

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra genderových studií

Ženy v komunální politice:

reflexe dominačních technik v promluvách
komunálních političek

Bc. Marcela Adamusová

Praha, 2010

Vedoucí práce: PhDr. Hana Havelková, PhD.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 11. listopadu 2010

.....

Marcela Adamusová

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucí své diplomové práce PhDr. Haně Havelkové, Ph.D. za odborné vedení a cenné rady, Mgr. Veronice Šprincové za podnětné diskuze a všem kolegyním z Fóra 50 % za neustálou podporu a trpělivost. V neposlední řadě patří můj dík za vstřícný přístup všem narátorkám, bez nichž by tato práce nemohla vzniknout.

Obsah

Úvod:	1
1. Politologická perspektiva: ženy v české komunální politice.....	3
1.1 Zastoupení žen v české komunální politice.....	4
1.2 Faktory ovlivňující zastoupení žen v komunální politice.....	7
1.2.1 Institucionální faktory	8
1.2.2 Socioekonomické a kulturní faktory.....	16
2. Genderová perspektiva: bariéry v komunální politice.....	20
2.1 Ženy jako strukturálně znevýhodněná skupina podle Iris Marion Young.....	21
2.2 Dvoudimenzionální koncept spravedlnosti Nancy Fraser.....	23
2.3 Bariéry znesnadňující ženám vstup do politické funkce a její vykonávání.....	25
2.3.1 Postoje veřejnosti.....	25
2.3.2 Sladování domácích a politických povinností.....	26
2.3.3 Působení v převážně mužském kolektivu.....	28
2.3.4 Ženy v politice jako předvolební téma a konkurenční výhoda stran	29
3. Radikálně feministická perspektiva: teorie dominačních technik.....	30
3.1 Teoretická východiska konceptu dominačních technik Berit Ås.....	31
3.2 Teorie dominačních technik.....	33
3.2.1 Zneviditelňování.....	33
3.2.3 Zesměšňování.....	35
3.2.4 Odpírání informací.....	36
3.2.5 Dvojitá zátěž.....	36
3.2.6 Obviňování a zahanbování.....	37
3.3 Přínos konceptu dominačních technik	37
3.3.1 Znevýhodněné postavení žen jako důsledek falocentrického diskurzu.....	38
3.3.2 Dominační techniky z pohledu dvoudimenzionální teorie spravedlnosti Nancy Fraser a konceptu útlaku Iris Marion Young.....	39
3.3.3 Koncept dominačních technik jako strategie pro vyšší politickou participaci žen.....	39
3.4 Kritika teorie dominačních technik.....	42
4. Empirická část.....	46
4.1 Metodologická východiska a základní výzkumná otázka.....	46
4.2 Vzorek, způsob vedení rozhovorů, analýza dat a etika výzkumu.....	48

<u>4.3 Analytická část: reflexe dominačních technik v promluvách komunálních političek.....</u>	<u>51</u>
<u>4.3.1 Tematizace znevýhodněného postavení žen v otevřené části rozhovorů.....</u>	<u>51</u>
<u>4.3.2 Reflexe dominačních technik ve fokusní části rozhovoru.....</u>	<u>60</u>
<u>4.3.3 Shrnutí výstupů z analytické části.....</u>	<u>82</u>
<u>Závěr.....</u>	<u>86</u>
<u>Bibliografie.....</u>	<u>90</u>
<u>Příloha I.: Tabulky.....</u>	<u>97</u>
<u>Příloha II.: Vzorek narátorek.....</u>	<u>102</u>
<u>Příloha III.: Scénář rozhovorů.....</u>	<u>103</u>

Abstrakt

Ženy v komunální politice: reflexe dominačních technik v promluvách komunálních političek

Příčiny nízkého zastoupení žen v české komunální politice je potřeba nahlížet jako komplexní a interdisciplinární problém. Tato práce přináší souhrn základních poznatků k problematice politické participace žen na lokální úrovni a také nejnovější data a příklady z českého prostředí. Zvláštní důraz je kladen na specifické genderové překážky, s nimiž se setkávají komunální političky při vykonávání politické funkce. Východisko tvoří teorie dominačních technik norské sociální psycholožky Berit Ås, která je nahlížena skrze optiku konceptů Nancy Fraser a Iris Marion Young. V empirické části je teorie dominačních technik ověřována v českém kontextu a konfrontována se zkušenostmi místních političek. Dílčím cílem práce je nastínit konkrétní strategie, které starostky a zastupitelky používají k překonávání genderově specifických bariér.

Klíčová slova: ženy, komunální politika, bariéry, dominační techniky, zneviditelňování, zesměšňování, odpírání informací, dvojitá zátěž, obviňování

Women in Local Politics: The Reflection of Master Suppression Techniques

The causes of the low political participation of women in the Czech local politics have to be viewed as a complex and interdisciplinary problem. This thesis sums up basic findings about the political participation of women on local level as well as the newest data and examples from the Czech context. Special attention is paid to specific gender barriers faced by local politicians during their public agency. The theory of master suppression techniques by Norwegian social psychologist Berit Ås forms the base of the thesis and is interpreted through Nancy Fraser's and Iris Marion Young's concepts. The theory of master suppression techniques is further examined in the Czech context and confronted with the experience of local female politicians. The particular aim of the thesis is to outline the actual strategies used by local female politicians to cope with gender specific barriers.

Keywords: women, local politics, barriers, master suppression techniques, making invisible, ridiculing, withholding information, damned if you do and damned if you don't, heaping blame and putting to shame

Úvod:

V komunální politice působí 73,71 % mužů a 26,29 %¹ žen, nepoměr mezi zastoupením žen a mužů je na první pohled zřejmý. Kde však hledat příčiny tohoto jevu? Řada lidí by nad podobnou otázkou možná jen mávla rukou nebo prohodila něco o tom, že „asi nechtěj, nikdo jim v tom přece nebrání“. Z feministického pohledu, který sdílím, se však nízká politická participace jeví jako závažný negativní důsledek působení hlubších struktur a mechanismů, které ve vzájemné součinnosti přispívají ke znevýhodněnému postavení žen.

V akademické sféře byla tématu nízké politické participace žen věnována již nemalá pozornost², přesto právě oblast komunální politiky bývá málokdy podrobena hlubšímu zkoumání. Cílem této práce je proto nabídnout co nejkomplexnější pohled na příčiny nízkého zastoupení žen v české komunální politice, které je třeba zkoumat z různých perspektiv a neopomíjet přitom takové bariéry, které „*pramení z hloubky kulturní zvyklosti uvažovat o ženách a mužích rozdílně*“ (Havelková 2008: 2).

V první kapitole práce představuji především politologickou perspektivu. Po uvedení nejnovějších dat o zastoupení žen v české komunální politice na základě posledních komunálních voleb 15. a 16. října 2010 se zaměřím na institucionální faktory, které zastoupení žen ovlivňují. Ty budu vztahovat ke komunální politice a ilustrovat na příkladech z českého kontextu. Pohled bude následně rozšířen o faktory socioekonomické a kulturní.

Druhá kapitola je věnována konkrétním bariérám, které brání vyšší politické participaci žen a ztěžují působení ve funkcích aktivním političkám. Za pomoci konceptů Iris Marion Young představím mé chápání genderu jako kategorie pro zkoumání strukturálních nerovností. Představím koncepty přerozdělování a uznání Nancy Fraser, které v souladu s ní nahlížím jako zásadní pro pochopení sociálních nerovností. Skrze tyto koncepty pak nahlížím bariéry, které odborná literatura uvádí ve vztahu k politické participaci žen.

Jádro práce tvoří teorie dominačních technik norské sociální psychologičky Berit Ås. Ta pojmenovala na základě své zkušenosti z komunální politiky pět konkrétních mechanismů,

¹ zdroj ČSÚ

² viz kapitola Politologická perspektiva: ženy v české komunální politice.

kteřé přispívají k formování a udržování nadřazené pozice mužů nad ženami, potažmo obecně k vytváření hierarchických vztahů mezi lidmi obecně. Jedná se o zneviditelňování, zesměšňování, odpírání informací, dvojitou zátěž a obviňování a zahanbování (Amnéus et al. 2004). Tento koncept považuji za užitečný, neboť poukazuje na oblast verbální i neverbální komunikace a na roli jazyka jakožto formujícího principu, jímž je spoluvytvářena naše žitá realita. Zahrnuje jak rovinu přerozdělování, tak rovinu uznání, tedy dva významné faktory, které formují společenské nerovnosti. Konečně tento koncept nabízí konkrétní strategie pro akci – vyrovnání se s působením dominačních technik, což v důsledku může přispět ke zlepšení postavení žen v rámci veřejných funkcí i k vyššímu zastoupení žen. Jakkoli tento koncept považuji za přínosný, nepřijímám jej nekriticky. V závěru třetí kapitoly proto představím, v čem spatřuji slabá místa této teorie.

V empirické části ověřuji teorii dominačních technik v českém kontextu a konfrontuji ji se zkušenostmi komunálních političek. Představím nejprve svá metodologická východiska, použité metody a další aspekty výzkumu a následně budu interpretovat data získaná prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů se šesti českými zastupitelkami a starostkami. Specifikem vzorku je, že všechny zúčastněné političky byly již dříve seznámeny s problematikou genderu a prošly i školením o teorii dominačních technik. Základní výzkumná otázka zní, jak reflektují tyto vybrané narátorky genderově specifické mechanismy udržování moci.

Rozhovory byly vedeny ve dvou částech, tuto strukturu sleduji i v analytické části. V první části, kterou nazývám otevřenou, se snažím zjistit, zda komunální političky reflektují znevýhodněné postavení žen, pokud ano, v čem spatřují jeho příčiny, zda samy zmiňují projevy dominačních technik a chápou je jako projevy diskriminace. Ve druhé části, ve které jsem se inspirovala metodou fokusního rozhovoru, jsem se zaměřila na přímou konfrontaci narátorek s příklady jednotlivých dominačních technik a zkoumám, zda potvrzují, že se s dominačními technikami setkaly, pokud ne, čím si to vysvětlují a zaměřuji se i na to, v čem se jejich odpovědi liší od odpovědí v otevřené části. Dílčím cílem práce je poukázat na konkrétní strategie, které narátorky používají k vyrovnání se s působením dominačních technik a které mohou být inspirací jiným političkám.

1. Politologická perspektiva: ženy v české komunální politice

Pojem komunální politika označuje „nejnižší institucionalizovanou podobu politického života“ (Balík 2008: 15). Organizačními celky, v nichž se odehrává, jsou kraje a obce. V české odborné literatuře je komunální politika spíše marginálním tématem. Její genderové aspekty pak nemnohé politologické studie, které se jí zabývají, neproblematizují vůbec.³ Výjimku tvoří práce Stanislava Balíka „Česká komunální politika v obcích s rozšířenou působností“, kde autor mezi základní výzkumné otázky řadí i zastoupení žen na kandidátních listinách a mezi zvolenými zastupiteli a starosty. Prostor, který je věnován zodpovězení této otázky (3 strany z celkového počtu 387), však naznačuje, jaký význam autor otázce zastoupení žen přikládá.

Zastoupením žen v politice v českém kontextu se na akademické úrovni dlouhodobě zabývá Hana Havelková, Petra Rakušanová Guasti, či Lenka Václavíková Helšusová,⁴ Vznikla již také celá řada studentských prací⁵, včetně několika prací zaměřených přímo na ženy v komunální politice.⁶ Významným zdrojem informací pro český kontext jsou pak i analýzy Fóra 50 %⁷, občanského sdružení, které usiluje o vyrovnané zastoupení žen a mužů ve veřejném životě.

³ Např. Balík, S. (2009). *Komunální politika : obce, aktéři a cíle místní politiky*. Praha: Grada; Jüptner, P. (2004). *Česká komunální politika a její problémy*. Praha: Univerzita Karlova. Institut politologických studií. 200 s. Vedoucí disertační práce Blanka Říhová; Čmejrek, J. (2008): *Obce a regiony jako politický prostor*. Praha: Alfa Nakladatelství; Šaradín, P.; Outlý, J. (eds.)(2004): *Studie o volbách do zastupitelstev v obcích*. Olomouc: Univerzita Palackého.

⁴ Konkrétní práce viz Použitá literatura.

⁵ Např. Bačová, V. (2009). *Strategie podpory politické participace žen v České republice. Případová studie organizace Fórum 50 %*. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta humanitních studií. 125 s. Vedoucí diplomové práce Hana Havelková; Mildorfová, J.(2010). *Politické strany jako bariéra vstupu žen do vysoké politiky*. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta humanitních studií. 124 s. Vedoucí diplomové práce Hana Havelková; Šprincová, V. (2009). *Participace, nebo reprezentace? Dva modely prosazování žen do veřejných rozhodovacích procesů*. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta humanitních studií. 105 s. Vedoucí diplomové práce Hana Havelková.; Uhde, Z. (2005). *Feministická společenská kritika: Rovnost a diference*. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. 124 s. Vedoucí diplomové práce Hana Havelková.

⁶ Např. Černá, J. (2007). *Možné překážky uplatnění žen v komunální politice*. Jindřichův Hradec: Vysoká škola ekonomická v Praze. Fakulta managementu v Jindřichově Hradci. Katedra managementu veřejného sektoru. 128 s. Vedoucí práce Miloslava Hiršová.; Řiháčková, V. (2000). *Ženy v komunální politice*. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta sociálních věd. Institut politologických studií. 47 s. Vedoucí bakalářské práce Blanka Říhová.

⁷ Dostupné z: <<http://www.padesatprocent.cz>>.

V následující kapitole představím vývoj zastoupení žen v české komunální politice včetně nejnovějších výsledků komunálních voleb v říjnu 2010, dále se budu podrobněji zabývat koncepty, které se zabývají institucionálními, socioekonomickými a kulturními faktory ovlivňujícími zastoupení žen v politice.

1.1 Zastoupení žen v české komunální politice

Zastoupení žen v české politice je obecně velmi nízké. Nejvyšší je na úrovni obecních zastupitelstev, se zvyšující se úrovní politiky zastoupení žen klesá. Vzhledem k zaměření práce pouze nastíním vývoj zastoupení žen na vyšších úrovních politiky, podrobněji se budu věnovat komunální úrovni.

Zastoupení žen v české parlamentní politice významně kleslo po roce 1989, kdy byla zrušena kvóta požadující alespoň 30% zastoupení žen. Jak upozorňuje Havelková: „*(S)otva kdo z české veřejnosti si však byl vědom toho, že tento pokles znamenal návrat ke stavu před čtyřiceti šesti lety. (...) (T)oto procento není o mnoho vyšší než zastoupení, kterého ženy dosáhly na počátku dvacátých let*“ (Havelková 2002: 82). Od poloviny 90. let dochází k postupnému nárůstu zastoupení žen na všech úrovních politiky (což ovšem neplatí bez výjimky). Aktuální zastoupení žen v PS PČR je 22 % (44 žen z celkových 200).⁸ Pokud jde o zastoupení žen v Senátu, aktuálně činí 17 % (Fórum 50 % 2010). Nejnižší zastoupení žen můžeme sledovat na vládní úrovni, kde od roku 1992 až dosud nikdy současně nepůsobily zároveň více než 3 ženy. Současná vláda je pak čistě pánským klubem.⁹

Nejvíce žen respektive nejvyšší podíl žen působí právě na úrovni komunální politiky. Komunální politikou se rozumí zastupitelstva krajská a obecní. I zde platí, že na vyšší úrovni (krajské) je zastoupení žen nižší. Tabulka 3 shrnuje vývoj zastoupení žen v zastupitelstvech krajů v letech 2000-2008, Tabulka 4 sleduje vývoj zastoupení žen v obecních zastupitelstvech v letech 1994-2010. Je zřejmé, že zastoupení žen v komunální politice postupně roste a to rychleji, než je tomu na parlamentní úrovni.

Tabulka 3: Vývoj zastoupení žen v krajských zastupitelstvech v letech 2000-2008

Rok voleb	Abs.	%
2000	97	14,38
2004	102	15,11

⁸ Vývoj zastoupení žen v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky v letech 1996-2010 shrnuje Tabulka 1 v Příloze I.

⁹ Vývoj zastoupení žen v českých vládách v letech 1992-2009 shrnuje Tabulka 2 v Příloze I.

2008	119	17,62
-------------	-----	-------

Zdroj: ČSÚ, tabulka autorka

Tabulka 4: Vývoj zastoupení žen v obecních zastupitelstvech v letech 1994-2010

Rok voleb	Abs.	%
1994	11 100	17,86
1998	12 912	20,52
2002	14 250	22,70
2006	14 928	24,92
2010	15 675	26,29

Zdroj: ČSÚ, tabulka autorka

Z Tabulky 4 vyplývá, že na úrovni obecních zastupitelstev je zastoupení žen jednoznačně nejvyšší ze všech úrovní politiky. Je však třeba si uvědomit, že se jedná o celorepublikový průměr, který zastírá, že čím větší město, tím méně žen v jeho vedení najdeme. Tuto tezi dokládá analýza Aleny Křížkové a Lenky Václavíkové-Helšusové z roku 2003, zaměřená na tehdejší okresní města. Průměrné zastoupení žen v 72 okresních městech v roce 2003 činilo 16 %, nejvyšší zastoupení 33 % bylo zjištěno ve třech městech (Křížková, Václavíková-Helšusová 2003: 28). Průměrné zastoupení žen ve všech zastupitelstvech přitom činilo 22 %. Autorky uvádí, že v některých regionech jsou politicky přirozenou součástí komunální politiky a mají zde také větší šanci uspět, než na národní úrovni. Ve druhé fázi se analýza zaměřila na ženy v pozici starostek. Ze vzorku 519 starostek a starostů tvořily ženy pouhých 8 %. (ibid).

Novější analýza Fóra 50 % z roku 2006, zaměřená na zastoupení žen ve statutárních městech, přináší podobné výsledky. Ačkoli je nelze srovnávat přímo, protože v prvním případě se jednalo o města okresní a ve druhém o města statutární, v obou případech výsledky ukazují, že mezi celorepublikovým průměrem a zastoupením žen ve větších městech nalezneme významné rozdíly. Průměrné zastoupení žen v zastupitelstvech statutárních měst v roce 2006 činilo pouhých 16 %. Nejmenší zastoupení žen pak sledujeme v největších městech, tedy v hlavním městě Praha (8 žen ze 70, tedy 11,4 %), v Plzni (4 ženy ze 47, tedy 8,5 %) a v Brně a Ostravě (9 žen z 55, tedy 16,3). Velmi nízký počet žen také dosáhne na primátorský post - z celkového počtu 23 jsou pouze 3 ženy, tedy 13 % (Klimentová 2006).

Jak uvádí Tabulka 4, zastoupení žen v obecních a městských zastupitelstvech vzrostlo po volbách na průměrných 26, 29 %. Průměr zastoupení žen ve statutárních městech v porovnání s předchozími volbami také o něco vzrostl na 22,8 %. Tabulka 5 nabízí současné¹⁰ zastoupení žen ve statutárních městech.

¹⁰ k 22.10.2010

Tabulka 5 Zastoupení žen v zastupitelstvech statutárních měst po komunálních volbách 2010

Město	Počet zastupitelů/ek celkem	Muži	Muži (%)	Ženy	Ženy (%)
Brno	55	44	80%	11	20%
Chomutov	35	22	62,86%	13	37,14%
České Budějovice	45	36	80%	9	20%
Děčín	27	22	81,48%	5	18,52%
Frýdek-Místek	43	36	83,72%	7	16,28%
Havířov	43	30	69,37%	13	30,23%
Hradec Králové	37	27	72,97%	10	27,03%
Jihlava	37	29	78,38%	8	21,62%
Karlovy Vary	38	32	84,21%	6	15,79%
Karviná	41	32	78,05%	9	21,95%
Kladno	33	28	84,85%	5	15,15%
Liberec	39	27	69,23%	12	30,77%
Mladá Boleslav	33	26	78,79%	7	21,21%
Most	45	35	77,78%	10	22,22%
Olomouc	45	37	82,22%	8	17,78%
Opava	45	35	77,78%	10	22,22%
Ostrava	55	41	74,55%	14	25,45%
Pardubice	39	35	89,74%	4	10,26%
Plzeň	47	35	74,47%	12	25,53%
Praha	63	49	77,78%	14	22,22%
Přerov	35	23	65,71%	12	34,29%
Teplice	33	26	78,79%	7	21,21%
Ústí nad Labem	37	26	70,27%	11	29,73%
Zlín	41	32	78,05%	9	21,95%
Celkem	991	765	77,19%	226	22,81%

Jak vyplývá z Tabulky 5, v pěti statutárních městech (České Budějovice, Chomutov, Havířov, Liberec a Přerov) zastoupení žen dokonce překročilo tzv. kritickou hranici 30 %. Ve chvíli, kdy píšete tuto práci, ještě není jasné, jaké koalice se ve statutárních městech utvoří a kdo obsadí místa radních a primátorské posty. Volební výsledky však naznačují, že k nárůstu počtu žen ve vedení měst zřejmě nedojde, ba naopak klesne, což koresponduje s vývojem na parlamentní úrovni, kdy zastoupení žen v PS PČR sice významně vzrostlo, na vrcholové vládní posty však nebyla nominována jediná žena.

1.2 Faktory ovlivňující zastoupení žen v komunální politice

Jak již bylo řečeno v úvodu práce, nízké zastoupení žen v politice je potřeba nahlížet jako strukturální a interdisciplinární problém, jehož příčiny mají společenské, kulturní, psychologické i ekonomické aspekty. Práce, které se zastoupením žen v politice zabývají, se snaží tyto příčiny uchopit a popsat a nabízí přitom několik možných klasifikací a modelů. Tyto modely se liší podle toho, kterým aspektům přikládají badatelé a badatelky větší význam a věnují jim více pozornosti, obecně však panuje shoda, že faktory působí v součinnosti a nelze je od sebe jednoznačně oddělit. V následující části se budu soustředit zejména na politologický pohled na příčiny nízkého zastoupení žen v politice.

Tyto modely se zaměřují na parlamentní úroveň, v zásadě je však můžeme aplikovat i na úroveň komunální (zahraniční práce věnované komunální politice s nimi také často pracují), je však třeba mít na paměti, že komunální politika má svá specifika (např. volební systém, větší zapojení nestranických kandidujících atd.).

První z používaných klasifikací dle Hoecker pracuje s dělením faktorů na institucionální, sociálně ekonomické a faktory politické kultury. Institucionální faktory zahrnují volební systém, systém stranické struktury a způsob rekrutování kandidátů, sociálně ekonomické faktory vzdělání a povolání, faktory politické kultury odkazují k tomu, nakolik je daná společnost nakloněna genderové rovnosti (Hoecker cit. in Havelková 2002, 2006). Podobně postupuje i Norris, která zdůrazňuje souhru faktorů institucionálních jako volební systém, genderové kvóty a vyhrazená místa pro ženy a faktorů kulturních jako dodržování tradičních genderových rolí (Norris 2004). Další možností je vymezit faktory vnější a vnitřní a poukázat tak na vzájemnou provázanost sociálních a psychologických procesů. O'Leary mezi vnější faktory řadí sociální přístupy ke kompetenci žen, přetrvávání „muži-ovládaného manažerského modelu“ a genderově stereotypní sociální role. Vnitřní faktory zahrnují nízké sebevědomí, konflikt rolí, strach z pochybení a strach z úspěchu (O'Leary 2001).

Další možností je Matlandův model, který pracuje s ekonomickými pojmy nabídky a poptávky. Na straně nabídky hovoří o ambicích a touze osob být zvolen/a, na straně poptávky strukturu příležitostí být zvolen/a (Matland 1999). Tento model používá pro české prostředí Havelková, která na straně nabídky uvádí zastoupení žen v politických stranách a na kandidátních listinách, na straně poptávky zájem voličů a voliček o participaci žen v politice (Havelková 2006).

V následujících podkapitolách se přidržím klasifikace, kterou používá Hoecker a budu se podrobněji věnovat institucionálním, sociálně-ekonomickým a kulturním faktorům.

1.2.1 Institucionální faktory

Mezi institucionální faktory můžeme zahrnout volební systém, systém stranické struktury, způsob nominování kandidátů a kandidátek, uplatňování genderových kvót, vnitrostranická pravidla atd. (Norris 2004; Havelková 2006; Matland 1999).

Vliv volebního systému, přijetí genderových kvót a využití míst vyhrazených ženám sledovala Pippa Norris ve srovnávací analýze národních parlamentů celkem 182 zemí. Došla k závěru, že: „*Ženy mají větší šanci dostat se na kandidátní listiny i být zvoleny v rámci poměrných volebních systémů.*“ (Norris 2004: 208). Ke stejnému závěru dochází i Matland (Matland 1999) a Hoecker, která dále tvrdí, že v poměrných systémech se častěji uplatňují různé typy kvót. Ženy mají také větší předpoklady uspět v systému více volebních stran (Hoecker cit. in Havelková 2006).

Pro český kontext lze konstatovat, že na úrovni dolní komory Parlamentu volební systém i vícestranický systém v zásadě vytvářejí podmínky pro vyšší zastoupení žen (Havelková 2006: 32). Jak ale upozorňuje Matland, pokud neexistuje dobře organizovaný tlak na vyšší zastoupení žen, volební systém má jen omezený efekt (Matland 1999). To může do jisté míry objasňovat situaci v České republice, kde institucionální faktory teoreticky působí ve prospěch žen, v praxi však jejich zastoupení zůstává nízké.

Dle volebního zákona č. 480/2006 Sb. mají voličky a voliči také možnost udělit tzv. preferenční hlasy, které mohou ovlivnit pořadí kandidujících na kandidátní listině. V roce 2006 došlo v České republice úpravou zákona k navýšení počtu možných udělených preferenčních hlasů ze 2 na 4. Hranice pro „přeskočení“ na volitelné místo se přitom snížila ze 7 % na 5 % všech získaných hlasů. Ačkoli v českém prostředí nebyla uskutečněna analýza vlivu preferenčních hlasů na zastoupení žen, výsledky parlamentních voleb v květnu 2010 naznačují, že posílení vlivu preferenčních hlasů může mít pozitivní efekt na zastoupení žen. Podle analýzy občanského sdružení Fórum 50 % se celkem 14 žen dostalo do Sněmovny právě pomocí preferenčních hlasů, zastoupení žen tak stouplo z 18 na 22 %, tedy na celoevropský průměr (Fórum 50 % 2010). Pokud však chceme dosáhnout dlouhodobě vyváženého zastoupení žen, jsou preferenční hlasy poměrně slabým nástrojem. Nehledě na počet preferenčních hlasů a požadovanou procentuální hranici totiž volič či volička vždy vybírá z kandidátní listiny, sestavené volební stranou, jeho/její volba je tedy již předem omezena. Jako zásadní se proto zdá spíše role politických stran a způsob sestavování kandidátních listin. Podle analýzy Fóra 50 % zaměřené na složení kandidátních listin by zastoupení žen ve Sněmovně kleslo na zhruba 15 %, pokud by záleželo pouze na vůli politických stran vyjádřené kandidátní listinou (Fórum 50 % 2010). Jak upozorňuje Veronika

Šprincová, v letošních volbách také ve prospěch žen působila souhra několika faktorů např. obecná potřeba obměny politické garnitury, která vedla k významnému oslabení největších politických stran (ČSSD, ODS) a naopak k úspěchu politických nováčků (VV, TOP09) a četné kampaně za využití preferenčních hlasů, které vybízely ke kroužkování kandidujících odspoda kandidátky či ke kroužkování žen. „*Pokud chceme zabránit tomu, aby se situace znovu zhoršila, je třeba hledat a prosazovat stabilnější opatření, jakými mohou být legislativní, či vnitrostranické kvóty*“ (Šprincová 2010: 3). Ke stejnému závěru dochází i Havelková, která tvrdí, že hlavní příčinou nízkého zastoupení žen v České republice je absence stranických kvót (Havelková 2006: 32).

1.2.1.1 Volební systém a způsob přidělování mandátů na obecní úrovni

Podívejme se nyní na volební systém včetně možnosti posunout se výše na kandidátní listině na komunální úrovni. Komunální volební systém se řídí zákonem o volbách do zastupitelstev obcí č.491/2001 Sb. Každá obec má své zastupitelstvo, jehož velikost se odvíjí od počtu obyvatelstva (5-55 zastupitelů/zastupitelek). Pro volby se používá systém volných kandidátních listin, které mohou stavět politické strany, politická hnutí i nezávislí kandidáti. Počet kandidujících na jedné kandidátní listině je omezen počtem mandátů v zastupitelstvu. Stejně jako ve sněmovních volbách se jedná o poměrný volební systém, kdy mandáty získávají strany s volebním ziskem více než 5 % hlasů, je zde však více prostoru, pokud jde o preferování konkrétních osobností, na druhou stranu hranice pro „přeskočení“ je vyšší. Dle webových stránek Ministerstva vnitra mají voliči a voličky při úpravě hlasovacího lístku tři možnosti: zaprvé, označit křížkem pouze jednu volební stranu, čímž strana získá tolik hlasů, kolik se rozděluje mandátů; zadruhé, označit křížkem kandidáta/kandidátku, pro kterého/kerou hlasuje, a to z kterékoli volební strany, nejvýše však tolik, kolik mandátů má být rozděleno. Tento systém se nazývá panašování a straně se přičte tolik hlasů, kolik kandidujících je za danou stranu označeno. Zatřetí, lze kombinovat oba způsoby tedy označit křížkem jednu volební stranu a dále další kandidáty z ostatních stran, hlas se pak počítá jednotlivě označeným kandidujícím a z označené volební strany je dán hlas podle pořadí na hlasovacím lístku pouze tolika kandidujícím, kolik zbývá do celkového počtu mandátů (MVČR 2010).

Přidělování mandátů se týká pouze těch stran, které získají 5 % z celkového počtu hlasů vyděleného počtem volených zastupitelů/zastupitelek a vynásobeného počtem kandidujících

za danou volební stranu.¹¹ Mandáty se přidělují stranám na základě d'Hondtovy metody¹². Po zjištění počtu mandátů se přidělují konkrétním kandidujícím. Jak uvádí Šprincová, pro přidělení mandátu je zpravidla rozhodující místo na kandidátní listině¹³; přednostně jsou však mandáty přidělovány těm kandidujícím, které a kteří obdrželi nejméně o 10 % hlasů více, než byl průměr hlasů na jednoho či jednu kandidující dané volební strany (Šprincová 2010b).

Pokud jde o vliv tohoto volebního systému na zastoupení žen, lze aplikovat poznatek, že poměrné systémy jsou pro ženy výhodnější než systémy většinové. V komunálních volbách (zvláště v menších městech a obcích) také mnohem více než ve volbách parlamentních záleží na konkrétních kandidujících a méně na politické příslušnosti. Lidé často volí podle osobností, které jsou v dané komunitě známé (lékaři/lékařky, učitelé/učitelky atd.) či se významně podílí na jejím spravování. Kombinace těchto dvou faktorů tak může do jisté míry objasňovat obecně vyšší zastoupení žen v obecní politice.

1.2.1.2 Možnost postupu na kandidátní listině

Jak již bylo naznačeno, možnost postupu na kandidátní listině v komunálních volbách a její vliv na zastoupení žen je poněkud sporný. Na komunální úrovni je situace o to složitější, že zde neplatí hranice 5 % a navíc se i přihlíží k pořadí na kandidátních listinách. S přihlédnutím k tomu, že ženy bývají umisťovány na spodní místa kandidátek, tento systém je pro ženy spíše nevýhodný. Přesto existují určité strategie, které mohou voliči a voličky použít, pokud chtějí aktivně ovlivnit zastoupení žen ve svém zastupitelstvu. Na tyto strategie upozorňuje kampaň Fóra 50 % „Chcete 50 % mužů v politice? Křížkujte ženy!“ Nejspolehlivějším způsobem je volit takovou politickou stranu, která sama sestavila genderově vyváženou kandidátní listinu. Zmiňovaná kampaň dále vybízí ke křížkování žen na předních místech kandidátek napříč stranami či doporučuje vybrat stranu s vyváženou kandidátkou a doplnit ji o hlasy ženám na předních místech v ostatních stranách. Je však potřeba zmínit, že tyto strategie mohou fungovat spíše v menších městech a obcích a jak upozorňuje Šprincová: „*Preferenční*“ hlasy mají sílu pouze v situaci, kdy velké množství lidí hlasuje pro jednu konkrétní osobu. Volební chování lze v případě komunálních voleb odhadovat jen stěží“ (Šprincová 2010b: 2).

¹¹ Jak upozorňuje Šprincová, do roku 2001 nebylo toto tzv. kvórum vymezeno a do skrutinia tak postupovaly všechny strany. Změna volebního zákona tak znevýhodnila menší politické subjekty (Šprincová 2010b).

¹² Více o metodě viz http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/metody_pro_prepecet_hlasu_na_mandaty

¹³ I v tomto bodě došlo ke změně zákonné úpravy – do roku 1994 nebylo pro přidělování mandátů místo na kandidátní listině rozhodující. Pořadí kandidujících pro přidělení mandátu bylo určováno dle počtu získaných hlasů a na pořadí na kandidátní listině byl brán zřetel pouze v případě shodného počtu hlasů.

Kromě poměrně malé šance získat mandát pomocí preferenčních hlasů existují ještě minimálně dva důvody, proč na ně nespolehat jako na účinnou strategii pro zvýšení počtu žen v politice. Zaprvé, preferenční hlasy sice mohou ženám pomoci, pokud je například vedena masivní kampaň za preferenční hlasy ženám. Stejně se však může preferenční hlasování obrátit proti nim. Matland uvádí příklad z norského prostředí, kde v roce 1971 ženy vedly velice účinnou kampaň za preferenční hlasy ženám v komunálních volbách. V následujících volbách však muži, kteří nesouhlasili s tím, že byli přeskočeni jen na základě svého pohlaví, zorganizovali kampaň, která napadala ženy. V těchto a každých následujících komunálních volbách pak bylo zvoleno méně žen, než kdyby preferenční hlasování neexistovalo. Negativní efekt tak jasně převážil efekt pozitivní (Matland 1999: 8, 15). Zadruhé, díky možnosti voličů a voliček ovlivnit pořadí na kandidátních listinách politické strany nenesou plnou zodpovědnost za výsledek voleb (Matland, 1999).

1.2.1.3 Systém stranické struktury

Dalším institucionálním faktorem, který lze sledovat i na komunální úrovni, je systém stranické struktury – tedy počet politických stran a jejich polarizace. V České republice obecně je podle Vodičky tendence k Sartoriho modelu umírněného pluralismu, to znamená, že zde působí více politických stran, mezi nimiž dominují dvě nejsilnější. Roli nejsilnějších stran představují dlouhodobě liberálně konzervativní ODS a sociálně demokratická ČSSD (Vodička, Cabada 2007). Po parlamentních volbách v květnu 2010 neobvykle vysokou podporu voličů a voliček získaly i nové politické subjekty (TOP09 a VV), jejichž ideologická zakotvenost je neurčitá. TOP09 sama sebe prezentuje jako pravicovou konzervativní stranu a Věci veřejné se hlásí k politickému středu a prvkům přímé demokracie.

Na komunální úrovni je situace komplikovanější, přesto zejména ve statutárních městech dominují právě ty strany, které jsou nejsilnější i na parlamentní úrovni. To částečně vysvětluje i nízké zastoupení žen v zastupitelstvech statutárních měst, neboť právě nejsilnější strany ODS a ČSSD nominují do voleb nejméně žen (Fórum 2010). Dále však složení zastupitelstev ovlivňuje i to, že do voleb je zapojeno vyšší množství politických subjektů. Dle údajů ČSÚ v komunálních volbách 2006 uspělo celkem 145 politických stran, sdružení nezávislých kandidátů, hnutí či koalic (ČSÚ 2010). Tento jev naopak teoreticky může působit ve prospěch žen, neboť menší strany častěji nominují více žen a to i na přední volitelná místa kandidátních listin.

Na komunální úrovni také nebývají strany tolik ideologicky vyhrazené jako na úrovni parlamentní a jejich volební programy směřují spíše ke konkrétním problémům v dané

lokalitě. To umožňuje i vznik různých koalic, které by na úrovni parlamentní byly nemyslitelné. Jak upozorňuje Balík, na komunální úrovni je třeba brát zřetel na osobní vztahy, které mnohdy hrají větší roli než stranická příslušnost. Více než jinde je zde také patrná skepse vůči politickému stranictví, která se odráží ve vysokém počtu nezávislých kandidátů či sdružení nezávislých kandidátů (Balík 2007: 50-3). Z jeho analýzy dále vyplývá, že největší počet starostek se rekrutuje právě z nezávislých kandidátek (Balík 2007: 293). Lze tedy konstatovat, že systém více volebních stran a vysoká míra uplatnění nezávislých hraje ve prospěch vyššího zastoupení žen.

1.2.1.4 Zastoupení žen na kandidátních listinách

Obecně platí, že pro komunální volby je zastoupení žen na kandidátních listinách vyšší, než pro volby parlamentní (viz Tabulka 6), na obou úrovních se pak zastoupení žen na kandidátních listinách dlouhodobě zvyšuje.

Tabulka 6: Zastoupení žen na kandidátních listinách do Poslanecké sněmovny a do obecních zastupitelstev (vyjádřeno v %)

	Poslanecká sněmovna	Obecní zastupitelstva
1994	X	22,39
1996	20,21	X
1998	20,81	25,75
2002	26,31	27,71
2006	27,74	29,9
2010	27,16	31,17

Zdroj: ČSÚ, tabulka autorka, X = v tomto roce se na dané politické úrovni volby nekonaly

Jak je vidět z Tabulky 6, zastoupení žen na kandidátních listinách do obecních voleb postupně roste a to rychleji, než pro volby do Sněmovny. Toto lze vysvětlovat několika způsoby, které již byly naznačeny výše. Zaprvé, ženy se obecně více angažují v politice komunální, která je občanům a občankám nejbližší a přímo ovlivňuje jejich životy ve městech a obcích. Zadruhé, v komunálních volbách mají šanci i malé či nové politické subjekty, které bývají ženám otevřenější než velké zavedené strany. Zatřetí, v komunální politice se častěji uplatní nezávislí kandidáti, mezi kterými také nalezneme vysoký podíl žen. Tyto argumenty ilustruje Tabulka 7, která shrnuje průměrné zastoupení žen na kandidátních listinách nejvýznamnějších politických subjektů.¹⁴

¹⁴ Za významné politické subjekty považuji ty subjekty, které uspěly ve volbách sněmovních či se blížily potřebné 5% hranici a dále sdružení nezávislých, která jsou na komunální úrovni důležitými hráči.

Tabulka 7: Zastoupení žen na kandidátních listinách významných politických stran pro komunální volby 2010

Politický subjekt	Celkový podíl žen na kandidátních listinách ve všech volebních obvodech
ODS	27,36
ČSSD	31,30
TOP09	30,13
VV	36,05
KSČM	32,61
KDU-ČSL	35,84
Suverenita.blok Jany Bobošíkové, Strana důstojného života	43,73
Strana práv občanů Zemanovci	31,72
Strana zelených	38,49
SNK-ED	30,60
Nezávislí	31,76
Starostové a nezávislí	30,01

Zdroj: ČSÚ, tabulka autorka

Výrazně vyšší zastoupení žen (43,73 %) na kandidátních listinách oproti ostatním stranám má Suverenita – blok Jany Bobošíkové, Strana důstojného života. Tento jev lze interpretovat tak, že ženy se ochotněji angažují ve stranách, které mají vysoké zastoupení žen a výrazné ženské osobnosti. V Suverenitě jsou takové hned dvě – Jana Bobošíková, celostátní lídryně strany a Jana Wolfová, volební manažerka a předsedkyně Strany důstojného života. Následuje Strana zelených (38,49 %), kde lze vysoké zastoupení žen vysvětlit jednak ideologií strany, která vzala za své prosazování rovných příležitostí žen a mužů a uplatňováním kvóty pro sestavování kandidátních listin. Poměrně vysoké zastoupení žen mají i Věci veřejné a KDU-ČSL, které mají obecně vysoké zastoupení žen i ve svých členských základnách. Nejhuře pak již tradičně dopadla ODS (27,36 %).

Pro reálné zvýšení počtu žen v politice je však důležité nejen procentuální zastoupení, ale zejména pořadí na kandidátní listině. Na parlamentní úrovni umístění žen na kandidátních listinách dlouhodobě analyzuje Fórum 50 %, ¹⁵ pro komunální úroveň však příslušná analýza zpracována nebyla, s výjimkou analýzy kandidátních listin 6 politických stran ve statutárních městech pro komunální volby v říjnu 2010. Výsledky shrnuje Tabulka 8.

¹⁵ dostupné z <<http://padesatprocent.cz/cz/zeny-v-politice/poslanecka-snemovna>>

Tabulka 8 Zastoupení žen na kandidátních listinách nejvýznamnějších politických stran ve statutárních městech pro komunální volby 2010*

Politická strana Nebo sdružení	Procento žen do 5. místa	Procento žen do 10. místa	Podíl kandidátek celkem
ČSSD	19,1%	21,8%	29,3%
KDU-ČSL	29%	29,5%	34,3%
KSČM	29,1%	28,2%	33,1%
ODS	17,3%	18,6%	13,6%
SPOZ	18,9%	29,4%	33,9%
Suverenita	33,3%	32,7%	41,5%
SZ	35,3%	38,2%	41,5%
TOP09	22,7%	25%	25,7%
VV	25,4%	26,4%	34,1%

*Tabulka nezahrnuje hlavní město Praha a statutární město Olomouc

Zdroj: Fórum 50 %, o.s.

Komunální politika je zejména v malých obcích specifická i tím, že spíše než boj o pozice na kandidátní listině bývá problémem kandidátní listiny naplnit. Dle mého názoru to souvisí s faktem, že v nejmenších obcích dokonce i post starostky či starosty bývá z finančních důvodů neuvolněný. Z hlediska zastoupení žen je pak příznačné, že právě v nejmenších obcích mají ženy největší šanci uspět.

1.2.1.4 Uplatňování kvót na komunální úrovni

Ani na komunální úrovni se neuplatňuje systém genderových kvót. Výjimku tvoří Strana zelených, která uplatňuje pravidlo, že v každé trojici na kandidátní listině by měla být alespoň jedna žena, podobně postupuje KSČM, která toto pravidlo přijala pouze v podobě doporučení pro sestavování kandidátních listin.

Balík ve své analýze uvádí, že strany, které kvótová opatření nijak neřeší (ODS, KDU-ČSL) obsadily více starostek než strany, které kvóty používají. Naznačuje, že kvótová opatření nepřispívají k vyššímu zastoupení žen na vrcholných postech (Balík 2007: 285). Jedná se o však o zkreslenou interpretaci. Celkový počet starostů zvolených ve sledovaném období 1994 – 2006 v obcích s rozšířenou působností činil 824, z toho starostů a starostek za ODS bylo 413 (Balík 2007: 286), tedy celých 50 %. Oproti tomu celkový počet starostů a starostek z ČSSD činil 88 (ibid), tedy necelých 11 %. Není tedy překvapující, že absolutně obsadila ODS více míst ženami. Podíl starostek v rámci zvolených za ODS však činí 7,51 %, v ČSSD 6, 82 % (Balík, 2007: 293). Rozdíl tedy činí necelé 1 %, z čehož jistě nelze usuzovat

na účinnost kvót. Zároveň autor nebere v potaz výsledek KSČM, která taktéž používá kvótový systém na úrovni doporučení pro sestavování kandidátních listin. V komunálních volbách v daném období měla zastoupení starostek 20 %, autor však tento výsledek, který by naopak vyzníval ve prospěch kvót, nebere v potaz. Podle mého názoru se tedy jedná o účelovou interpretaci, která má zpochybnit význam kvótových opatření.

1.2.1.5 Velikost volebního obvodu

Dalším důležitým faktorem na komunální úrovni je i velikost volebního obvodu. V zásadě se dá říci, že větší volební obvod znamená také větší šanci pro vyšší zastoupení žen. Rakušanová ve vztahu k českým sněmovním volbám uvádí, že současný volební systém je pro vyšší zastoupení žen relativně vhodný a upozorňuje, že zvětšení volebního obvodu na celou republiku by vedlo ke zvýšení počtu žen a naopak zmenšení ke snížení počtu žen (Rakušanová 2006a).

Ve vztahu ke komunálním volbám je zajímavý případ hlavního města Prahy. Zde došlo po sněmovních volbách 2010 ke změně velikosti volebních obvodů, kdy místo jednoho volebního obvodu pro celou Prahu byla Praha rozdělena na celkem sedm částí. Tuto změnu prosadila ODS, která měla dosud v pražském zastupitelstvu většinu. Vzhledem k tomu, že změna byla prosazena po sněmovních volbách, ve kterých ODS nezměřila a naopak výrazně uspěly nové menší strany, lze spekulovat o tom, že se jedná o záměrnou manipulaci, která má za cíl poškodit právě menší strany, pro něž (stejně jako pro vyšší zastoupení žen) je výhodnější větší volební obvod.

Výsledky voleb skutečně ukázaly, že došlo k poškození menších stran, konkrétně VV a koalice SZ-SNK. Nestejná velikost volebních obvodů vzhledem k počtu mandátů způsobila nestejnou váhu odevzdaných hlasů. Pokud by byl zachován systém jednoho volebního obvodu pro celou Prahu, uvedené strany by získaly po 4 mandátech, takto se do zastupitelstva vůbec nedostaly. Obě uvedené strany měly v čele svých kandidátních listin vysoké zastoupení žen a obě před volbami otevřeně podporovaly na primátorský post své volební lídryně (Markétu Reedovou a Petru Kolínskou). Je zde tedy i přímý vliv na zastoupení žen v pražském zastupitelstvu. Proti tomuto manipulování s volebními výsledky obě strany protestují a v současné době sepisují stížnost k Ústavnímu soudu, v případě úspěchu je tedy ve hře i možnost opakování voleb v Praze.

1.2.1.6 Institucionální zabezpečení vyrovnaného zastoupení žen a mužů

Křížková upozorňuje, že na komunální úrovni prakticky nenajdeme aktivity či orgány, které by měly zajišťovat vyrovnanou participaci žen. Hlavními aktéry v oblasti prosazování

rovných příležitostí žen a mužů tak zůstávají nevládní organizace (Hašková, Křížková 2003: 28). Neziskovou organizací, která se zaměřuje výhradně na zvyšování participace žen a podporu stávajících političek, je již několikrát citované občanské sdružení Fórum 50 %. V loňském roce začalo v České republice propagovat strategický dokument, který usiluje o genderovou rovnost na komunální úrovni, včetně vyrovnaného zastoupení žen a mužů v zastupitelstvech. Jedná se o „*Evropskou chartu za rovnost žen a mužů na úrovni života ve městech a obcích*“ (dále jen Charta). Tento dokument byl vytvořený a schválený Radou evropských obcí a regionů (CEMR), v současné době se k němu hlásí přes 900 obcí a regionů z celé Evropy. V České republice jsou zatím dvě signatářské obce – Staňkovice a Milotice. Charta formuluje jednak principy genderové rovnosti, jednak i konkrétní nástroje prosazování politiky rovných příležitostí na lokální úrovni. Jedním ze základních principů je i vyrovnané zastoupení žen a mužů v rozhodovacích procesech. „*Právo na rovnost mužů a žen vyžaduje, aby místní a regionální samosprávy zavedly příslušná opatření a přijaly příslušnou strategii k prosazování vyváženého zastoupení a účasti žen a mužů ve všech oblastech rozhodování*“ (CEMR, 2006:6). Ačkoli Charta není právně závazná, lze ji chápat jako užitečnou pobídku obcím a městům, aby se otázce rovných příležitostí žen a mužů začaly systematicky věnovat a to včetně prosazování vyváženého zastoupení žen a mužů v rozhodovacích orgánech. Pro české prostředí je pak celkem příznačné, že organizace, která by měla Chartu v ČR prosazovat, od ní „dává ruce pryč“. Jedná se Svaz měst a obcí České republiky, sesterskou organizaci CEMRu. Ačkoli se SMO ČR na tvorbě dokumentu přímo podílel, nevyvíjí žádné aktivity směrem k prosazování tohoto dokumentu v českém prostředí a to i přes soustavné apely ze strany Fóra 50 % i samotných obcí, které se k Chartě připojily.

1.2.2 Socioekonomické a kulturní faktory

Mezi nejvýznamnější socioekonomické faktory ovlivňující zastoupení žen v politice patří vzdělání a zaměstnání. Matland uvádí, že mezi zeměmi OECD můžeme sledovat významné rozdíly v zastoupení žen podle toho, nakolik je daná země rozvinutá, přičemž kritéria rozvinutosti zahrnují právě vzdělání a zaměstnání žen. V zemích, které jsou na vysokém stupni rozvinutosti a kde mají ženy lepší přístup ke vzdělání a na pracovní trh, je jejich politická participace vyšší. Zvyšující se vzdělání a participace na pracovním trhu může ženám zvyšovat sebevědomí a může je motivovat k aspiraci na politickou funkci (Matland 1999: 9). Nejvýznamnějším kulturním faktorem je pak přístup dané společnosti k rovnosti žen a mužů, k genderovým rolím a k dělbě práce podle pohlaví. „*Hypotéza zní, že čím více žen má rovnoprávné postavení v ostatních společenských sférách, tím větší je*

pravděpodobnost, že na ně bude nahlíženo jako na rovnocenné ve sféře politické a jejich zastoupení tak vzroste“ (Matland 1999: 10). Ještě jednou zdůrazňuji, že institucionální, kulturní i socioekonomické faktory od sebe nelze jednoduše rozdělit, neboť se vzájemně ovlivňují a doplňují. „V kulturách, kde je široká veřejnost nakloněna principům genderové rovnosti, mají politické strany větší motivaci sestavit vyváženou kandidátní listinu, aby se vyhnuly trestům za diskriminaci na základě pohlaví“ (Norris 2004: 208).

1.2.2.1 Vzdělání, zaměstnání a sociální status ve vztahu ke komunální politice

Pro český kontext Havelková uvádí, že: „(S) vyrovnávajícím se vzděláním se vyrovnává také zájem žen o institucionalizovanou politiku. Totéž platí o zaměstnání žen“ (Havelková 2006: 32). V České republice je dlouhodobě vysoká zaměstnanost žen a neustále se také zvyšuje počet vysokoškolsky vzdělaných žen. Tento faktor tedy částečně působí ve prospěch žen, jak ale upozorňuje Havelková, je potřeba brát zřetel i na silnou vertikální segregaci na pracovním trhu, která přístup žen do politiky znesnadňuje (Havelková 2002). Vertikální segregace s sebou pochopitelně přináší i významné rozdíly v příjmech, které taktéž ovlivňují vůli jednotlivců vstoupit či nevstoupit do politické funkce. Stejně se tento faktor projevuje i na úrovni komunální, znovu je však potřeba připomenout, že na obecní úrovni velmi často hrají roli osobní vazby a konkrétní osobnosti, které nutně nemusí mít vysoké vzdělání či prestižní zaměstnání.

V souvislosti se zaměstnáním má pak komunální politika ještě jednu zvláštnost. V převážné většině jsou totiž komunální politické funkce funkcemi neuvolněnými, politici a političky se tedy věnují svému zaměstnání a politice se věnují de facto ve svém volném čase. Ve vztahu k ženám odborná literatura hovoří o tzv. „trojité zátěži“, kdy ženy zaprvé vykonávají své zaměstnání, zadruhé se věnují politické funkci a zatřetí pečují o domácnost a o rodinu. Jak tvrdí Matland, mnoho žen, které by měly dostatečnou kvalifikaci pro usilování o politickou funkci se této možnosti zříká právě z důvodu nedostatku času (Matland, 1999: 4). Celá řada studií v různých zemích pak dokládá, že více žen se začíná politicky angažovat až ve vyšším věku, kdy už jsou jejich děti starší či dospělé, případně se angažují ženy, které nemají děti vůbec (Matland 1999, Rao 2005).

Matland dále jako významný faktor zmiňuje sociální status žen. Zaprvé, v politice se obecně častěji angažují lidé s vysokým společenským statutem. Socioekonomický status žen v dané zemi tak může negativně ovlivňovat jejich rozhodnutí vstoupit do politiky. Zadruhé, existuje rozpor mezi atributy připisovanými ženám a atributy, které preferují pro své kandidující politické strany. Ve snaze vyhrát volby strany vybírají co možná nejatraktivnější

kandidující, často tedy osoby s vysokým socioekonomickým statusem. Vzhledem ke strukturálnímu znevýhodnění žen jsou pak tyto osoby častěji mužského pohlaví (Matland 1999: 4).

1.2.2.2 Genderové role a dělba práce

Pokud jde o faktory kulturní, Norris hovoří o tzv. míře kulturní modernizace, která ovlivňuje dodržování tradičních genderových rolí. „*Tam, kde převažuje kultura genderové rovnosti, je vytvořeno příznivé klima pro uplatňování práva de iure také de facto v praxi, kde jsou institucionální reformy implementovány na pracovní trh a veřejnou sféru, kde mají ženy širší možnosti ve vzdělávání a zaměstnání a kde se transformují genderové role v rámci domácnosti a rodiny.*“ (Norris 2004: 184). Norris zdůrazňuje, že ženy většinou sdílejí stejné hodnoty a přístupy k genderové dělbě rolí jako muži. Proto v tradičních společnostech ženy čelí nejen společenským překážkám, které omezují jejich příležitosti, ale zároveň i limitují samy sebe kvůli hodnotám, které zastávají. Podstatnou roli při formování přístupů k genderové rovnosti hraje i náboženská tradice (Norris 2004: 185). Konkrétním bariérám, které plynou z genderové dělby práce, se budu podrobněji věnovat v následující kapitole.

1.2.2.3. Politická kultura

Mezi kulturní faktory ovlivňující zastoupení žen (nejen) v komunální politice patří i faktor politické kultury. V souvislosti se zastoupením žen politická kultura „*označuje míru smyslu pro genderovou rovnost v dané společnosti obecně a specifičtěji i v souvislosti s politickým zastoupením*“ (Hoecker cit. in Havelková 2008: 1). Nadále budu tento jev označovat jako genderovou politickou kulturu. Ta je určena tím, nakolik se daná společnost drží tradičních genderových rolí a vzorců. Jak uvádí Havelková, prokazatelný vliv na politickou kulturu má vliv doby zavedení volebního práva a konstatuje, že z tohoto hlediska lze „*(...) v české historii najít několik faktorů působících (do jisté míry) ve prospěch genderově egalitární politické kultury*“ (Havelková 2006: 31).

Na genderovou politickou kulturu má vliv nejen historická tradice, ale i aktuální postoje, proklamace a činnost politických stran. Touto problematikou se v českém kontextu podrobně zabývá Jaroslava Mildorfová ve své diplomové práci. Tvrdí, že k celkové skepsi české veřejnosti vůči politice a politickým stranám může přispívat i „*nesoulad mezi politickými deklamacemi či přímo závazky a politickou praxí.*“ (Mildorfová 2010: 19), který ilustruje na příkladu parlamentních politických stran a jejich vztahu k politice paritní reprezentace. V analýze stanov politických stran se zaměřuje na způsob nominování kandidátů a kandidátek, základní stranické hodnoty a jazyk. Dochází k závěru, že „*(...)*

největší nesoulad mezi tím, k čemu se strana zavázala ve svých stanovách a reálných stavem složení kandidátních listin a nejužšího vedení strany je u ČSSD“ (Mildorfová 2010: 62). V porovnání s mezinárodním kontextem vyznívá toto zjištění značně pesimisticky, neboť v evropských zemích právě levicově orientované sociálně demokratické strany aktivně prosazují politiku rovných příležitostí žen a mužů a slouží ostatním stranám jako určitý vzor (Mildorfová 2010: 69).

Ani analýza fungování ženské frakce v rámci ČSSD (SDŽ - Sociálně demokratické ženy) nepřináší naději na změnu v dohledné době a to z následujících důvodů. Jedná se např. o malý respekt, který SDŽ má v rámci strany. Dále SDŽ nelze chápat jako feministickou frakci, neboť náplň její činnosti je značně stereotypní (semináře na témata stereotypně spojovaná se ženami – rodina, péče). Zcela chybí tematizace moci a snaha prosazovat ženské kandidátky ať již do vedení strany či na kandidátní listiny (Mildorfová 2010: 75-6).

Autorku dochází k závěru, že ČSSD sice má potenciál stát se „příkladem dobré praxe“, tento potenciál však zůstává nevyužitý, což dokládá netransparentní nominační politika v rámci strany, obcházení pravidel, absence sankcí či využívání žen jako prostředků pro dosažení cílů mužů (Mildorfová 2010: 102-3).

1.2.2.5 Český mediální diskurz ve vztahu k reprezentaci žen v politice

Významným faktorem, který ovlivňuje genderovou politickou kulturu, je mediální diskurz ve vztahu k reprezentaci žen v politice. Mediální diskuzí o ženách v politice se v českém kontextu dlouhodobě zabývá Hana Havelková. V analýze z roku 1999 odkryla dva významné rysy mediálních sdělení: roli odborníků/odbornic na veřejnou artikulaci nového tématu a povahu genderových stereotypů v české společnosti. Většina odborných vyjádření pocházela od psychologů/psycholožek, zatímco politologové/politoložky i politici/političky téma převážně ignorovali. Téma žen v politice tak není chápáno jako demokratický deficit, ale psychologický problém. Analýza odhalila také významný stereotyp ve vztahu genderu a moci, který Havelková shrnuje následovně: „(...) muži-nedospělí, toužící po moci, ženy – potenciálně citlivější, ale postrádající sebevědomí a bez zájmu o moc. Nejenže je kvalifikovanost brána víceméně jako samozřejmost, ale od žen se navíc očekává, že mohou do politiky vnést atributy tradičně připisované dospělému mužství, jako racionalita, odvaha a rozhodnost. Zároveň však jsou zejména od žen ve vysoké politice očekávány tradičně ženské kvality a aspirace“ (Havelková 1999: 162). Na ženy jsou tak vznášeny nereálně vysoké požadavky a diskuze se točí pouze kolem toho, co mohou ženy přinést politice, ale opomíjí se, co může politika přinést ženám (ibid).

V novější analýze z roku 2008 Havelková poukazuje na posun, který nastal v mediálním zobrazování žen v politice a upozorňuje na „*takové kulturní bariéry, které nevycházejí z prosté prvoplánové předpojatosti, ale z hloubky kulturní zvyklosti uvažovat o ženách a mužích rozdílně. Jedná se o názory, které sice odmítají nadřazenost mužů – také v politice –, ale zároveň rekonstruuji genderové rozlišování ve vztahu k politice*“ (Havelková 2008: 2). Zdůrazňuje zejména polarizovanou vazbu na moc, kdy moc ve vztahu k ženám není vůbec tematizována a u mužů je tematizována stereotypně jako něco, co muže přespříliš ovládá. Autorka dále dokládá, že lze vysledovat i koncept dělitelnosti svobody v tom smyslu, „*že důraz na svobodu jedince je – ve vztahu k ženám – plně nahraditelný jinými hodnotami, a lze na něj tudíž v postatě rezignovat*“ (Havelková 2008: 9). Svoboda je ve vztahu k ženám konstruována jako něco, co vylučuje lásku a oběť. Ty jsou spojovány pouze s privátní sférou a tím se vylučuje i možnost, že „*občanských svobod, a dokonce i politické moci, lze a je třeba využívat i jako službu lidem a z lásky k nim*“ (Havelková 2008: 10).

Ačkoli tedy v mediálním diskurzu došlo k posunu od zpochybňování schopností žen pro uplatnění v politice a prostor začínají získávat i hlasy obhajující oprávněnost požadavku rovné politické participace žen, hlubší analýzy odkrývají skrytou patriarchální ideologii, která od žen vyžaduje, aby v zájmu ušlechtilých cílů (dostání „role ženy“) obětovaly svou politickou svobodu.

2. Genderová perspektiva: bariéry v komunální politice

Pro české prostředí neexistuje (kromě ojedinělých diplomových prací) analýza bariér na úrovni komunální politiky. Budu proto vycházet ze zahraniční literatury, s vědomím toho, že poznatky ze zahraničí nelze neproblematicky aplikovat na český kontext. Přesto se domnívám, že celou řadu jevů můžeme sledovat i u nás a jsou tedy pro tuto práci relevantní.

Odborná literatura pracuje s několika různými klasifikacemi bariér. Norris identifikuje tři hlavní překážky, které musí ženy překonat, pokud se mají angažovat v politické funkci. Zaprvé, ženy samy se musí rozhodnout, že budou o politickou funkci usilovat. Zadruhé, jako vhodnou kandidátku je musí vybrat politická strana. Zatřetí, voliči a voličky je musí zvolit (Norris 1978). O institucionálních aspektech těchto bariér již byla řeč v podkapitole 1.2.1. Na český kontext aplikuje Rakušanová klasifikaci, která dělí bariéry na institucionální, společenské a individuální (Rakušanová 2006a).

Další možný způsob klasifikace používá Nirmala Rao ve své analýze zaměřené na ženy v komunální politice v britském kontextu. Inspiruje se Matlandem a hovoří o bariérách na straně poptávky po účasti žen v politickém životě a bariérách na straně nabídky, které se vztahují k podmínkám a přístupům žen samotných. Rao řadí k bariérám poptávky následující: předsudky vůči působení žen v politice, diskriminační praxi, nedostatek opatření přátelských k rodině, vylučující mužské sítě a nedostatečné zastoupení žen v lokální politice. Na straně nabídky pak hovoří o domácích povinnostech, důležitosti, kterou ženy politice přikládají, politickém sebevědomí, politické výkonnosti a aktivismu (Rao 2005).

Jakkoli autorky a autoři zdůrazňují vzájemnou souhru vymezených bariér, toto oddělování na vnější a vnitřní považují za zavádějící, neboť může sklouznout k tendenci hledat konkrétního viníka. Buď je kladen důraz na vnitřní bariéry, jako je nezájem žen o politické dění a angažování ve veřejném životě. Takový přístup může implikovat, že ženy se veřejně politicky angažovat nechtějí a různá afirmativní opatření jsou pak odmítána jako zásah do svobodné vůle žen a násilné měnění „přirozeného“ řádu. Politologické studie se zase příliš soustředí na aspekty vnější (jako volební systém či stranická struktura) a opomíjejí specifickou genderovou zkušenost žen. Navrhují proto opustit toto dělení a nahlížet celou problematiku komplexněji tak, aby bylo zřejmé, že nízká politická participace žen je výsledkem a součástí diskurzivně utvářené genderované sociální struktury, na jejímž formování a udržování se podílí všichni lidé.

Jako vhodnou kategorii pro pochopení bariér, které vedou k nízkému zastoupení žen v politice proto využívám koncept genderu. Vycházím z pojetí Iris Marion Young, která chápe gender jakožto prvek formující sociální struktury a zaměřím se na to, jakým způsobem lze ženy nahlížet jakožto strukturálně znevýhodněnou skupinu. Představím přitom dvoudimenzionální koncepci spravedlnosti Nancy Fraser, která poukazuje na příčiny útlaku některých sociálních skupin.

2.1 Ženy jako strukturálně znevýhodněná skupina podle Iris Marion Young

Pojmy „žena“, „ženská identita“ a možnost hovořit o ženách jako o skupině tvoří nejdiskutovanější problémy v rámci feministické teorie. Zejména poststrukturalistické a postmoderní směry kritizují esencialistické pojetí identity a navrhují zcela opustit tento pojem i pojem gender a zaměřit se na způsoby, kterými je identita neustále znovu vytvářena a utvrzována. Pojmově identitu uchopují jako subjektivitu, čímž zdůrazňují její nestálý charakter. Taková dekonstrukce nás však snadno může zavést do slepé uličky, kdy se zdá, že

není možné zkoumat ženy jako specifickou skupinu. Ačkoli se jedná o komplexní problém, který by vydal na samostatnou práci, považuji za nutné představit má východiska vzhledem ke způsobům, jakými je možné z vědeckého hlediska uchopit ženy jako strukturálně znevýhodněnou skupinu, ale být si přitom vědom/a diskurzivně konstruované povahy identity a nezastírat rozdíly mezi jednotlivými ženami.

Mezi moje základní teoretická východiska patří koncepty, se kterými pracuje Iris Marion Young. V článku „*Lived Body vs. Gender: Reflections on Social Structure and Subjectivity*“ Young argumentuje ve prospěch zachování pojmu gender jakožto klíčové kategorie pro analýzu strukturálních procesů a nerovností. Upozorňuje na to, že v posledních letech se feministická teorie zaměřuje na identitu a subjektivitu a ignoruje přitom hluboké sociální struktury, které situují jedince do pozic zvýhodněných či znevýhodněných. Tvrdí, že: „*Útlak žen a lidí, kteří překračují heterosexuální normy, se objevuje v rámci systematických procesů a sociálních struktur, k jejichž popisu je potřeba využívat odlišné koncepty, než ty, které jsou vhodné k uchopení subjektů a jejich zkušeností*“ (Young 2002: 411). Autorka tvrdí, že feministické teorie jsou zároveň projekty sociální kritiky, které mají za cíl identifikovat a vysvětlit zdroje nespravedlností a nerovností v rámci institucí i společenských interakcí a že z tohoto důvodu je třeba zaměřovat se i na koncepty, které nezahrnují pouze subjektivitu, ale i sociální struktury. Jako takový vhodný koncept chápe právě koncept genderu (Young: 2002).

Gender chápe autorka jako „*(S)ociální umístování žitých těl do vztahů mezi sebou a to v rámci historicky a společensky specifických institucí a procesů. Říci, že individuální osoby jsou genderované znamená, že my všichni nacházíme sami sebe pasivně seskupené kolem strukturálních vztahů*“ (Young 2002: 423). Pojmem sociální struktury označuje sbíhání institucionálních pravidel a každodenní praxe, mobilizaci zdrojů a fyzických struktur, které tvoří historické danosti, ve vztahu k nimž osoby jednají. Struktury také konotují širší sociální výstupy, které jsou výsledkem souběhu mnoha individuálních akcí. Jako hlavní aspekty genderované sociální struktury spatřuje tři prvky: dělbu práce podle pohlaví, normativní heterosexualitu a hierarchii moci (Young 2002). Působením těchto prvků se ženy dostávají do strukturálně znevýhodněného postavení, jehož projevem je i jejich nízká politická participace.

Sociální skupiny definuje Young jako „*kolektivy osob, které se odlišují od jiné skupiny kulturními formami, praktikami nebo způsobem života*“ (Young 1990: 43). Jak upozorňuje Fraser, tento přístup nevnímá individuální osoby jako pasivní objekty, ale poukazuje na „*žitý smysl spojování a odlišování*“ (Fraser 1997: 195). Vztahy, které utvářejí sociální skupiny,

jsou důsledkem sdílených kulturních forem, dělby práce a zkušenosti vnějšího nepřátelství (ibid).

Young identifikuje 5 aspektů útlaku-znevýhodňování. Útlak chápe jako potlačování způsobilostí (capabilities), kterými disponuje každá osoba, strukturální útlak však zamezuje jejich plnému rozvinutí. Konkrétně hovoří o vykořisťování, marginalizaci, bezmoci, kulturním imperialismu a násilí (Young 1990: 38).

Vykořisťování chápe jako strukturální vztah, kvůli kterému některé osoby rozvíjejí své způsobilosti pod kontrolou a ku prospěchu jiných. Upozorňuje na vykořisťování v důsledku jak placené, tak neplacené práce. Marginalizaci označuje vyloučení z pracovního systému a smysluplné participace na sociálním životě. Důsledkem marginalizace je jednak materiální nedostatek, jednak omezení občanských práv a ztráta příležitostí k seberozvíjení. Bezmocnost znamená, že osoby/skupiny osob podléhají „moci nad“ (power over) aniž by měly možnost samy tuto moc uplatňovat. Osoby se tak stávají objekty a mají jen omezené příležitosti uplatnit se na pracovním trhu a rozvíjet své způsobilosti. Kulturním imperialismem označuje univerzalizaci a ustavování zkušenosti a kultury dominantní skupiny jakožto normy. Kulturní imperialismus stereotypizuje osoby/skupiny osob jako „ty druhé“. Důsledkem je, že perspektiva znevýhodněných skupin zůstává neviditelná. Posledním aspektem je pak násilí, tedy systematické a společensky tolerované útoky na členy/členky skupin a jejich vlastnictví. Zahrnuje obtěžování, zastrahování a zesměšňování (Young 1990: 48-63).

V souladu s Young nahlížím ženy jakožto strukturálně znevýhodněnou skupinu, která podléhá různým podobám útlaku, jehož důsledkem je i nízká politická participace. Než přikročím k popisu konkrétních bariér, které ženám znesnadňují vstup do politické sféry a působení v ní, zastavím se ještě u dvoudimenzionální koncepce spravedlnosti Nancy Fraser, která chápe výše zmíněné podoby útlaku jako důsledek nespravedlivého ekonomického přerozdělování a nedostatečného kulturního uznání.

2.2 Dvoudimenzionální koncept spravedlnosti Nancy Fraser

Nancy Fraser vypracovala dvoudimenzionální model spravedlnosti, který popisuje příčiny společenských nerovností (nejen mezi ženami a muži). Dvě úrovně, kterými se zabývá, jsou nespravedlivé přerozdělování a nedostatečné uznání (Fraser 2002, Fraser 2007). V knize „*Přerozdělování nebo uznání?*“ autorka pojímá požadavky přerozdělování a uznání nikoli jako neslučitelné a vzájemně si odporující, ale naopak jako dvě strany téže mince, jako dva stejně důležité a komplementární aspekty sociálních nerovností a nespravedlností.

Politika přerozdělování se vztahuje k ekonomické nespravedlnosti (vykořisťování, zbídačování, diskriminace na trhu práce) a tradičně byla spojována především s třídním útiskem. Nápravy je možné dosáhnout přerozdělením zdrojů a bohatství, tedy ekonomickou restrukturalizací. Politika uznání je spojována s kulturní nespravedlností a pojí se se zneuznáním některých skupin (podřízení se majoritní skupině, vylučování z rozhodovacích procesů, neúcta atd.). Mezi skupiny, které podléhají této formě nespravedlnosti, bývají řazeny etnické skupiny, ženy, gayové a lesby atd. Zde je možné dosáhnout nápravy skrze kulturní a symbolickou změnu. Fraser zdůrazňuje, že její pojetí uznání se spíše než k identitě vztahuje k sociálnímu statusu. *„Uznání nepožaduje skupinově specifickou identitu, nýbrž to, aby jednotliví členové skupiny byli bráni jako plnoprávní partneři v sociální interakci. Zneuznání tak neznamena devaluaci a deformaci skupinové identity, ale spíše sociální podřízení – jedincům je bráněno participovat na životě společnosti jako rovným s rovnými“* (Fraser 1999: 22).

Fraser ukazuje, že přerozdělování a uznání jsou vzájemně úzce propojeny. Dobře patrné je to právě na kategorii genderu, neboť se vztahuje jak k hospodářské struktuře (s tím souvisí jevy jako segregace na trhu práce podle pohlaví, neplacená domácí práce žen atd.), tak ke statusové hierarchii (ženy jsou stále považovány za „druhé pohlaví“ – méně schopné, méně důležité atd.). Oba faktory společně pak brání politické participaci znevýhodněných skupin. Při formování zneuznání i nespravedlivého přerozdělování do hry dále vstupují instituce a sdílené institucionalizované hodnotové vzorce, které nám říkají, co je a není dobré, normální či morální. K dosažení spravedlnosti je tedy třeba tyto vzorce přehodnotit a dosáhnout možnosti participace pro všechny jedince (Fraser 1999).

V knize *„Justice Interruptus: Critical Reflections on the Postsocialist Condition“* Fraser interpretuje výše popsanou koncepci útlaku Iris Marion Young a poukazuje na to, že příčiny všech pěti aspektů útlaku lze spatřovat právě v kultuře (kulturní imperialismus, násilí), vykořisťování, marginalizace a bezmocnost má pak svůj původ v politické ekonomii (Fraser, 189-205). V následujících kapitolách ukážu, že konkrétní bariéry, které znesnadňují ženám vstup do politických funkcí nebo jim ztěžují jejich vykonávání, lze nahlížet právě skrze dvoudimenzionální model spravedlnosti, protože jejich příčiny spočívají právě v nedostatečném kulturním uznání a nespravedlivém ekonomickém přerozdělování. Důraz kladu na ty prvky, které se vztahují specificky k genderované sociální struktuře společnosti (genderová dělba práce, heteronormativita a hierarchie moci) a k jednotlivým prvkům útlaku, jak je popsala Iris Marion Young.

2.3 Bariéry znesnadňující ženám vstup do politické funkce a její vykonávání

Následující podkapitola je věnována konkrétním bariérám, kterým čelí ženy při vstupu do politické funkce a při jejím vykonávání. Nejprve shrnu poznatky z odborné literatury, která se zaměřuje na konkrétní bariéry zejména na komunální úrovni, jak jsem ale již naznačila, opustím přitom dělení na bariéry vnější a vnitřní či individuální, společenské a institucionální. Namísto toho budu konkrétní bariéry vztahovat k výše popsanému dvoudimenzionálnímu modelu spravedlnosti Nancy Fraser a konceptu útlaku Iris Marion Young. Následně pak představím koncept dominačních technik norské sociální psycholožky Berit Ås, který identifikuje bariéry při vykonávání politické funkce a který považuji za užitečný právě proto, že překonává dělení na vnější a vnitřní a poukazuje více na vzájemnou provázanost různých aspektů. I tuto teorii interpretuji s pomocí konceptu Fraser.

2.3.1 Postoje veřejnosti

První z bariér vstupu žen do politiky, o které hovoří Rao, Rakušanová či Havelková, jsou postoje veřejnosti k působení žen v politice. Bariéra se promítá jak na straně voličů a voliček, když se rozhodují, které straně či konkrétnímu kandidátovi a kandidátce dají svůj hlas, tak i, jak uvádí Welch, při samotném procesu výběru aspirantů/aspirantek na politickou funkci (Welch, 1978).

V českém kontextu můžeme sledovat dvě protikladné tendence. Na jedné straně se zdá, že česká veřejnost si dle výzkumů veřejného mínění přeje vyšší zastoupení žen v politice. Na tento jev upozorňuje Havelková, která uvádí, že v roce 1998 si vyšší zastoupení žen v politice přálo 81 % respondentů a respondentek (Havelková, 2006: 33). Výzkum veřejného mínění CVVM z roku 2009 uvádí, že zapojení žen do politiky považuje za užitečné 86 % dotázaných. Tento postoj je poměrně stabilní, pohybuje se mezi 86 a 89 %.¹⁶ Zvyšuje se dokonce i počet lidí, kteří považují za užitečné aplikování afirmativních opatření typu kvót¹⁷ (CVVM 2009).

Tyto výzkumy by bylo možné interpretovat tak, že vstup žen do politiky je podporován a bariéra negativního postoje veřejnosti vůči působení žen ve veřejných funkcích tedy není pro český kontext relevantní. Na druhou stranu však také existují výzkumy veřejného mínění, zaměřené na role žen a mužů, které naznačují, že pokud jde o angažování žen ve veřejné sféře, je česká společnost spíše stereotypní. Výzkum CVVM z roku 2006 uvádí, že zatímco

¹⁶ Viz Tabulka 9 v Příloze I.

¹⁷ Viz Tabulka 10 v Příloze I.

47 % dotázaných uvedlo, že dělat kariéru by měl muž, o ženách totéž nezaznělo ani jednou. Podobně 38 % respondentů a respondentek se domnívá, že muž by měl mít veřejné funkce, u žen to jako vhodnou roli uvedlo pouze 1 % dotázaných. Naopak pokud jde o domácí práce, vaření uvedlo jako ženskou doménu 77 % dotázaných, uklízení 48 % a nakupování také 48 %.¹⁸ Podobně na otázku, co považují za ukazatel úspěšnosti žen a mužů respondenti a respondentky jako ukazatel úspěšnosti muže uváděli nejčastěji postavení v zaměstnání (55,6 %), jako ukazatel úspěšnosti ženy pak byla nejčastěji uváděna harmonická rodina¹⁹ (CVVM 2007).

Jak jsem již popsala v podkapitole 1.2.2.5, analýzy také dokládají diferencované chápání moci ve vztahu k ženám a k mužům v mediálním diskurzu. U žen je politická činnost chápána jako něco, čeho je možné či dokonce žádoucí se vzdát ve prospěch jejich poslání v rodině (Havelková 2008).

Tyto výsledky dokládají, že ve vztahu k genderu je česká společnost velmi tradiční. Dodržování tradičních vzorců a binární nahlížení vztahu k moci se promítá jak do nízké aktivní podpory veřejnosti pro větší angažování žen, tak do nižšího zájmu žen usilovat o politické funkce.

Příčiny bariéry postojů veřejnosti můžeme spatřovat jak v genderové dělbě práce, která zapříčiňuje, že ženy se seskupují v jiných profesích než muži a významně častěji než muži se realizují v oblasti domácí neplacené práce, tak v nedostatečném kulturním uznání žen, které jsou nahlíženy jako „druhé“, kterým nenáleží disponovat mocí. Vztaženo ke konceptu útlatku, postoje veřejnosti souvisí zejména s vykořisťováním a marginalizací znevýhodněných sociálních skupin.

2.3.2 Sladování domácích a politických povinností

Jedna z nejčastěji uváděných příčin nízké participace žen v politice je problém sladění domácích a politických povinností, znovu tedy narážíme na problém genderové dělby práce. Ženy většinou nesou odpovědnost za domácnost a péči o děti (domácí sféru) a muži za finanční zajištění rodiny (veřejná sféra). Původ tohoto rozdělení rolí můžeme vysvětlit oddělením veřejné a soukromé sféry v době formování tzv. měšťanského modelu společnosti (Beck/Beck-Gernsheim 1995). Ačkoli životní realita je dnes již jiná a většina českých žen se zapojuje do pracovního trhu, péče o domácnost a o rodinu je stále vnímána primárně jako povinnost žen a to jak ze strany žen samotných, tak ze strany veřejnosti.

¹⁸ Viz Tabulka 11 v Příloze I.

¹⁹ Viz Tabulka 12 Příloha I.

Tuto tezi podporují analýzy zaměřené na komunální politiku. Například Welch považuje rozdíly mezi přístupem mužů a žen k veřejnému působení jako zakotvené v jejich představách o vhodných genderových rolích. Tyto rozdíly tvarují ochotu žen vstoupit do politické funkce (Welch 1978). Gill spatřuje jako největší překážky časovou vytíženost a problém sladění pracovních a rodinných povinností. Ženy čelí větším překážkám v kariéře a zároveň mají i nižší očekávání výsledků, než muži (Gill 2000). Není jasné, jde-li o místní či vrcholovou politiku.

Rao ve své analýze komunální politiky v britském prostředí uvádí, že tři čtvrtiny respondentek uvedly jako hlavní překážky pokroku žen v komunální politice vyrovnávání se s domácími a politickými povinnostmi. Druhá nejčastější odpověď byla, že ženy samy se nechtějí ucházet o zvolení (Rao 2005: 328). Podobně Hills taktéž pro britský kontext uvádí, že „*Muži obecně nesou nízkou zodpovědnost za vedení domácnosti a péče o děti, takže si mohou dovolit věnovat čas politické aktivitě*“ (Hills 1982: 63).

Problém sladování pracovních a rodinných povinností se zdaleka netýká pouze českých političek, ale obecně zaměstnaných žen, zejména pokud zastávají vyšší pozice. V případě političek se však může jednat až o tzv. „trojitou zátěž“ (Matland 1999; Rao 2000), kdy kromě práce a rodiny je třetí povinností právě politická funkce. Z tohoto důvodu většina žen nastupuje do politické funkce až když jsou jejich děti starší a necítí již tolik konflikt mezi politickou aktivitou a rodinnými závazky (Stewart 1980: 98). Rao dochází ke stejnému závěru a tvrdí, že ženy vstupují do veřejného života ve chvíli, kdy se vyrovnaly s otázkou zodpovědnosti za domácnost ve smyslu péče o závislé osoby. Ty, které do ní poté vstoupí, tak činí proto, že mají čas a chtějí prospět dané komunitě (Rao 2005: 336).

Pro český kontext sice chybí podrobná analýza, podíváme-li se ale na statistická data, zdá se, že v České republice toto tvrzení platí také. Průměrný věk zastupitelek po komunálních volbách 2006 byl 45 let, nejvíce žen pak nalezneme ve věkové kategorii 40-44 let a 45-49 let (viz Tabulka 9).

Tabulka 9: Demografická struktura zastupitelek dle věku po volbách 2006

Celkový počet	Ženy	
	abs	v %
do 19 let	16	0.03
20 – 24 let	194	0.31
25 – 29 let	727	1.16
30 – 34 let	1 707	2.73
35 – 39 let	2 092	3.35

40 – 44 let	2 771	4.44
45 – 49 let	2 666	4.27
50 – 54 let	2 349	3.76
55 – 59 let	1 869	2.99
60 a více let	1 197	1.92
Průměrný věk		

Zdroj: ČSÚ, tabulka autorka

2.3.3 Působení v převážně mužském kolektivu

Působení v převážně mužském kolektivu s sebou přináší problémy pramenící z jevu, který Young nazývá kulturním imperialismem. Muži jsou v politice chápáni jako norma, a tak i způsob organizace politické práce je přizpůsoben jejich životnímu stylu. Gill uvádí, že absence opatření a praxe přátelské k rodině je jeden z hlavních důvodů, které ženy odrazují od politické funkce (Gill 2000). I drobné změny ve způsobu organizace práce by tak mohly významně přispět k vyššímu zastoupení žen. Giddy navrhuje např. snížit počet schůzí výborů a změnit jejich načasování. Toto opatření lze chápat jako strategii pro motivaci mladých žen pro vstup do politiky (Giddy cit. in Rao: 333).

Pro český kontext Rakušanová uvádí, že: *„Být respektována a prosadit svůj názor je pro ženy často velmi obtížné, protože mužský princip a způsob vnímání představuje v současné době v české politice dominantní diskurs.“* Ze strany českých političek zaznívají dva způsoby argumentace: *„První část se domnívá, že ženy nevstupují do politického života, protože ho vnímají jako dominantně maskulinní, a druhá část se domnívá, že ženy nejsou do systému vpuštěny – že existuje jakási mužská solidarita, která neumožňuje ženám se v politice etablovat“* (Rakušanová 2006b: 12).

Působení v převážně mužském kolektivu s sebou přináší i další konkrétní problémy. Stewart tvrdí, že pokud jde například o působení v rámci politických stran, ženy často vykonávají skrytou či málo viditelnou činnost, zatímco muži tráví čas viditelnějšími aktivitami na veřejnosti (Stewart, 1978).

Kulturní imperialismus zapřičiňuje, že ženy-političky nejsou vnímány jako samozřejmá součást politické reprezentace, ale jako zvláštní kategorie, na kterou jsou uplatňována jiná měřítká a hodnocení, než na jejich mužské kolegy. Tento jev můžeme ilustrovat na analýze mediálního obrazu českých političek. Samotné používání jazyka pomáhá udržovat a reprodukovat genderové stereotypy (Baslarová, Binková 2006: 5) a odráží, že muži jsou v politice chápáni jako norma, zatímco ženy jsou zneviditelňovány. V češtině (i jiných jazycích) je např. časté používání generického maskulina neboli používání mužského tvaru

pro označení skupiny, v níž jsou zastoupeny jak muži, tak ženy. I samotné političky se často označují mužským tvarem jako „politik“, „lídr“ atd. Jiným projevem kulturního imperialismu je pak „dvojitý metr“, který je uplatňován na hodnocení političek a politiků. Havelková tvrdí, že: „*Jedním z příkladů veřejného misogynství a typickým příkladem sexismu je generalizace z jednotlivých žen (obvykle karikovaných) na všechny ženy*“ (Havelková 1999: 13). Pokud tak udělá chybu politička-žena, je její selhání často interpretováno právě její ženskostí a individuální chyba je paušalizována jako kolektivní – protože konkrétní žena udělala chybu, ženy jako skupina by do politiky raději neměly zasahovat vůbec. Chybuje-li politik-muž, je toto selhání vnímáno jako individuální pochybení a díky postavení mužů jako normy nevede ke zpochybnění politického angažování mužů jako skupiny.

2.3.4 Ženy v politice jako předvolební téma a konkurenční výhoda stran

Příslušnost ke skupině žen nemusí vždy nutně znamenat nevýhodu, může tomu být i naopak. Zastoupení žen v politice se pomalu stává předmětem širší společenské diskuze a nejen výsledky veřejného mínění dokládají, ale i výsledky voleb dokládají, že lidé si přejí vyšší zastoupení žen v politice. I politické strany si rostoucí poptávku zřejmě začínají uvědomovat, což dokládají i (zatím spíše ojedinělé) vědomé snahy o sestavování genderově vyvážených kandidátních listin či dokonce celoženských kandidátních listin. Příkladem může být např. zipově sestavená kandidátní listina Strany pro otevřenou společnost v Opavě nebo sdružení nezávislých kandidátů Generace 89 v Litomyšli. Vyvážené kandidátní listiny má i Strana zelených, která jak již bylo řečeno, uplatňuje třetinovou kvótu, která ošetřuje i pořadí na kandidátní listině. Průměrně obsahují kandidátní listiny SZ 38,49 % žen. Již v roce 2002 vzniklo volební sdružení nezávislých Ženy za Brod, které má celoženskou kandidátku, již dvakrát v komunálních volbách uspělo a chystá se kandidovat i v letošních volbách. Podobných příkladů nalezneme v českém prostředí více.²⁰ Všechny uvedené případy pak prezentují vyvážené kandidátní listiny jako svou přednost.

Dokonce i ODS, která má zastoupení žen jako téma většinou zcela ignoruje (čemuž pak odpovídá i nízké zastoupení žen mezi zvolenými) si tentokrát uvědomila, že přítomnost žen může být kritériem, podle kterého si voliči a voličky vybírají stranu. Dokládá to např. rozhovor v jejich stranickém týdeníku Pražský metropolitan, kde je kandidátce ODS Andree Vláškové položena tato otázka: „*ODS nasadila hned za lídry sedmi volebních obvodů tři ženy. Je to podle Vás příslib budoucího silnějšího zastoupení žen v politice?*“ Vlášková pak

²⁰ Fórum 50 % před komunálními volbami v říjnu 2010 zveřejnilo výzvu, aby lidé zasílali příklady genderově vyvážených kandidátních listin. Výsledky jsou dostupné z <<http://padesatprocent.cz/cz/zpravodajstvi/soutez-vyavazene-kandidatni-listiny-3>>

na tuto otázku reaguje: „*Náš strana se každopádně mění k lepšímu v tomto ohledu, protože tolik žen na předních místech kandidátky tu ještě nebylo (...)*“ (Pražský metropolitán 2010: 10). Je fascinující, že ODS prezentuje přítomnost tří žen na druhých místech kandidátní listiny jako významný posun a úspěch. V porovnání se stranami, které kandidují v Praze, mají ženy jakožto lídryně a otevřeně je prezentují jako kandidátky na primátorku (VV, koalice SZ-SNK ED, Suverenita, KSČM) je zřejmé, že v tomto ohledu ODS takřkajíc „zaspala“. Jako posun však lze vnímat to, že strana zastoupení žen alespoň nějakým způsobem tematizuje.

Existují však i případy, které aktuálního zájmu o ženy v politice zneužívají. Při svém působení ve Fóru 50 % jsem se setkala se zastupitelkou statutárního města²¹, která byla nominována jako lídryně kandidátky a tudíž potenciální kandidátka na primátorku. Odůvodnění znělo, že má patřičné vzdělání i praxi, má v oblasti dobrou pověst a zároveň bude „dobře vypadat“, když kandidátku povede žena. Stávající primátor na kandidátní listině obsadil nižší pozici. V soukromí jí však sdělil, že se jedná pouze o jakousi „zástěrku“ a že v případě, že strana v daném městě zvítězí a dotyčná politička bude navržena na primátorku, má se tohoto postu vzdát v jeho prospěch! V době, kdy mi vyprávěla tento příběh, dotyčná zvažovala, jak se ke vzniklé situaci postavit, v současnosti sleduji, jak tato kauza dopadne. Podobný případ jsme mohli zaznamenat i v minulých komunálních volbách, kdy jako „dvojka“ na kandidátní listině ČSSD kandidovala oblíbená a mediálně známá politička Petra Buzková. Po volbách se však svého postu vzdala.

Ačkoli je tedy pozitivní, že politické strany zaznamenaly rostoucí poptávku po vyšší politické participaci žen, v mnohých případech není jejich skutečným cílem reálné zvýšení počtu žen v politice. Mildorfová v této souvislosti hovoří o „akcích naoko“. Chápe je jako projev pasivního odporu vůči vyššímu zastoupení žen a popisuje je jako: „*určitý krok, který se dělá pro uspokojení vnějších pozorovatelů (veřejnosti, mezinárodních organizací, neziskových organizací), ale nemá mít výraznější dopad na stávající rozložení moci uvnitř strany*“ (Mildorfová 2010).

3. Radikálně feministická perspektiva: teorie dominačních technik

²¹ Z důvodu značné citlivosti této informace, která mi byla sdělena soukromě, ponechávám jak zmiňovanou političku, tak stranu a příslušné město v anonymitě.

V následující kapitole představím teorii dominačních technik, která popisuje pět konkrétních bariér, které ženám znesnadňují působení v politické funkci. Nejprve představím teoretická východiska tohoto konceptu, dále jednotlivé dominační techniky, jak je definovala autorka a její následovnice a následovníci, které doplním o příklady z českého prostředí a prohloubím o související poznatky z oblasti psychologie a sociologie. Po představení teoretického konceptu dominančních technik vysvětlím, proč jej považuji za vhodný model pro uchopení problémů, se kterými se setkávají současné české političky, na závěr pak přednesu kritiku, která směřuje k problematickým bodům této teorie.

3.1 Teoretická východiska konceptu dominačních technik

Berit Ås

Teorii dominačních technik formulovala na konci 70. let norská feministka a profesorka sociální psychologie Berit Ås. Autorčiny osobní zkušenosti z působení v komunální a později parlamentní politice ji vedly k formulování konceptu, kterým chtěla pomoci sobě i svým kolegyním lépe se vyrovnávat s problémy, které přináší působení v převážně mužském kolektivu.

Dominační techniky jsou způsoby, kterými určitá skupina osob získává a udržuje (vědomě i nevědomě) nadvládu nad jinou skupinou osob (Amnéus et al. 2004: 2). S odkazem na tento mocenský aspekt jsem pro český překlad zvolila výraz „dominační techniky“.²² Jde o na první pohled nezřetelné a subtilní praktiky, kterými je moc uchopována privilegovanými skupinami osob v neprospěch skupin marginalizovaných. Prozatím pouze vyjmenuji pět stěžejních technik, kterými se autorka dále zabývá. Jde o zneviditelňování, zesměšňování, odpírání informací, dvojitou zátěž a obviňování. Původní text „*Hersketeknikker*“ (Dominační techniky) z roku 1978 bohužel nebyl přeložen do angličtiny. Přesto jsem se rozhodla použít koncept dominačních technik, protože jej z důvodů, které dále podrobněji vysvětlím, považuji za vhodný pro uchopení bariér, kterým ženy čelí při vykonávání politické funkce a také proto, že dodnes slouží jako východisko praktických strategií pro posilování moci a vlivu žen. Využila jsem proto texty, které z něj přímo vycházejí, dále rozhovor s autorkou a videonahrávku s přednáškou Berit Ås o dané problematice a scénami, ilustrujícími působení dominačních technik.

²² Berit Ås používá termín „techniky útlaku“ („*master suppression techniques*“), v literatuře, která na Ås navazuje, se setkáme i s názvem „techniky utiskování“ („*oppression techniques*“). Teorie je známa i pod názvem „teorie pěti prstů“, který odkazuje na to, že 5 identifikovaných technik lze snadno vyjádřit i pomocí prstů na lidské dlani.

Vzhledem ke vzdělání a feministickému zaměření se autorka Berit Ås soustředí na rovinu verbální a neverbální interakce mezi ženami a muži, dopady genderové dělby práce a stereotypů na každodenní život žen a psychologické důsledky působení dominačních technik. Vychází z předpokladu, že ženy a muži mají odlišné sociální role a z nich plynoucí odlišná očekávání jak v soukromém, tak v pracovním životě (Lundberg 1997: 4-5). Důsledky, které můžeme pozorovat v každodenním životě, byly doloženy četnými výzkumy nejen ve skandinávském, ale i v českém kontextu. Horizontální i vertikální segregace ve vzdělávání a na pracovním trhu, rozdíly ve mzdovém ohodnocení, odlišné modely kariérního růstu, dělba neplacené práce v domácnosti, odlišné způsoby komunikace – to vše vede Ås k přesvědčení, že ženy a muži žijí ve dvou odlišných světech, dvou odlišných kulturách, které jsou konstruovány jinými strukturami (NIKK magasin 2009: 10). *Mužská „prvořadá“ kultura je známá, zřetelná a vysoce respektovaná. Ve stínu této dominantní mužské kultury je méně zřetelná kultura ženská. (...) Protože muži mají stále ve společnosti větší vliv – navzdory všem snahám o rovnost – můžeme tvrdit, že existují způsoby a techniky, které muži vědomě i nevědomě používají k zajištění moci nad ženami a ženskou kulturou“* (Lundberg 1997: 4).

Autorka zdůrazňuje, že techniky, které zkoumala, jsou specificky ty, které používají muži vůči ženám. Nepopírá, že existují i techniky, které používají ženy vůči mužům či ženy vůči sobě navzájem, ty však mají dle jejího názoru jinou podobu (ibid.). Ås tvrdí, že nonverbální komunikace hraje důležitou roli v udržování hierarchického postavení žen a mužů, neboť genderové role jsou podporovány selhávající komunikací. Změnu může podle autorky přinést jedna z tradičních feministických strategií – zvyšování uvědomění (*awareness raising*).

Berit Ås ve vztahu k norskému kontextu říká: *„Duch doby se v průběhu historie mění. Ve 20. století jsme se posouvali přes fašismus k sociální demokracii a dále až k soutěživému kapitalismu. Ve všech těchto systémech jsou věci organizovány tak, že je legální zneužívat ženy. Ženy v pozici potlačovaných – to je stabilní rys. Patriarchát drží ostatní široké systémy na svém místě. Můžeme diskutovat o tom, proč patriarchát trvá stále dál“* (NIKK magasin 2009: 11). Původ strukturálního znevýhodnění žen tedy autorka spatřuje v patriarchálním uspořádání společnosti. Díky tomuto východisku ji můžeme zařadit k tzv. radikálnímu proudu feminismu. Důrazem, který klade na „ženskou kulturu“ a potřebu jejího uznání, se pak blíží přístupu, který bývá označován jako feminismus difference. Na videonahrávce pak autorka dodává, že při zkoumání fungování moci ve společnosti se inspirovala Marxem a Hegelem (Lundberg 1997). Můžeme tedy vysledovat i určitou spojitost se socialistickým feminismem,

který při zkoumání hierarchického postavení žen a mužů zdůrazňuje kromě patriarchy také roli kapitalismu a nespravedlivou dělbu práce podle pohlaví.

3.2 Teorie dominačních technik

3.2.1 Zneviditelňování

„Na začátku politické kariéry jsem se účastnila stranických setkání, kde jsem vystupovala spolu s kolegy. My tři jsme seděli vedle sebe čelem k ostatním zúčastněným. Po chvíli jsem zjistila, že mě lidé v publiku neposlouchají a nejprve jsem nerozuměla, co se to děje. Lidé se škrabali na hlavě, šeptali si mezi sebou, otáčeli se. (...) Tak jsem se napříště rozhodla a posunula své křeslo o půl metru dozadu, abych viděla, co dělají osoby, které sedí vedle mě. A byl to můj kolega, kdo zíval a tvářil se unaveně, byl to on, kdo mluvil s mužem vedle sebe, kdo si vyndal noviny a začal číst, byl to on, kdo se zvedl a došel si pro sklenici vody. Velmi jasná řeč těla, která nemůže být přímo přeložena do smysluplných slov. Bylo zřejmé, že to byl on, kdo mne učinil neviditelnou a směšnou pomocí řeči svého těla“ (NIKK magasin 2009: 9). Tato osobní příhoda, kterou popisuje Berit Ås v rozhovoru pro časopis NIKK magasin, byla popudem pro formulování teorie dominačních technik. Ilustruje první z nich – zneviditelňování.

Autorský tým vědců a vědkyň z Univerzity Stockholm, který navázal na práci Berit Ås, popisuje zneviditelňování jako jev, kdy objekt této techniky dostává zprávu, že neexistuje, že co říká či dělá není důležité či hodnotné (Amnéus et al. 2004: 6). Obdobně popisuje zneviditelňování Lundberg: *„Zneviditelňování znamená, že osoba se chová k jiné osobě nebo celé skupině osob tak, jako by neexistovala, ať už z důvodu ignorance, síly zvyku nebo ze zlé vůle“ (Lundberg 2007: 6).*

Young tvrdí, že marginalizované osoby nebo skupiny osob, které se pokusily vznášet svá tvrzení a argumenty v rámci politické diskuze, často uvádí, že byly ignorovány a ostatní se k nim chovali tak, jako by tam nebyly, byly zavrhovány, stereotypizovány či jinak uráženy (Young 2000: 57).

Tato technika se projevuje skrze jazyk a řečové projevy (termín se proto používá např. v oblasti feministické lingvistiky), má ale i své neverbální podoby. Příklady zneviditelňování sahají od používání generického maskulina²³, přes situace, kdy určitá osoba není představena až po již výše citovaný příklad, kdy ostatní telefonují, čtou či skákají do řeči, zatímco osoba vystavená této technice hovoří. Důsledkem je, že se osoba vystavená podobnému chování cítí bezvýznamná, nedůležitá a nejistá (Lundberg 1997: 6-7).

²³ Generické maskulinum znamená označení mužským rodem v obecnějším smyslu (MŠMT, 2010: 8)

Jak již bylo řečeno, problém zneviditelnování byl identifikován v rámci různých vědeckých disciplín, velká pozornost mu byla věnována v rámci výzkumů, které se zaměřily na zkoumání verbální i neverbální interakce žen a mužů ze sociálně-psychologického hlediska. Tyto přístupy vychází z teze, že moc je (mimo jiné) uplatňována skrze každodenní interakce osob. Psychologické výzkumy, které se zaměřují na dominanci, docházejí k závěrům, že muži jsou více spojeni s dominancí než ženy (Maccoby, Jacklin 1974). Lips uvádí výsledky výzkumu, který se zaměřil na verbální interakci v čistě mužských, čistě ženských a smíšených skupinách. Autorka výzkumu odhalila zjevné odlišnosti v dominanci žen a mužů. Ve smíšených skupinách muži iniciovali více interakcí a také získávali větší odezvu, což může značit jejich větší dominanci v rámci dané skupiny (Lips 1981: 90).

Moc může být uplatňována a signalizována skrze nejrůznější projevy: způsob, jakým osoba využívá prostor, gesta, výraz obličeje, doteky, používání jazyka, způsoby ovlivňující konverzaci atd. (Lips 1981: 97). Při zkoumání dominance v rámci konverzace si autorky a autoři všimají následujících věcí: nakolik se osoba udrží v centru konverzace, nakolik je úspěšná v přerušování ostatních mluvčích a do jaké míry je schopná prosadit vlastní odpovědi a myšlenky (Lips 1981: 100). V této oblasti je za klíčovou považována práce Robin Lacoff „*Jazyk a místo žen*“ z roku 1975. Lacoff v ní navrhuje koncept „ženského“ jazyka, skupiny lingvistických znaků, které identifikovala jako typické pro způsob, jakým ženy mluví a které vyjadřují a zároveň udržují podřízené postavení žen (Lacoff cit. in Zábrodská 2009: 42). Předpokládá tedy, že muži používají vlivnější (mocnější) řečové styly, než ženy (Lips 1981: 101). Výzkumy dokládají, že schopnost kontrolovat konverzaci souvisí se statutem (dospělí více přerušují konverzace dětí, nadřazené osoby přerušují své podřízené, muži přerušují ženy atd.). Eakins&Eakins ve svém výzkumu došli k obdobnému závěru: „*Ve smíšených skupinách hovoří muži více než ženy a zároveň si udržují více prostoru tím, že přerušují promluvy žen a odpovídají na otázky, které jim nebyly adresovány. Muži častěji přerušují ženy než ženy muže. Mnoho žen mělo problém získat a udržet pozornost ve smíšené skupině*“ (Eakins cit. in Lips 1981: 100). Zimmerman a West se zaměřili na analýzu přerušování, překrývání (pokud začne osoba mluvit, zatímco předchozí mluvčí ještě neskončil/a) a mlčení. Ve smíšených skupinách takřka všechna přerušování (98 %) a překrývání (100 %) byla uskutečněna mužskými mluvčími. West a Zimmerman uzavírají, že asymetrie v přerušování v konverzační výměně nejen, že indikují rozdíl mezi mocí žen a mužů, ale jsou také mechanismem či způsobem, který tento status quo konstituuje. Nejen, že se spolupodílí na

vytváření moci, ale také se jím spoluutváří gender (West a Zimmerman cit in. Lips, 1981: 101-111).

Tento typ výzkumů zaměřený na genderové rozdíly v komunikaci byl později kritizován ze strany feminismu, lingvistiky i poststrukturalismu za zanedbání role kontextu. Ženy a muži nejsou vnitřně homogenní skupiny a komunikace mezi nimi se může lišit v závislosti na dalších faktorech (věk, etnicita, sociální status atd.). Hlavní výtky proti koncepci genderových rozdílů zní, že toto zkoumání již dopředu rozděluje jedince podle jejich pohlaví/genderu a tak již předem předpokládá genderovou diferenci, o jejíž existenci následně podává „objektivní“ svědectví. Současná feministická lingvistika nepovažuje za adekvátní přistupovat k pohlaví/genderu jako ke stabilní, jednoznačné kategorii, ale jako ke kategorii s proměnlivým a heterogenním obsahem (Zábrodská 2009: 41-43).

Koncept zneviditelňování považují i přes tuto kritiku za relevantní, při jeho zkoumání je však potřeba přihlížet nejen k genderu/pohlaví, ale také dalším charakteristikám a brát v úvahu konkrétní kontext, v němž se daná konverzace odehrává.

3.2.3 Zesměšňování

„Já nemám rád ženský v politice. Vždycky přinesou trochu hysterie, což v normálním životě nevádí, ale do politiky to nepatří“ [poslanec Vítězslav Jandák] (Parlamentní listy: 2009).

Tato druhá dominační technika – zesměšňování - vyjadřuje nerovnost a nadřazenost a je uplatňována skrze jazyk. Amnéus ji popisuje jako jev, kdy jsou osoby snižovány, znevažovány a redukovány na objekt zábavy (Amnéus et al. 2004: 7-8). Lundberg uvádí, že zesměšňování znamená, když muži různými způsoby naznačují, že ženy jsou nekompetentní a nepotřebné ke všemu, kromě sexu a tradiční domácí práce (Lundberg 1997: 8). Zesměšňování je úzce spojeno s infantilizací, tedy s jevem, kdy s osobou či skupinou osob jednáme jako s dítětem a očekáváme od něj dětskou reakci, druhá osoba se tak staví do nadřazené pozice rodiče. *„Rizikem podobného jednání je, že zpočátku může být považováno za milé a příjemné, působí dojmem, že se o Vás dotýčná osoba stará. Pravdou však je, že jste byl/a znevažován/a“* (Amnéus et al. 2004: 7-8).

Young uvádí, že ačkoli formálně mohou být marginalizovaní lidé zahrnuti do procesu rozhodování, mohou zjistit, že jejich tvrzení a postoje nejsou brány vážně. Dominantní nastavení může shledávat jejich nápady nebo způsoby vyjadřování směšnými nebo hloupými, nehodnými pozornosti (Young 2000: 55).

Zesměšňování žen a jejich činností je ve společnosti tak běžné, že je dokonce i vepsáno do jazyka. Ženy bývají označovány znevažujícími výrazy jako baby, drbny, děvky, hysterky atd. (ibid.). V důsledku zesměšňování se osoba/skupina osob cítí ponížená, nudná, hloupá, bez smyslu pro humor či naopak reaguje zlobou (Lundberg 1997: 8).

3.2.4 Odpírání informací

„Zkrátka jednáte o nějakém problému a najednou zjistíte, že vaši čtyři kolegové se už dávno dohodli, když si spolu zašli na panáka. Vzpomínám si, že jednou na vládě se kolegové domlouvali, že nějaký problém proberou v sauně, kam společně chodí. Já jsem říkala: ‚Počkejte, ale já u toho jednání chci být taky.‘ A oni na to: ‚No to nemůžeš, my to probereme v sauně.‘ Tak jsem jim řekla, že půjdu také, ať mě vezmou s sebou. Nevzali.“ [bývalá ministryně školství Petra Buzková] (idnes.cz 2006).

Tento příběh je příkladem dominační techniky číslo tři – odpírání informací. Amnéus tvrdí, že lidé, kteří nemají přístup k potřebným informacím, nemohou jednat ve svém nejlepší zájmu, dominační technika jim zabraňuje jednat tak, jak by jednali, pokud by měli k dispozici dostatek informací. V praxi se projevuje tím, že osoby vystavené této technice nejsou zasvěceny do písemné komunikace, termínů schůzek atd. (Amnéus et al. 2004: 9).

Young uvádí, že typickou formou politického vylučování je načasování a umístování schůzek a veřejných debat tak, že se nemůže účastnit řada lidí, která by se politického rozhodování účastnit chtěla. Lidé jsou odstaveni od procesu diskuze a rozhodování (Young 2000: 54-5).

Jak ilustruje úvodní příhoda, existují místa, kde se muži setkávají a ženy jsou z těchto setkání vyloučeny (např. sauna, fotbalové či golfové utkání). Na těchto neformálních setkáních mohou přítomní dospět k předběžné shodě či rozhodnutí, aniž by byly zahrnuty ženy (Lundberg 1997: 10). Důsledkem této techniky je, že osoby jí vystavené se cítí osamělé, nejisté, vyloučené a hloupé (Lundberg 1997: 10).

3.2.5 Dvojitá zátěž

„Žena se může svobodně rozhodnout děti nemít a pak jsem přesvědčen, že má stejné příležitosti uplatnění jako muž.“ [bývalý předseda vlády Mirek Topolánek v projevu k zahájení Evropského roku rovných příležitostí].

Čtvrtou dominační techniku překládám spojením dvojitá zátěž, který se i v českém prostředí používá pro označení jevu, kdy ženy musí zvládat jak pracovní povinnosti, tak

vedení domácnosti a péči o děti. Původní název (Lundberg jej do angličtiny překládá jako „no way to win“, Amnéus „damned you if you do and damned you if you don't“) má hlubší podtext, který naznačuje, jaký psychologický dopad dvojitá zátěž na ženy může mít. Ať zvolí jakoukoli cestu, každá je špatně. „*Když jste svědomitá, lidé říkají, že jste zbytečně úzkostlivá, když jste přímočará, říkají, že jste příliš panovačná, když se věnujete práci, obviňují vás ze zanedbávání dětí a naopak*“ (Amnéus et al. 2004: 11). Ženy jsou v důsledku stresované – kritika přichází ze všech stran a cítí se proto nepatřičně, bojují s pocitem selhání (Lundberg 1997: 12).

3.2.6 Obviňování a zahanbování

„*Například na předvolebním mítinku, kde mě, dneska stávající poslanec, velmi hrubě napadl, ať se radši starám o rodinu a nepletu se do politiky...to napadení bylo velmi hrubé, a musím říct, že tehdy jsem byla velmi překvapená*“ [Nejmenovaná politička] (Rakušanová 2006b: 11).

Poslední z technik, kterou Berit Ås identifikovala, je obviňování a zahanbování. Osoba vystavená této technice cítí vinu za určitou situaci, ačkoli není její příčinou a nemohla za ni. Definuje se hůře, než předchozí techniky, je totiž spíše jejich důsledkem. „*Lidé, kteří nedostávají potřebné informace, se stávají neviditelnými. A ti, kteří jsou zesměšňováni a ponižováni nakonec nemají jinou volbu než internalizovat tuto zprávu a cítit vinu a hanbu.*“ (Amnéus et al. 2004: 12). Tato technika má svou extrémní podobu v případech, kdy je na ženy kladena zodpovědnost za to, že byly znásilněny. Vyčítá se jim, že měly na sobě nevhodné oblečení, zdržovaly se v nevhodnou dobu na nevhodném místě atd. Vina je tak převáděna z pachatele na oběť.

Stud a vina jsou na lidi uvaleny zvnějšku, ale osoby je prožívají jako své vnitřní pocity a právě proto je těžké tuto techniku identifikovat jakožto mocenskou taktiku (Amnéus et al. 2004: 12).

3.3 Přínos konceptu dominačních technik

Po představení původního konceptu dominačních technik se v následující kapitole pokusím zodpovědět otázku, zda a jak je možné tento koncept reformulovat s ohledem na nové přístupy ve feministických teoriích. Teorie dominačních technik totiž obsahuje některá tvrzení, která se zdají být z pohledu současných přístupů překonaná. Než však přikročím ke kritice, nastíním v následující kapitole, proč považuji teorii dominačních technik za relevantní a užitečný koncept pro uchopení bariér, které ztěžují ženám vykonávání politické

funkce. Zaprvé, koncept dominačních technik nerozlišuje bariéry vnější a vnitřní a tak se mu daří zachytit vzájemnou provázanost různých faktorů. Zároveň přitom poukazuje na roli jazyka jakožto formujícího principu, jímž je spoluvytvářena naše žitá realita. Zadruhé, zahrnuje jak rovinu přerozdělování, tak rovinu uznání tedy dva významné faktory, které formují společenské nerovnosti. Koresponduje i s konceptem útlaku, jak jej definovala Iris Marion Young. Zatřetí, tento koncept nabízí konkrétní strategie pro akci–vyrovnání se s působením dominačních technik, což v důsledku může přispět ke zlepšení postavení žen v rámci veřejných funkcí i k vyššímu zastoupení žen. Na základě teorie dominačních technik byl např. švédskými sociálními demokratkami vytvořen „*Power Booklet*“, jehož smyslem je trénink žen v identifikaci dominačních technik a ve strategiích k jejich překonávání. Do češtiny jej nechalo pod názvem „*Moc a vliv: Jak na to?*“ přeložit občanské sdružení Fórum 50 %.

3.3.1 Znevýhodněné postavení žen jako důsledek falocentrického diskurzu

Teorie dominačních technik pojmenovává příčiny a zároveň i psychologické důsledky, které dominační techniky na jednotlivé aktéry/aktérky mají. Nerozlišuje přitom „vnější“ a „vnitřní“ příčiny, ani „individuální“ a „společenské“ bariéry či bariéry „nabídky“ a „poptávky“. Jak jsem již uvedla, považuji toto dělení za nešťastné, protože jakkoli autorky a autoři zdůrazňují vzájemnou souhru vymezených bariér, toto oddělování na vnější a vnitřní a důraz, který je kladen právě na vnitřní bariéry nutně implikuje, že příčinou nízkého zastoupení žen v politice jsou ženy samotné. Z tohoto důvodu dávám přednost konceptu, který používá As a který dle mého názoru vhodně ilustruje, že žitá realita žen a jejich individuální zkušenosti jsou formovány společensko-kulturním tlakem, prostřednictvím jazyka a pomocí zřetelných i méně zřetelných až „neviditelných“ praktik, které ve vzájemném působení vytvářejí a udržují strukturálně znevýhodněné postavení žen.

Dominační techniky lze chápat jako diskurzivní praktiky, které vytváří a udržují mocenské vztahy a podoby subjektivity. Pringle a Watson uvádí, že „*(M)uži*“, „*ženy*“ a jejich „*zájmy*“ nejsou založeny na biologických odlišnostech, ale na diskurzivních praktikách, které je vytvářejí“ (Pringle, Watson 1998: 216). Tyto autorky odmítají jednotnou identitu žen, ale věří, že ženy mají společnou diskurzivní marginalitu (Pringle, Watson 1998: 220-221). Souhlasím s touto tezí a domnívám se, že ačkoli Berit Ås sama s termínem diskurzivní praktiky nepracuje, lze její teorii interpretovat i tímto způsobem. Zdůraznění diskurzivní povahy dominačních technik umožňuje nahlédnout, že tyto techniky (většinou)

nejdou záměrným a vědomým aktem, ale spíše důsledkem falocentrického diskurzu, který produkuje a reprodukuje znevýhodněné postavení žen.

3.3.2 Dominační techniky z pohledu dvoudimenzionální teorie spravedlnosti Nancy Fraser a konceptu útlaku Iris Marion Young

Teorie dominačních technik vznikla s ambicí uchopit a popsat mechanismy moci, které udržují ženy ve strukturálně znevýhodněném postavení. Snaží se tedy jinými prostředky a na rovině osobní interakce o totéž, co na teoretické úrovni Nancy Fraser ve svém dvoudimenzionálním modelu spravedlnosti. Teorie dominačních technik – byť nereflektovaně – upozorňuje jak na mechanismy, plynoucí ze zneuznání žen (zneviditeňování, zesměšňování), tak mechanismy, vztahující se k nespravedlivému přerozdělování (dvojitá zátěž) i na jejich kombinace (odpírání informací, sebeobviňování). Rozdíl však můžeme spatřovat v tom, že zatímco Fraser odsouvá koncept uznání z oblasti individuálního utrpení a deformace identity do oblasti sociálních institucí (statusový model uznání) a nevidí morální problém zneuznání v subjektivním psychickém utrpení a deformované identitě, ale v institucionalizovaném statusovém podřízení, které brání participační paritě (Fraser 1997: 23-24), pro Berit Ås tvoří individuální prožívání nerovného postavení jeden z klíčových momentů celé teorie.

Díky odlišným rovinám, na které se autorky zaměřují, navrhuje také odlišné možnosti nápravy. Fraser spatřuje příčiny zneuznání v institucionalizovaných kulturních hodnotových hierarchiích, které některé osoby situují do pozice neplnohodnotných sociálních aktérů/aktérek. Pro nápravu je nutná institucionální změna, cílem je tedy odstranit paritě bránící hodnotovou hierarchii a nahradit ji alternativami – v duchu dekonstrukce jakožto destabilizování binární opozice mezi skupinovými rozdíly (Fraser 1997: 12, 24). Berit Ås klade důraz na možnosti změny pro konkrétní aktérky/aktéry skrze sociální interakce a specifické strategie, které mohou použít k vyrovnání se s působením dominačních technik. Dle mého názoru je možné oba přístupy propojit, protože změny na úrovni sociální interakce, jak o nich hovoří Ås, v důsledku mohou pomoci nabourat institucionalizované hodnotové hierarchie, jak o nich hovoří Fraser.

3.3.3 Koncept dominačních technik jako strategie pro vyšší politickou participaci žen

Kromě popisu mechanismů, které znesnadňují ženám vykonávání politické funkce, je cílem této práce také nastínění možných strategií k vyrovnávání se s těmito mechanismy. Teorie Berit Ås a jejích následovníků a následovnic takové strategie nabízí. Za významnou

feministickou strategii považuje autorka zvyšování uvědomění. Tvrdí, že když ženy (a já dodávám další osoby vystavené působení dominačních technik) dokáží dominační techniky identifikovat a pojmenovat, již samotný proces uvědomění má terapeutický efekt (NIKK magasin 2009: 11). Lundberg upřesňuje, že rozpoznání dominačních technik může ženám (a ostatním osobám ve strukturálně znevýhodněném postavení) pomoci zvýšit sebevědomí - uvědomit si, že nejsou méně schopné či inteligentní, i když se tak mohou cítit, dále pochopit, že dominačním technikám se mohou bránit a v neposlední řadě může toto uvědomění pomoci zahájit diskusi – na pracovišti, v rodině i v politice (Lundberg 1997: 3).

V souvislosti ze zvyšováním uvědomění Berit Ås objasňuje, proč je důležité, že vyzdvihla právě pět dominačních technik. Vedl ji k tomu ryze praktický záměr – pěti technikám odpovídá pět prstů na lidské dlani (odtud alternativní název „teorie pěti prstů“). Ženy, které se stanou objektem konkrétní dominační techniky, mohou zvednout prst a ukázat tak, že jsou si vědomy, že je vůči nim uplatňována moc. Mají tak k dispozici vlastní jazyk, který se neřídí pravidly dominantní kultury, ale naopak jí vzdoruje a dává ženám specifický „hlas“.

3.3.3.1 Protistrategie a validační techniky

Kolektiv autorů a autorek, který navázal na práci Berit Ås, se snaží zodpovědět otázku, jak se k sobě lidé mohou vzájemně vztahovat, aniž by docházelo k útlaku. S tímto cílem navrhuje soubor „protistrategií“ (*counter strategy*), jejichž cílem je vyrovnat se s působením dominačních technik, a „validačních technik“ (*validation technique*), jejichž smyslem je změna sociálního klimatu (Amnéus et al. 2004: 3).

Uplatňování protistrategií a validačních technik můžeme nahlížet jako úsilí o naplňování inkluzivní demokracie, jak o ní píše Iris Marion Young. Demokratické rozhodování je podle ní legitimní pouze tehdy, pokud všichni, kterých se rozhodování týká, jsou zahrnuti do politické diskuze. „*Jako ideál ztělesňuje inkluze normu morálního respektu. (...) Ve spojení s normou politické rovnosti bere inkluze v úvahu maximum vyjádřených zájmů, názorů a perspektiv relevantních k problémům, které se veřejné rozhodování snaží řešit*“ (Young 2000: 23). Všichni, kdo participují na komunikativní demokracii, by měli naslouchat všem způsobům vyjadřování, které se snaží spolupracovat a hledat řešení kolektivních problémů. Norma inkluze implikuje, že žádná konkrétní politická komunikace není lepší než ostatní (Young 2000: 80).

Nyní již ke konkrétním protistrategiím. Protistrategií v případě zneviditelňování je „ovládnutí prostoru“. To obnáší nesklouznout do pozice oběti, nedovolit si cítit se

bezvýznamně, nedat najevo hněv nebo frustraci a naopak dát najevo, že takové chování je neakceptovatelné. Validační technikou je pak vytvoření prostředí vzájemného respektu, jehož podmínkou je brát každou osobu vážně a ukázat, že nás zajímá. V atmosféře vzájemného respektu je důležité naslouchat ostatním, poskytnout zpětnou vazbu i konstruktivní kritiku, čímž druhé uznáváme a přiznáváme jim hodnotu (Amnéus et. al. 2004: 5).

Strategie pro vyrovnání se s technikou zesměšňování je nenechat se zatlačit do pozice pasivního objektu, ale aktivně jednat - nepřijímat konvence, zachovat klid a vymezit se jako silná osobnost. Zásadní je také ozvat se i v případě, že je zesměšňován někdo jiný. Jednoduchá rada zní nepřidávat se k těm, kdo se smějí. Validační technikou je opět vzájemný respekt, uznání a podpora lidí, se kterými jsme v kontaktu, poskytnout jim dostatek prostoru – ptát se na jejich názor, umožnit jim cítit se významně (Amnéus et al. 2004: 7).

V případě odpírání informací autorky a autoři doporučují upozornit na fakt, že daná osoba nemá k dispozici všechny dostupné informace a trvat na tom, aby je napříště získala (případně upozornit kolegy, nadřízené atd.). Je možné také používat vlastní síť pro získávání informací. Validační technikou je být zásadový/á v tom, aby všechny zúčastněné strany dostaly potřebné informace a byly zahrnuty do rozhodovacího procesu. Hlavním principem je transparentnost (Amnéus et al. 2004: 9).

Protistrategií v případě dvojité zátěže je uvědomit si vlastní priority, svou pozici a snažit se nepodléhat stereotypům. Validační technikou je dvojitá odměna – doporučuje se obrátit perspektivu: „jakoukoli volbu udělám, je správná“. Vycházejme z toho, že každý/á se snaží dělat, co je v jeho/jejích silách a dejme prostor diskuzi, jak práci organizovat lépe, aby bylo možné se napříště vyhnout problémům (Amnéus et al. 2004: 11).

Protistrategií v případě zahanbování je „intelektualizace“, tedy uvědomění si faktu, že vina je na osobu uvalena zvnějšku. Je důležité nahlížet konkrétní situace v širším kontextu, uvědomit si, že pramení ze zažitých tradic a kulturních stereotypů. Validační technikou je nastavení přijatelných standardů a místo zahanbování oceňovat pozitivní přínosy konkrétních osob (Amnéus et al. 2004: 13).

Tyto protistrategie a validační techniky vnímám jako uplatnění etických norem v praxi. Ve všech zaznívá potřeba respektu k druhým a potřeba chápat každou osobu jako „účel sám o sobě“, můžeme zde tedy rozpoznat Kantův morální imperativ. Zjevná je také potřeba vzájemného dialogu, založeného na naslouchání s úctou a respektem. Na validační techniky můžeme aplikovat koncept asymetrické reciprocity Iris Marion Young. Komunikaci chápe autorka jako proces, zahrnující symetrickou reciprocitu - komunikující strany vzájemně

uznávají jedna druhou, ale i asymetrii v okamžiku úcty k určité citlivosti obsažené v dané osobě, jinými slovy, když bereme ohled na specifické rozdíly mezi lidmi, jejich rozdílné historie a sociální pozice (Young 1995).

Smyslem validačních technik je změna sociálního klimatu. Taková změna by byla ku prospěchu nejen ženám, ale všem lidem, kteří se nachází ve znevýhodněném postavení. Aplikováno přímo na politickou sféru, uplatňování validačních technik by přispělo ke zlepšení politické kultury a celkového obrazu politiky, která je českou veřejností často vnímána jako nepoctivá, „špinavá“, jako něco, kam „slušný člověk nevstoupí“. Transparentnost procesů napomáhá i odstraňování korupce a usurpování moci jednotlivci či úzkými skupinami osob. Z tohoto hlediska tedy vnímám popsané techniky jako prostředky ke kultivaci demokracie.

3.4 Kritika teorie dominačních technik

Až dosud jsem se zabývala zejména pozitivním přínosem konceptu dominačních technik. Každá teorie však může být zpochybněna či reformulována a nejinak je to i v tomto případě. Za problematické považuji zejména dva úzce propojené jevy – esencialismus a homogenizaci. Díky zdůrazňování „ženské“ kultury by bylo možné označit teorii dominačních za esencialistickou. Je jí možné číst tak, že autorka předpokládá existenci stálé „esence“, která zakládá ženskou genderovou identitu a tato společná identita pak zakládá sdílenou kulturu. Autorka nekriticky předpokládá, že všechny ženy podléhají stejnému druhu útlaku, nehledě na věk, etnicitu, třídní příslušnost či sexuální orientaci. Zároveň Berit Ås také předpokládá pouze jeden druh maskulinity, tzv. hegemonní, tedy utlačovatelské, agresivní atd. Tento zjednodušující přístup je popisován termínem homogenizace. V následující části představím kritiku esencialismu a homogenizace, ale zároveň se pokusím ukázat, že v případě teorie dominačních technik lze tyto problémy překonat a teorii interpretovat takovým způsobem, který se se zmiňovanými problematickými body dokáže vyrovnat.

Autorka předpokládá existenci „typicky ženské“ a „typicky mužské“ kultury. Jak již bylo řečeno, tento přístup je typický pro tzv. feminismus difference. Ten byl kritizován za esencialistický náhled na ženskou identitu, tedy za předpoklad stálé esence, která tvoří „ženskost“, zakládá ženskou genderovou identitu. V následující části přednesu kritiku esencialismu, v závěru se však pokusím ukázat, že v případě Ås není termín „ženská kultura“ založen na představě sdílené ženské identity, která by zakládala „ženskou kulturu“, ale že v tomto případě lze pojem „ženská kultura“ chápat spíše jako důsledek kulturního imperialismu, založeného na vztazích v rámci sociálních struktur.

Fraser v knize „*Rozvíjení radikální imaginace*“ otevírá problém genderové odlišnosti žen a mužů sporem dvou významných feministických směrů, feminismu rovnosti a feminismu difference. Feminismus rovnosti chápal genderovou odlišnost jako nástroj či výtvar mužské dominance. To, co je považováno za odlišnost, jsou buď mizogynní lži ospravedlňující podřízení žen (důraz na takové ženské „ctnosti“ jako submisivita, schopnost empatie, důraz na emoce, které ženy předurčují k působení v domácí sféře) nebo sociálně konstruované výsledky nerovnosti (protože ženy prošly odlišnou socializací, skutečně mají v důsledku menší předpoklady pro působení např. ve vědních disciplínách jako matematika atd). V každém případě zdůrazňování genderové odlišnosti způsobuje ženám újmu a udržuje je v nerovném postavení. Feminismu rovnosti se genderová odlišnost jevila jako neoddělitelná od sexismu, hlavní nespravedlnost spatřoval v marginalizaci žen a v nerovnoměrném rozdělování sociálních dober. Klíčovou pro nastolení genderové spravedlnosti se jevila rovná participace a redistribuce zdrojů. Cílem feminismu proto bylo zbavit se překážek odlišnosti a nastolit rovnost, jinými slovy stejný metr na ženy i na muže (Fraser 2007: 36-38).

Koncem 70. let pak přichází změna přístupu v podobě feminismu difference (kulturního feminismu). Ten považuje stanovisko rovnosti za androcentrické, neboť zahrnutí žen nekriticky přijímalo jednostranný maskulinní pohled, který považuje za opravdové lidské aktivity pouze aktivity mužské. (Fraser 2007: 38). Tento přístup koneckonců není zcela nový, podobným způsobem argumentovala již Simone de Beauvoir v knize „*Druhé pohlaví*“. Prostřednictvím fenomenologického přístupu ke konkrétním zkušenostem žen (na základě zkoumání biologického, psychoanalytického, literárního i historického diskurzu) zde představila koncept ženy jako „té Druhé“, od muže odvozené. Žena byla po staletí definována mužem a mužským viděním světa, muž je vnímán jako aktivní subjekt, zatímco žena jako pasivní objekt, muž je sídlem transcendence, zatímco žena sídlem imanence. Muž je tedy vnímán jako norma, od které jsou všechny další možné identity odvozovány a které se tím pádem jeví jako nedostatečné či deviantní (Beauvoir 1966).

Dle Fraser feminismus difference navrhuje pozitivní interpretaci genderové odlišnosti. Přijímá tedy tvrzení, že ženy se liší od mužů, ale tato odlišnost neznamena podřízenost. Genderová odlišnost naopak tvoří základ ženské identity, je reálnou a hluboce zakořeněnou nejzákladnější lidskou odlišností. Hlavní újmou na ženách je tedy androcentrismus. Protože všechny ženy sdílejí společnou genderovou identitu jakožto ženy a všechny trpí stejnou

újmou, když je tato identita znehodnocována, možným řešením je uznání ženské genderové identity a ohodnocení femininity (Fraser 2007: 38-9).

Oba tyto směry vůči sobě navzájem vznášely kritické výhrady. Hlavní kritikou feminismu rovnosti je, že bere mužské jako normu, feminismus diference byl zase kritizován za to, že spoléhal na stereotypní představu femininity (Fraser 2007: 39). Později v 80. letech se pozornost feminismu soustředila na dosud opomíjený prvek - „odlišnosti mezi ženami“. Z tohoto hlediska se jevil nedostatečný jak feminismus rovnosti, tak feminismus diference. Feminismu diference bylo vyčítáno jeho údajně univerzální pojetí femininní genderové identity a odlišný hlas žen byl nově nahlížen jako kulturně specifická idealizace heterosexuální, bělošské, evropské femininity středních tříd. Feminismus rovnosti zase předpokládal, že všechny ženy jsou stejným způsobem podřízeny mužům. Pokus o vybudování sesterství tedy selhal, protože zůstaly nepovšimnuty odlišnosti mezi ženami samotnými (Fraser 2007: 39-42).

Vztaženo ke konceptu dominačních technik by se mohlo zdát, že Berit Ås opakuje chyby, jichž se dopouští feminismus diference, tedy že předpokládá sdílenou a univerzální identitu žen, která zakládá „ženskou kulturu“. Autorka však neopírá svá tvrzení o sdílenou identitu, ale o sdílenou zkušenost útlaku. Má tedy podobný přístup, jako Iris Marion Young, pracovníě jej můžeme nazývat „nový feminismus diference“. Ten vychází z teze, že některé sociální skupiny jsou působením institucí a zažitých kulturních vzorců situovány do znevýhodněného postavení. Sdílím tento pohled a domnívám se, že pro správné pochopení působení dominačních technik je vhodnější opustit termín „ženská kultura“ a zaměřit se právě na „strukturální znevýhodnění žen“. Tímto způsobem lze o ženách uvažovat jako o skupině, ale vyhnout se přitom předpokladu sdílené ženské identity. I při tomto pojetí je však potřeba klást důraz také na to, že ne všechny ženy podléhají stejnému druhu útlaku, této problematice se budu věnovat v následující kapitole.

Při formulování teorie dominačních technik autorka přehlíží, že ženy netvoří homogenní, vnitřně jednotnou kategorii. Předpokládá, že dominační techniky používají specificky muži vůči ženám a že jejich působení můžeme sledovat napříč různými kulturami. Na tento problém – tzv. homogenizaci žen - poukázala v rámci postkoloniálních studií Chandra Talpade Mohanty v souvislosti s kritikou „západního“ feministického diskurzu. Mohanty kritizuje politický předpoklad homogenizovaného útlaku žen a z toho plynoucí obraz „běžné ženy Třetího světa“ (utlačovaná, nevzdělaná, chudá, tradiční atd.). V takovémto konstruktu je obsažena implicitní sebeprezentace západní ženy jako opaku (svobodná,

vzdělaná, bohatá, moderní). Homogenita není konstruována na základě pohlaví, ale na základě stejnosti útlaku. Ženy jsou označovány jako „bezmocné“, „využívané“, jako „oběti mužského násilí a kontroly“, jako „univerzálně závislé“, jsou tedy definované v termínech jejich objektového statusu (Mohanty 1984).

Vztaženo k teorii dominačních technik, ačkoli Berit Ås při definování dominačních technik vycházela pouze ze zkušeností norských, potažmo skandinávských žen, neváhá zjištěné výsledky aplikovat na všechny ženy, nehledě na věk, etnicitu, sociální status či sexuální orientaci. Takováto generalizace přehlíží různorodost životů a zkušeností žen, můžeme ji proto pojmenovat termínem homogenizace. Popisováním žen jako „obětí“ dominačních technik je staví do pozice pasivních objektů, které samy nemohou aktivně jednat. Autorka tak ženám upírá nárok na aktivitu a možnost rezistence.

Teorie dominačních technik zároveň předpokládá existenci tzv. „mužské“ kultury, kterou Berit Ås spojuje s agresivitou, nadvládou a dalšími prvky tzv. hegemonní maskulinity. Stejně jako nalezneme řadu odlišností mezi ženami, nalezneme je i mezi muži. Existuje mnoho podob maskulinity a ne všechny musí být nutně utlačovatelské či vykořisťovatelské. Dominantní hegemonní maskulinita však tyto ostatní vytlačuje či zneviditelňuje jak dokládá např. Kimmel (1992) či Bird (1996), která tvrdí, že v rámci existujícího genderového řádu je významům čelícím hegemonní maskulinitě upírána legitimita a tyto významy jsou marginalizovány, případně plně potlačeny (Bird 1996).

Koncept dominačních technik tedy můžeme kritizovat za to, že přehlíží rozmanitost mužských i ženských zkušeností a předpokládá pouze jeden druh hegemonní maskulinity, která je utlačovatelská a jejímž základem je uplatňování moci na ženách. Přehlíží zároveň i to, že ženy, které jsou v určitém mocenském postavení, mohou dominační techniky používat stejně jako muži. Teorie, které na Berit Ås navazují, již tento aspekt zohledňují a dominační techniky popisují jako mocenské praktiky, které uplatňují osoby/skupiny osob v nadřazeném postavení vůči podřízeným osobám/skupinám osob (Amnéus et al. 2004). Přikláním se k tomuto novějšímu pojetí a dominační techniky považuji za způsob formování a udržování nadvlády, který však nutně nemusí být spojen s genderem, ale může odrážet i jiné nerovnosti (věk, etnicita, sexuální orientace atd.).

Naznačila jsem také, že homogenizace staví ženy do pozice pasivních objektů. Tím, že autorka nabízí vlastní strategie, jak se s působením dominačních technik vyrovnat, staví se implicitně do pozice nadřazené ostatním ženám, do pozice té, která je schopná jednat a dokonce radit ostatním, podobně, jak o tom hovoří Mohanty ve vztahu západního feminismu

vůči „ženám Třetího světa“. V empirické části bych proto prostřednictvím výpovědi konkrétních žen chtěla dát prostor jejich vlastním zkušenostem a strategiím, jak se s působením dominačních technik vyrovnat.

4. Empirická část

Základní výzkumná otázka empirické části zní: Jak narátorky²⁴/(komunální političky) reflektují genderově specifické mechanismy udržování moci. Pro hledání odpovědi jsem zvolila polostrukturované rozhovory. Účelem výzkumu je poukázat na: „*takové kulturní bariéry, které nevycházejí z prosté prvoplánové předpojatosti, ale z hloubky kulturní zvyklosti uvažovat o ženách a mužích rozdílně*“ (Havelková 2008: 2). Za východisko jsem zvolila výše popsanou teorii dominačních technik, kterou ověřuji v českém kontextu a konfrontuji se zkušenostmi českých komunálních političek.

Protože na žádný společenskovední výzkum nelze nahlížet jako na objektivní či neutrální, nezátížený hodnotami a přesvědčením badatele či badatelky, než přikročím k vlastní analýze promluv političek, představím nejprve podrobněji svá základní metodologická východiska, která se nutně odrážejí jak ve volbě metody, tak v přístupu k narátorkám a dalším aspektům výzkumu. Představím také vzorek účastnic výzkumu a způsob vedení rozhovorů a dále některé etické aspekty výzkumu.

4.1 Metodologická východiska a základní výzkumná otázka

Jak uvádí Guba a Lincoln, každý výzkumník či výzkumnice se pohybuje v rámci určitého konstruovaného paradigmatu, tedy základního systému přesvědčení o světě, který ovlivňuje badatele/badatelku nejen při výběru metody, ale také z hlediska základních ontologických a epistemologických přístupů (Guba, Lincoln 1994: 105). Můj výzkum je výzkumem feministickým a jako takový stojí z hlediska paradigmatu na pomezí kritické teorie a konstruktivismu. Jsem přesvědčena, že lidská společnost a vztahy mezi lidmi se opírají o sociální struktury, které, ačkoli jsou kulturně a společensky formované na symbolické rovině, mají vliv na životy lidí a jako takové jsou prožívány jako reálné. Jednou z těchto struktur je i gender, který feministický výzkum zkoumá ve vztahu k moci. Gender přitom není chápán jako přirozená kategorie, ale společenský konstrukt, který ovlivňuje

²⁴ Zvoleným termínem převzatým z metody orální historie chci poukázat na to, že účastnice výzkumu nechápu jako pasivní objekty výzkumu, ale subjekty, které se aktivně podílejí na výzkumu a tvorbě významů.

životy lidí a který je možné zkoumat skrze jeho projevy v řeči, chování, literatuře atd. (Ramazanoglu, Holland 2004).

Feministický výzkum je velice rozmanitý jak z hlediska používaných metod, tak z hlediska teoretických východisek. Můžeme však pojmenovat určité typické znaky, které feministický výzkum charakterizují. Hammersley tvrdí, že existují čtyři osobité prvky feministické metodologie: 1. klíčovou kategorií výzkumu je gender a genderové nerovnosti; 2. feministický výzkum zdůrazňuje význam osobní zkušenosti; 3. odmítá hierarchii ve výzkumném vztahu; 4. hlavním cílem je emancipace a odstranění nerovností (Hammersley 1995: 45-65). Ramazanoglu a Holland uvádí, že feministické poznání je ovlivněno teoriemi moci, spravedlnosti a otázkou morálky ve výzkumu. Feministický výzkum zpochybňuje tradiční morální a politická východiska a chce přinést lepší pohled na genderovou sociální realitu s cílem ji pochopit a případně (je-li nespravedlivá) ji změnit (Ramazanoglu, Holland 2004). Reinharz uvádí, že nelze vymezit jasnou feministickou metodologii, obecně však lze říci, že je ovlivněna feministickými teoriemi, politikou a etikou a má základ ve zkušenosti žen (Reinharz 1992)

V souladu s těmito znaky feministického výzkumu vycházím z feministických teorií, které jsou mi blízké (Iris Marion Young, Nancy Fraser, Berit Ås) a které jsem podrobně představila v teoretické části, stejně jako mé chápání genderu jako společensky a kulturně konstruované kategorie. Sdílím feministické přesvědčení, že genderovaná sociální struktura je hierarchická a zakládá znevýhodněné postavení žen ve společnosti, jehož projevem je i jejich nízká politická participace. Ve výzkumu se proto zaměřuji na genderové nerovnosti. Cílem empirické části je poukázat na skryté a na první pohled nezřetelné mechanismy, které přispívají k vytváření a udržování znevýhodněného postavení žen. Základní výzkumná otázka zní, jak reflektují vybrané komunální političky genderově specifické mechanismy udržování moci.

Vycházím z osobních zkušeností žen, které působí v komunální či konkrétněji řečeno v obecní politice. Jako metodu jsem zvolila polostrukturované rozhovory, které poskytují prostor jak pro výzumníka/výzkumnici, tak pro účastníky/účastnice výzkumu a umožňují reagovat na nově vyvstávající otázky či jevy.

Odmítnutí hierarchie ve výzkumném vztahu se projevuje i přiznanou lokací autorky či autora. Reinharz uvádí, že zatímco pro mainstreamový výzkum je osobní zkušenost výzumníka/výzkumnice irelevantní, protože by mohla narušovat objektivitu a hodnotovou neutrálnost výzkumu, pro feministický výzkum je osobní zkušenost naopak přínosem,

protože popisuje výzkumný proces jako žitou zkušenost a vymezuje specifický vztah k subjektu a tématu. Vysvětlení vlastní pozice je důležitou součástí feministického výzkumu z důvodu lepšího pochopení tématu a výpovědí respondentů/tek, často se objevuje i motiv určité spojitosti či sounáležitosti se zkoumanou skupinou. Feministický výzkum tak může obsahovat neformální a osobní rysy (Reinharz 1992: 259-63).

Výběr tématu mé práce je ovlivněn jak znalostmi získanými v průběhu studia na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, zvláště pak na Katedře genderových studií, tak mým současným povoláním. Pracuji jako koordinátorka projektů v občanském sdružení Fórum 50 %, které usiluje o vyrovnané zastoupení žen a mužů. Příležitosti nadále se zde věnovat studovanému oboru si velice vážím, stejně jako všech lidí, kteří svou prací přispívají k odstraňování genderových nespravedlností. I proto jsem chtěla, aby se má práce přímo týkala oblasti politické participace žen, aby výstupy výzkumu mohly být využitelné i v rámci mého zaměstnání. V tomto smyslu se tedy jedná o další znak feministického výzkumu, jehož cílem je emancipace – v tomto případě konkrétně popsání strategií, které pomáhají ženám vyrovnávat se s působením dominačních technik.

4.2 Vzorek, způsob vedení rozhovorů, analýza dat a etika výzkumu

Za výzkumnou metodu jsem zvolila kvalitativní metodu polostrukturovaných rozhovorů, přesněji dvě její varianty. Uskutečnila jsem celkem 7 rozhovorů s komunálními (obecními) političkami. Přes velkou opatrnost se mi bohužel nepodařilo vyhnout ztrátě dat. V případě jednoho rozhovoru mám k dispozici pouze úvodní minutu, poté se mi bohužel vybilo nahrávací zařízení, čehož jsem si v tu chvíli nevšimla. Celkový počet analyzovaných rozhovorů je tedy 6. Velikost vzorku je dána jednak poměrně specifickým kritériem, které jsem si stanovila (viz níže), zároveň se v posledních rozhovorech začínaly odpovědi opakovat, usoudila jsem tedy, že vzorek je již nasycený a pro zodpovězení výzkumné otázky dostatečný. I vzhledem k povaze práce považuji tento počet za odpovídající. Zároveň je poměrně nízký počet rozhovorů kompenzován jejich hloubkou, rozhovory v průměru trvaly 80 minut.

Záměrně jsem pro svůj výzkum oslovovala političky, které již byly v minulosti seznámeny s teorií dominačních technik, která tvoří základní východisko empirické části. Protože již existuje celá řada výzkumů, která ilustruje odmítavý postoj političek vůči problematice znevýhodněného postavení žen, rozhodla jsem se zaměřit se na ty političky,

keré se samy o problematiku genderové rovnosti zajímají. Zajímalo mne, zda tyto „genderově poučené narátorky“, jak je budu dále v práci nazývat, budou genderově senzitivnější, jak by se dalo předpokládat. Hlavním kritériem bylo tedy absolvování školení v problematice genderu a obeznámenost s teorií dominačních technik. Z důvodu tohoto velmi specifického kritéria jsem další limity nestanovovala. Přesto se podařilo získat pestrý vzorek političek jak co do věkového složení, tak dosaženého vzdělání či geografické lokace. Vzorek je podrobněji popsán v Příloze II. Záměrně neuvádím údaje o vzdělání, příslušnosti k politické straně, věku atd. do vztahu ke konkrétním narátorkám, neboť se snažím o maximální možnou anonymitu.

K získání narátorek jsem využila kontaktů, které jsem získala během svého působení ve Fóru 50 %. Potenciální narátorky jsem oslovovala telefonicky či prostřednictvím emailu. Již při oslovení jsem je stručně informovala o účelu výzkumu, tedy, že mne zajímají specifické zkušenosti žen působících v komunální politice a jejich reflexe dominačních technik. To, že jsem se s většinou narátorek znala již před zahájením výzkumu, nepovažuji za překážku, ale naopak výhodu, neboť se domnívám, že neformálnější atmosféra při rozhovorech přispěla k větší otevřenosti narátorek.

Rozhovory se uskutečnily v období od května do října 2010. Každý z nich trval mezi 60 a 90 minutami. Výběr místa uskutečnění rozhovoru jsem nechala na přání narátorek, vždy jsme byly u rozhovoru přítomny pouze my dvě. Rozhovory jsem nahrávala na diktafon a poté přepisovala s použitím doslovné transkripce.

Během rozhovorů jsem se snažila držet připraveného scénáře (viz příloha), obzvláště v první fázi rozhovoru jsem však vždy nechávala co největší prostor narátorkám a pokud se objevilo nové související téma, narátorky jsem nepřerušovala. Obecně jsem se snažila narátorky přerušovat co nejméně.

Narátorky byly o účelu výzkumu a dalším zpracování poskytnutých rozhovorů předem informovány emailem a následně na začátku každého rozhovoru. Poté byly dotázány, zda s nastavenými podmínkami souhlasí. Ve všech případech narátorky souhlasily s poskytnutím rozhovoru a jeho dalším zpracováním.

Jak jsem již uvedla, využila jsem různé modifikace metody polostrukturovaných rozhovorů. Každý rozhovor sestával ze dvou částí. V první, kterou budu dále nazývat otevřenou, jsem dávala co největší prostor narátorkám, aby formulovaly vlastními slovy, jak vnímají genderové vztahy ve společnosti, obzvláště v souvislosti s vykonáváním politické funkce. Postupovala jsem podle předem připravených okruhů (viz příloha) a v případě

potřeby jsem pokládala doplňující otázky. Smyslem této části bylo zjistit, zda a jak narátorky reflektují znevýhodněné postavení žen, v čem spatřují jeho příčiny a zda chápou i projevy dominačních technik jako podobu znevýhodňování žen.

Ve druhé části jsem se inspirovala metodou fokusního rozhovoru (focused interview), jak jej charakterizuje Flick. Fokusní rozhovory jsou zaměřeny na předem daný předmět nebo téma rozhovoru, např. film, který dotazovaná viděli, článek, který četli atd. (Flick 2002). V tomto případě mne zajímaly reakce narátorek na koncept dominačních technik. V této části rozhovoru jsem tedy vždy nejprve (pokaždé stejnými slovy dle předem připraveného scénáře) popsala konkrétní dominační techniku a vybídla narátorky, aby se vyjádřily, zda se s jejím působením setkaly ony samy a co je v souvislosti s touto technikou napadá. Uvědomuji si, že tento postup může být chápán jako manipulativní. Je velice pravděpodobné (jak se koneckonců ukázalo v otevřené části rozhovorů), že bez uvedení návodného příkladu by narátorky projevy dominačních technik vůbec netematizovaly jako překážku. Uvedení příkladu mi však umožnilo sledovat reakce narátorek a jejich argumenty, kterými existenci dominačních technik buď potvrzovaly, nebo vyvracely. Sledovala jsem také, zda a v čem se jejich výpovědi po uvedení příkladu lišily oproti otevřené části.

Při analýze dat jsem použila kódování inspirované postupy zakotvené teorie, přesný postup jsem volila na základě knihy *Qualitative Analysis For Social Scientists* (Strauss 1999). Pracovala jsem tedy se třemi typy kódů, otevřenými, axiálními a selektivními. Ve struktuře analytické části se držím struktury rozhovorů a postupuji podle jednotlivých dominačních technik, která doplňuji o kategorie vzešlé z analýzy.

Na závěr bych ráda ještě zmínila významný aspekt týkající se etiky výzkumu. Za zásadní v tomto smyslu považuji požadavek zodpovědnosti vůči narátorkám, zejména pokud jde o zachování anonymity, kterou považuji za o to důležitější, že narátorky jsou osoby veřejně činné. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla narátorky blíže nepředstavovat. Základní sociodemografické údaje uvádím v Příloze II., neuvádím je však do vzájemných spojitostí.

4.3 Analytická část: reflexe dominačních technik v promluvách komunálních politiků

V analytické části pracuji s citacemi výroků narátorek. Ačkoli pro přepis rozhovorů jsem zvolila doslovnou transkripci, v této části uvádím kvůli větší čtivosti textu výroky upravené. Vynechala jsem zejména vatová slova či opakující se slova. Zachovávám však některé výrazy obecné češtiny či tázací dovětky ve snaze zachovat charakter projevu jednotlivých narátorek. Rezignovala jsem na používání uvozovek, pokud narátorky používají v rámci výroku přímou řeč, protože uvozovky by v tomto případě, kdy se jedná o přepsaný mluvený projev, narušovaly jeho kontinuitu. V hranatých závorkách uvádím své doplňující poznámky. Jednotlivé narátorky označuji písmeny N1 – N6.

4.3.1 Tematizace znevýhodněného postavení žen v otevřené části rozhovorů

V otevřené části rozhovorů jsem se s ohledem na základní výzkumnou otázku snažila zjistit, zda a jak narátorky reflektují znevýhodněné postavení žen obecně i ve vztahu k politice, v čem spatřují jeho příčiny a zda tematizují i projevy dominačních technik a chápou je jakožto projevy strukturálně znevýhodněné pozice žen. Příčiny tematizovaly narátorky jednak přímo, ale také je můžeme uchopit prostřednictvím rozboru výroků, kterými narátorky popisovaly svou situaci a co je v životě ovlivnilo. Znevýhodněné postavení žen nejvíce zdůvodňovaly nespravedlivým přerozdělováním, konkrétně dělbu práce, přičemž často ilustrovaly tento jev na příkladech ze svých rodin.

Nespravedlivá dělba práce jako důsledek tradiční výchovy

N5: „*U nás v rodině byla taková určitá rovnoprávnost vždycky. (...) Táta se nikdy nestyděl za to, že mámě pomáhá, že meje nádobí a vaří, naopak, ještě se tím chlubil.*“

N6: „*Já se snažím i mého syna k tomu vést, aby opravdu myl to nádobí, teď jsem ho učila prát v pračce, učim ho třídít prádlo... Snažim se mu říct, že aspoň část těch úkolů, že fakt chlapi musej dělat.. Ale tam je problém, že vidí toho mého tatínka, vlastně jeho dědečka, že ten to taky dělat nemusí.*“

N2: „Prostě chci se zapojit, tak si to musím doma zorganizovat. Tím pádem musí manžel převzít nějaký úkoly. Tím pádem zase jakoby ukazuješ těm dětem, že tatínek prostě u nás peče dorty a tatínek u nás vaří, že to je běžná věc. U nás to není, že bychom to měli naučený, ale je to nezbytnost, abychom vůbec přežili. Stejně tak si zase myslím, že je dobrý, když ty děcka vidí, že se zapojuješ v nějakých veřejných záležitostech, tak předpokládám, že jim to taky nebude jednou lhostejný.“

Zdůraznění role rodiny svědčí o tom, že narátorky reflektují konstruovanost dělby práce, a uvědomují si, že stereotypní dělení na ženské a mužské práce je reprodukováno skrze výchovu a rodinné vzory. Jiné výroky však dokládají, že výchovu dětí a tím pádem i případnou změnu v dělbě práce chápou jako primární odpovědnost žen.

N6: „Fakt to chce tu mladou generaci trošku jako posunout. A musej bejt osvěceny matky. Nesmí na ty syny jako bejt, že chlapeček, zlatičko moje chytrý a to, to se nesmí, jo.“

N5: „No a pak jsou zase lidi, který jsou vychovaní tradičně. A mužský jsou vychovávaný tradičně, ale ty syny nemožný vychovávaj ženský. (...) A je to takovým tím tichým podporováním, což si ale dělaj zas ty ženský samy, taky. Dělaj to zázemí, zajišťujou mu tu kariéru, že jo. A píše se o tom běžně. A že by třeba muž, třeba že by zajišťoval kariéru ženský, podporoval ji... Kdyby se o tom psalo, tak to bude vnímaný, jako kdyby to byl nějaký utápnutej bačkora.“

Nejenže jsou tedy ženy vystaveny dvojitě či trojitě zátěži, z pohledu narátorek dokonce nesou odpovědnost za změnu tohoto stavu. Dá se říci, že narátorky zde samy používají dominační techniku obviňování, kdy uvalují na ženy vinu za současný stav. Roli otců potažmo dalších mužů, kteří slouží dětem jako vzory, explicitně netematizovaly. I narátorka N2, která zmiňovala roli otce, bere situaci v rodině jako svou odpovědnost („Prostě chci se zapojit, tak si to musím doma zorganizovat.“). Tento jev, tedy tradiční chápání některých činností jako primárně náležících ženám, se v rozhovorech objevovalo často. Stereotypní chápání mužských a ženských prací je vryto hlouběji, než do samotného rozdělení práce, ale vztahuje se přímo k binární konstrukci maskulinity a femininity. Jak tvrdí Havelková „(P)ojem ženy jako příslušníka lidského rodu je specificky zúžen na konkrétní sociální roli ve

specifickém sociálním prostoru“ (Havelková 2008: 7). K interpretaci tohoto jevu se ještě vrátím u dalších výroků.

Na promluvě narátorky N5 je zajímavý ještě jeden moment: „(...) *což si ale dělaj zas ty ženský samy, taky. Dělaj to zázemí, zajišťujou mu tu kariéru, že jo.*“ Možnou interpretaci nabízí koncept Bourdieho, který za základní princip podřazenosti žen a jejich vylučování považuje asymetrii subjektu a objektu. Sociální pojetí příbuzenských a manželských vztahů přiřítá ženě statut směnného předmětu - objektu definovaného podle mužských zájmů a odsouzeného přispívat k reprodukci symbolického kapitálu mužů.

Narátorky vykazovaly mnohem větší citlivost vůči projevům nespravedlivého přerozdělování, což ilustruje i to, že v otevřené části rozhovorů formulovaly jako projevy diskriminace např. platové rozdíly mezi ženami a muži či nespravedlivé přerozdělování veřejných zdrojů. Může to být dáno jednak jejich osobní zkušeností, ale i tím, že zmiňované jevy bývají již poměrně běžně tematizovány v mediálním diskurzu.

N1: „*Vím určitě, že v platovém zařazení to vždycky bylo a je a proto si myslím, že to hledisko by se mělo zостřit i na to platový zařazení. Protože, když jsi muž nebo žena, tak aby automaticky žena měla o dva, o tři tisíce míň, je krutý a nespravedlivý.*“

Narátorka N1 si je vědoma nespravedlivého přerozdělování finančních zdrojů, které chápe jako nespravedlivé. Nezůstává u prostého konstatování, ale nabízí i možnou strategii na konkrétním příkladu.

N1: „*Myslím si, že třeba i takový soutěže, jako je Úřad roku²⁵, který nepustí do platu, že by se měly ty platy odkrýt v těch zastupitelstvech a mělo by se vidět, kolik zastupitelek má tolik platů a kolik zastupitelů má tolik za svojí práci a de facto dělají to samý. Takže to si myslím, že je diskriminace velká.*“

Narátorka N1 předpokládá, že rozdíly existují i v rámci finančního ohodnocení veřejné politické funkce a upozorňuje na to, že k nápravě by bylo zapotřebí zveřejnit přesné

²⁵ *Úřad roku „Půl na půl“* – respekt k rovným příležitostem žen a mužů je soutěž, která podporuje zavádění politiky rovnosti žen a mužů a principu gender mainstreamingu do práce úřadů veřejné správy. Organizuje ji Ministerstvo vnitra ve spolupráci s Gender Studies, o.p.s.

informace o odměňování. V jednom případě bylo jako diskriminační chápáno i nerovnoměrné přerozdělování peněz z obecních rozpočtů mezi muže a ženy.

N4: *„Jsou obce, co mají spoustu peněz a dovedou je úplně, nechci říct nehorázně vyhodit. A i tím podporováním ryze mužských sportů diskriminují ženy.“*

Oficiální bariéra neexistuje

Narátky v otevřené části rozhovoru vyjadřovaly přesvědčení, že neexistuje žádná formální či oficiální bariéra, která by ženy znevýhodňovala či jim zamezovala přístup do politických funkcí. Jak však upozorňuje Bourdieu, formální rovnost často zakrývá, že ženy zauímají vždy ty méně výhodné pozice (Bourdieu 2000). Narátky však reflektovaly, že znevýhodněné postavení může být dáno i jinými a skrytějšími faktory, než je nerovnost před zákonem. Popisovaly celou řadu projevů nepřímé diskriminace, včetně rysů dominačních technik, v zásadě je však samy netematizovaly jako bariéry či překážky. Důraz na neexistenci legislativních překážek chápu jako bagatelizaci znevýhodněného postavení žen. Ač seznámené s technikou dominačních technik, prokazovaly narátky necitlivost vůči jemnějším a na první pohled nezřetelným projevům znevýhodněného postavení žen, které plynou z nedostatečného uznání.

N4: *„Jako právně určitě, tady není problém, že by nebyly nastavené podmínky, tady je spíš problém v té společnosti a v těch hlavách těch lidí.(...) Já jsem zažila spolužáky, kteří ti řeknou, no to je super, že máš to vzdělání jako já, že jsi stavařka, můžeme se o tom bavit a pak hned v druhé větě, tohle je ženská práce, to já dělat nebudu. A nebo třeba čekali, no maminka mi vařila, prala, šila, pekla buchty, jakto, že ty to nezvládáš.“*

Narátky N4 jako příčinu znevýhodňování žen chápe postoje veřejnosti vůči ženám, zejména stereotypy v přístupu k dělbě práce, což je v souladu se zjištěními z výzkumů veřejného mínění či z analýz mediálního diskurzu, které jsem popsala v teoretické části (viz kapitola 1.2.2.5). Opět se zde zdůrazňuje role výchovy a rodinných vzorů, matky jsou implicitně chápány jako „kolaborantky patriarchy“, které přispívají k udržování tradičních rolí a genderové dělbě práce.

N3: „*Já si myslím, že žádná oficiální bariéra neexistuje, ale myslím si, že ženy nenacházejí žádnou motivaci, proč by do té komunální politiky nebo do politiky vůbec měly vstupovat. Oni mají svoji rodinu, děti, mají dejme tomu svoje zaměstnání a jakoby nevidí důvod nebo vůbec šanci se prát za ty věci veřejný. (...) Je spousta věcí na tom městě, který třeba znají ty ženy daleko lépe, ale ten motiv vstoupit do toho nemají, že jim stačí ta rovina té rodiny. Kdežto ty muži třeba, obzvlášť ti, který se chtějí podílet na tom vedení na úrovni té rady, tak oni tam cítí úplně jasně své zájmy.*“

Narátorka N3 jednak potvrzuje naznačený stereotyp, že pokud znevýhodnění neplyne ze zákona či není jinak explicitně formulováno, nejedná se o diskriminaci. Zajímavé jsou však na tomto výroku ještě další momenty. Jednak jde o tvrzení, že „*ženám stačí ta rovina té rodiny*“. Tento výrok koresponduje s tezí Havelkové o rozdílném (dělicím) pohledu na vztah obou pohlaví k moci a potažmo i ke svobodě, protože svoboda jedince (ve smyslu pasivního volebního práva) je ve vztahu k ženám chápána jako nahraditelná jinými hodnotami (Havelková 2008: 9). Rodinu zde lze chápat jako určité kritérium, podle kterého se ženy rozhodují, zda do politiky vstoupit či nikoli. Dle narátorky je pro ně natolik významné, že nestojí za to do politiky vstoupit.

Podívejme se však na výrok ještě blíže. Zajímavý je automatický předpoklad, že všechny ženy mají rodinu a děti. Odráží se zde heteronormativní diskurz, v němž je jako norma stavěna tradiční rodina – heterosexuální pár s dětmi, „bytí matkou“ je automaticky chápáno jako součást ženské identity. Z okruhu žen, které by mohly aspirovat na politickou funkci, jsou tak vyloučeny ženy bezdětné, singles, ženy s neheterosexuální orientací, starší ženy, které mají dospělé děti atd. Zůstává tedy nevysvětleno, proč o politické funkce neusilují ženy, které rodinu nemají.

Když se vrátíme k výroku narátorky, opět potvrzuje binární chápání moci, neboť pokračuje srovnáním s muži, u nichž kritérium rodiny ani zaměstnání vůbec nereflektuje, tematizuje však touhu po moci a zájmy mužů. Narátorka předpokládá, že ženy nenacházejí motivaci politicky se angažovat, neboť nedokážou rozpoznat, že skrze politiku mohou prosazovat své zájmy. Ženy jsou vnímány jako ty, které se moci vzdávají, protože nevidí případné výhody či smysl politického angažování. Vyvstává tedy nová otázka, proč nejsou ženy schopny rozpoznat své zájmy? Podle mého názoru může být jedním z důvodů právě neochota přiznat strukturální znevýhodnění žen a tím pádem i neochota formulovat

odstraňování těchto nerovností jako společný zájem žen²⁶, který by byl dostatečně silnou motivací pro vyšší politickou angažovanost.

N5: „*Samozřejmě je deklarovaný rovnocenný postavení a všechny zákony k tomu jsou, řekla bych, daný. Ale je to, je to takový skrytý, to nerovnoprávný postavení. Já si myslím, že to je hodně ve výchově a z nějakýho, já nevím, asi tradičního způsobu myšlení, že tohle se ještě pořád nezměnilo. Když se nad tím člověk zamyslí, tak to vidíš kolem sebe, tak je to všude, prostě jak vypadá reklama, jak vypadají články, jak se lidi chovají, jak přemejšlejí o tom, že si myslí, že ženská nemůže vést radnici, že si myslí, tak vona se tě ptá na rady, říkali mému muži. No a ptali se ho, hele a tobě nevadí, že tvoje žena je na takový vysoký pozici, no to máš asi blbý, vid'. Tak to si myslím, že to je takovej ten, takovej ten přístup... Nebo, jak se jako teda ona stará o ty děti. (...) Takže tam to vždycky je, že ženská nemá jakoby právo na některý věci.“*

Narátorka N5 chápe znevýhodněné postavení žen jako komplexní problém, zakořeněný v tradičním způsobu myšlení. Uvádí příklad, který ilustruje, že okolí vnímá její pozici v čele radnice jako pro ženu nepatřičnou, opět se tedy setkáváme s diferenciovaným vztahem k moci, kdy žena disponující mocí je chápána jako něco nepřístojného ba dokonce nemožného, což dokládá předpoklad, že se ptá na rady svého muže. Je tak zpochybňována její kompetentnost vykonávat funkci starostky. Výrok „*jak se teda stará o děti*“ ilustruje představu, kde je „správné“ místo ženy – u dětí v domácí sféře. To je pak ještě stvrzeno výrokiem narátorky, že „*ženská nemá právo na některý věci*“. Narátorka si je tedy vědoma, že navzdory rovnosti de iure není k ženám přistupováno jako ke svobodným bytostem s plnými právy. Opět se tedy setkáváme s fenoménem, který Havelková nazývá dělitelností svobody (Havelková 2008).

²⁶ Uvědomuji si, že otázka existence skupinových „ženských zájmů“ je diskutabilní a byla často např. ze strany feminismů 3. vlny zpochybňována poukazy na rozmanitost různých podob útlaku (argumenty pro i proti podrobně analyzuje Šprincová 2009). Tato kritika v rámci feminismů má svůj nesporný význam, neboť díky ní bylo upozorněno na nerovnosti, s nimiž se musí potýkat ženy, které nejsou charakterizovány příslušností ke střední třídě, bílou barvou kůže či heterosexuální orientací. Samozřejmě si uvědomuji, že i mezi českými ženami je řada rozdílů a jejich postavení je kromě genderu ovlivněno i sociálním statutem, věkem, sexuální orientací či etnicitou. Vycházím však z pojetí Nagl-Dočekal, která na příkladech z každodenního života (např. stereotyp „žena za volantem“) ilustruje, že míněny jsou všechny ženy, i když se konkrétní příklad týká jen některých (Nagl-Dočekal 2007: 256). Už proto, že tyto stereotypy vznikají na základě pohlaví, se i diskriminace na základě pohlaví týká všech žen. Nagl-Dočekal z toho vyvozuje argument, že „*je morálním příkazem proti diskriminaci na základě pohlaví bojovat*“ (ibid).

Není to úplně nejhorší

Název kategorie, který kopíruje obrat jedné z narátorek „není to úplně nejhorší“, sám naznačuje postoj narátorek, tedy již zmiňovanou snahu bagatelizovat problém znevýhodněného postavení žen v českém kontextu. Narátorky sice připouští, že ženy nemají v české společnosti rovnocenné postavení, zároveň však zdůrazňují, že oproti jiným zemím či oproti situaci žen v minulosti je dnešní stav v podstatě uspokojivý.

N2: *„Asi nemaj [rovnocenné postavení], není to ale úplně nejhorší (smích). Rozumíš, můžem se podívat jako ještě někam dál na východ... Ale jinak si myslím, že se to pořád lepší, ale pořád to ještě není úplně jakoby rovné postavení.“*

Narátorka N2 připouští, že ženy jsou v České republice (asi) znevýhodňovány, v zápětí však problém ještě zlehčuje tvrzením, že existují země, kde jsou ženy znevýhodňovány více. Jako příklad uvádí země „dál na východ“. Tento příklad není dle mého názoru náhodný, ale odráží historická zkušenost příslušnosti k východnímu bloku. Výrok můžeme interpretovat tak, že se v něm promítá binární konstrukce svobodného a rozvinutého Západu versus zaostalého a nesvobodného Východu. Českou republiku řadí narátorka implicitně spíše k východním zemím, což prozrazuje obrat „ještě dá na východ“. Obrat „ještě není úplně jakoby rovné postavení“ pak naznačuje víru v rozvoj, předpoklad, že postupně i naše země „dospěje“ a dožene rozvinuté západní země.

N6: *Ve srovnání se světem určitě [mají ženy rovnocenné postavení]. Když si vemeš, že my jsme docela civilizovaná země, že my, nejsou tady ženy... Když to srovnám třeba s Chorvatskem, Balkánem nebo jako s jižní Evropou, tak se tady máme ještě jako kdovíjak dobře.“*

Narátorka N6 Českou republiku považuje za „civilizovanou“ zemi, čímž implicitně naznačuje, že země, kde jsou ženy znevýhodňovány více, jsou necivilizované. Postavení žen je tak chápáno jako znak rozvinutosti země.

Domnívám se, že tento argument, tedy že v jiných zemích je postavení žen horší než u nás, je v české společnosti běžný a rozšířený. Zrádnost tohoto argumentu vidím v tom, že

bagatelizuje nerovnosti, se kterými se potýkají české ženy. Ilustruje určitou necitlivost vůči diskriminaci, která bývá rozeznána pouze ve své přímé podobě, jemnější a skrytější nepřímá diskriminace zůstává nereflektována.

V jednom případě se objevilo opačné srovnání, tedy srovnání se zeměmi, které vykazují vyšší míru genderové rovnosti. Konkrétně se výrok vztahuje k genderové dělbě práce.

N6: *„Já si myslím, že pomáhají cesty, že to český prostředí je škodlivý pro tenhle... Že když ten kluk někam fakt vycestoval, byl někde jinde, tak to viděl, že to zkrátka může fungovat i jinak. Třeba můj příbuzný žije v Německu, ten má k tomu úplně jiný přístup, on teda žije sám, je zvyklý, on si ten servis udělá sám. Ale on má zase kamarády, který se o ty kluky staraj, jako ty příklady tam jsou.“*

Opět se setkáváme s implicitní binární opozicí vyspělý Západ versus zaostalý východ. Narátorka se domnívá, že se můžeme „učit“ od vyspělejších zemí, navrhuje strategii přenosu dobré praxe ze zemí, které jsou rovnosti žen a mužů více nakloněny.

N3: *„Tak když se podiváš třeba někam dál do minulosti, tak dřív ženský třeba nemohly ani, já nevím, volit, jo? Takže je to mnohem lepší než dřív a lepší se to pořád.“*

Kromě srovnávání českého kontextu s jinými zeměmi se také objevilo toto srovnání s postavením žen v minulosti. Výrok můžeme chápat jako určitou strategii, jak se se znevýhodněným postavením vyrovnat. Jak dokládají její předchozí výroky, narátorka si toto znevýhodněné postavení uvědomuje, aby se s ním mohla vyrovnat, porovnává současnou situaci s historickou zkušeností žen. Z toho srovnání pak současné postavení žen vychází jako „mnohem lepší“. Věta „lepší se to pořád“ vyjadřuje víru v rozvoj, pokrok. Abych upřesnila svou pozici, samozřejmě si také uvědomuji, že zde určitý pozitivní vývoj skutečně existuje. Pokud budeme srovnávat dnešní české ženy s jejich předchůdkyněmi v 19. století, nepřekvapí, že dnešní ženy disponují většími právy, svobodami a možnostmi než tomu bylo kdykoli v minulosti. Totéž ovšem můžeme konstatovat i o postavení mužů. Problematičnost tohoto srovnání spatřuji v tom, že ve svém důsledku zneviditelňuje nerovné postavení

dnešních žen, které se v porovnání s řekněme extrémními případy znevýhodňování jeví jako uspokojivé.

Zároveň je zrádné i implicitní spoléhání na „přirozený“ vývoj. Ačkoli se jedná pouze o mou spekulaci, kterou nelze z výroků přímo doložit, jsem přesvědčena, že spoléhání na samovolný vývoj zpochybňuje nutnost vyrovnávacích opatření s tím, že k genderové rovnosti dojde postupně samo, bez nutnosti tento vývoj nějak ovlivňovat. Tím jsou zároveň zakrývány úspěchy, jichž dosáhlo v minulosti ženské hnutí a argumentační kruh se tak uzavírá v zájmu zachování statu quo.

Moje dcera už na tom bude mnohem líp

Narátky na několika místech tematizovaly generační aspekty znevýhodněného postavení žen, opět nejčastěji v souvislosti s nespravedlivým přerozdělováním práce dle genderu. Ve všech případech narátky zdůrazňovaly, že mladé ženy jsou méně znevýhodňovány na základě pohlaví, než narátky samy a to bez ohledu na věk narátky.

N5: *„Ale myslím si, že se třeba už teďka zlepšují. Já myslím, že třeba u nás teďka ty mladší holky, mladší ženský mají takový lepší přístup, i ty chlapi to berou jinak, no tak hold něco pomůžou. Ta moje generace ještě ne.“*

Koncept generace chápu v souladu se Sokolovou a Kolářovou jako *„analytický kritický termín, konceptuální nástroj pro definování specifické zkušenosti a/nebo pozice sdílené určitou specifickou sociální skupinou a jako kulturně specifický koncept, který strukturuje lidské příbuzenství a/nebo umísťuje individuum v rámci sociálních struktur“* (Sokolová, Kolářová 2007: 2). Zdůrazňování příslušnosti ke generaci, která zakouší znevýhodněné postavení žen, můžeme interpretovat jako strategii přežití – problémy, se kterými se setkává narátky, zažívá dle jejího názoru celá generace, tím pádem je zakládána specifická skupinová identita, k níž patří i zkušenost znevýhodňování. Viděno touto optikou je pak postavení narátky dáno „historickým údělem“ její generace, který již nelze změnit a tím pádem nezbyvá, než se s ním smířit, což je snazší právě díky tomu, že se jedná o zkušenost sdílenou. Implicitně se předpokládá revolta ze strany „mladé generace“, která se vzbouří proti nastoleným pořádkům a dosáhne sociální změny.

N6: „*Myslím si, že mladý holky v současnosti jako jsou na tom ještě mnohem líp, než třeba já nebo generace mojí maminky. Já si na jednu stranu říkám, že moje maminka je svatá žena, ale kdyby si ten... Kdyby jsem nebyla ovlivněná jejím přístupem k mému otci, kdybych to neviděla... Kdyby ona mi neřikala, uvař jim to jídlo a to, tak bych se chovala úplně jinak, byla bych mnohem větší, měla bych větší maskulinum v sobě. Ten rodinný vzor tě hrozně moc ovlivňuje.*“

Zajímavý je výrok „*měla bych v sobě větší maskulinum*“, který můžeme v kontextu řečeného interpretovat tak, že narátorka nechápe identitu jako přirozeně určenou pohlavím, ale konstruovanou vnějšími podmínkami. Matku narátorky v této promluvě můžeme chápat jako archetyp „moudré rádkyně“, která je poslušná norem a dbá na udržování kontinuity, udržení správného řádu světa. Narátorka v promluvě pokračuje a dodává:

N6: „*A já si teda myslím, že moje dcera už na tom bude mnohem líp než já, protože ta už si tu svojí rovnocennou pozici umí vydobýt, já jí to ještě ke všemu radím.*“

Narátorka N6 si jednak protirečí oproti předchozímu výroku, ve kterém tvrdila, že ženy mají v České republice rovnocenné postavení. Obrat „*dcera už na tom bude mnohem líp*“ naznačuje, že narátorka sama zažívá znevýhodňování, které si ovšem odmítá připustit. Objevuje se zde opět motiv revolty a vzdoru: „*ta už si svojí rovnocennou pozici umí vydobýt*“. Narátorka sama se staví do pozice rádkyně, která sice již nemůže změnit svou situaci, ale skrze výchovu dcery může pomoci zlepšit alespoň její postavení.

4.3.2 Reflexe dominačních technik ve fokusní části rozhovoru

Ve většině případů narátorky popisovaly projevy dominačních technik, nerozpoznávaly je však jako dominační techniky. Pouze v jednom případě narátorka v otevřené části rozhovoru tematizovala a pojmenovala dominační techniku explicitně jako dominační techniku. Jak jsem již naznačila výše, častěji rozpoznávaly techniky spojené s nespravedlivým přerozdělováním. Aspekty plynoucí z nedostatečného uznání reflektovaly až po uvedení příkladu, po němž obvykle začaly samy uvádět další projevy dominačních technik.

V následující části shrnu, jak narátorky reflektovaly dominační techniky v otevřené části rozhovoru, jak se měnil jejich postoj po uvedení konkrétního příkladu dominační techniky a jaké formulovaly strategie pro vyrovnání se s dominačními technikami.

Ona je jako vzduch: reflexe zneviditelňování

Jediný výrok, ve kterém narátorka tematizuje dominační techniky v otevřené části rozhovoru, se vztahuje ke zneviditelňování.

N4: „*To je taky vlastně dominační technika, že on komukoliv [důrazně] do toho zasahuje, přestože má každý podle jednacího řádu 3 minuty na diskuzi, on neustále porušuje jednací řád.*“ [hovoří o průběhu zasedání zastupitelstva].

Tento výrok ilustruje, že s působením dominačních technik, konkrétně s první dominační technikou – zneviditelňováním, se můžeme setkat i ve formalizovaném prostředí zasedání zastupitelstva, kde jsou pravidla diskuze upravena jednacím řádem. Uplatněním dominační techniky zneviditelňování (v tomto případě se konkrétně jednalo o skákání do řeči) tak zmiňovaný zastupitel porušuje nejen nepsaná pravidla slušnosti, ale dokonce i formální pravidla jednacího řádu. Narátorka N4 zdůraznila, že tuto mocenskou praktiku neuplatňuje zmiňovaný starosta jen vůči ženám, ale i vůči mužům, což je ovšem v souladu s mým chápáním dominačních technik jako nástrojů získávání nadvlády nad ostatními osobami bez ohledu na pohlaví.

Výroky po uvedení konkrétního příkladu dokládají, že s dominačními technikami se narátorky při vykonávání politické funkce skutečně setkávají.

N1: „*Ona je jako vzduch...Vzduch, vzduch. Oni jí neposlouchaj, bavěj se...(...) Ano, setkala jsem se s tím a používala jsem k tomu takovou techniku.*“

Narátorka N1 si uvědomuje působení první dominační techniky-zneviditelňování. Používá metaforu vzduchu a sama doplňuje její možné variace. Dále formuluje konkrétní strategii, kterou využívala při svém předchozím zaměstnání.

N1: „Tady třeba, když jsem hovořila a někoho to evidentně zajímalo, někoho evidentně ne, tak jsem použila jednak zvuk, udělala jsem gong a ještě, protože to byli zrovna studenti, tak jsem se mohla dovolit je nějak vtipnou formou upozornit, že tam vzduch nejsem a poslouchali všichni a všichni zmlkli. Chtělo to jednak zvuk, já nevím, zrovna to byl tácek a lžička, do kterého jsem bouchla a všichni se lekli. Prostě nečekaný zvuk a i pohotová vtipná odpověď, takže ten, co rušil, se zastyděl. Prostě znemožnit ho, ale v rámci samozřejmě slušnosti.“

I narátorka N2 po uvedení příkladu potvrzovala, že se se zneviditelňováním setkala.

N2: „Naprostě, tohle úplně přesně. Nepozvání na nějaký akce, naprostý ignorování, když už tě pozvou, jako kdybys tam nebyla, nějaký představení, nic jo... Zase jsem to přičítala, jak vždycky říkám, starosto, ty seš naprostě nevychovej hulvát. Protože to bylo... Jako bylo to nepřijemný, fakt. Přišla jsi na nějakou oficiální akci, kde jsme jako zastupitelé a on prostě dělá, že tě nevidí, nebo tě nepředstaví, jo. Třeba představí nějakého jiného zastupitele a ty jako kdybys tam nebyla, takže to je takový docela trapný. Vždycky si říkám, to je tvůj trapas a ne můj, jo. Takže co dál, nějaký skákání do řeči určitě... Chytání za slovíčka, úplně“.

Uvádí, že s tímto jednáním se setkala zejména ze strany starosty a přičítala to jeho osobnímu charakteru („nevychovej hulvát“). Naprostě nechci zpochybňovat, že to, zda bude dominační technika použita či nikoli, závisí na osobním postoji a chování člověka v mocenské pozici. Zároveň však jak teorie dominačních technik, tak osobní zkušenosti političek-narátorek vypovídají o tom, že tento jev není ojedinělý a je přímo spojen s uplatňováním moci vůči těm, kdo disponují menší mocí.

N4: „No tak u mých kolegů samozřejmě, když já jdu k mikrofonu, tak to je takové, ježíšmarjá, co zas. [smích] Nebo, ale to bylo spíš manifestačně, se mi stalo, že sem řekla něco, co se jim nelíbilo, a někteří kolegové z [jméno opoziční strany] se zvedali, říkali fuj a odcházeli. Ale protože, jak to je nastavené, jak jsem říkala [narátorka popisovala prostorové uspořádání zastupitelstva], tak já většinou moc nevnímám, co se děje okolo. Nanejvýš tak mrknu na toho starostu a už nevím, co se děje dál, jakože to nestihám zachytit, protože se soustředím na to, co říkám. Takže se to kolikrát dozvím až od jiných lidí, co se dělo v tom sále, takže mě to jako nějak prostě nevyvádí až tak z konceptu, ale vím, že se to děje, no.“

Narátorka N4 si uvědomuje působení dominační techniky. Zpočátku upozorňuje na posměšky, které jsou spíše projevem zesměšňování, dále však popisuje typický příklad zneviditelňování – odchod zastupitelů při jejím projevu ze zastupitelstva. Roli zde hraje to, že narátorka působí v roli opoziční zastupitelky, na jiném místě sama tematizovala, že toto jednání částečně přičítá právě tomu. Jak jsem však vysvětlila výše, dominační techniky chápu v širším smyslu, než jak o nich hovoří původní teorie, tedy jako techniky, které používá osoba/skupina osob v mocenském postavení vůči osobě/skupinám osob v mocensky podřízeném postavení. Z tohoto hlediska ji tedy lze aplikovat i na vztah koalice/opozice. Za další zajímavý moment tohoto výroku považuji větu: „*Takže se to kolikrát dozvím až od jiných lidí, co se dělo v tom sále (...)*“. Narátorka si je tedy vědoma, že dominační technika je vůči ní uplatňována, dle jejích slov ji však „*nevyvádí z konceptu*“, protože ji v tu chvíli – během projevu na zastupitelstvu – nevnímá a dozvídá se o ní až zpětně. Narátorka poté popisuje další dvě situace, na které si vzpomněla po uvedení příkladu zneviditelňování.

N4: „*Ale jo, ale vlastně jo, zase ale pan starosta. Měli jsme nějakou pracovní skupinu, kde jsem byla zapojená a to jsem přišla, pan starosta byl na dva metry a dělal, že mě nevidí, aby nemusel pozdravit [smích].(...) Nebo se stane, že my jdeme s kolegou z toho zastupitelstva spolu, ruku v ruce, téměř. A starostu buď někde potkáme a kolega ho osloví, tak to třeba vypadalo takhle až komicky, že šel starosta, já a ten můj kolega a oni se bavili, ale prostě starosta mě úplně jako mijel, cokoliv já jsem řekla, on úplně ignoroval a reagoval pouze na mého kolegu, díval se jen na mého kolegu. Uplně jako bych tam nebyla, přestože jsem šla mezi nima.*“

Odlišný postoj ilustruje následující výrok, v němž se narátorka N3 zaměřuje nikoli na ty, kdo dominační techniku uplatňují, ale na ty, kdo jsou jí vystaveni.

N3: „*Tak jistě, musíte se umět prosazovat, protože tam vlastně jakoby...Ale funguje to i u některých takových jako miň mužů, kteří mají o to menší zájem, tak ti se taky ke slovu nedostanou, že jo. Ale je to třeba, tu agresivitu mít, jít do toho, mít chuť jít do nějakého střetu a ještě. Protože ta zastupitelstva jsou veřejná, i když tam třeba příliš lidí nechodí. A veřejně a do mikrofonu a něco říct, reagovat, nebát se. Tak s tím jsem se setkala, že to chce trochu odvahy a trochu trénink a musí se to člověk naučit. A může to být problém...*“

Narátorka N3 spojuje zneviditelňování se schopností prosadit se, tedy zviditelnit se. Zdůrazňuje určité schopnosti, které jsou dle jejího názoru potřeba, aby osoba nebyla zneviditelňována (být agresivní, mít chuť jít veřejně do střetu, nebát se, být odvážný/á). Popisované schopnosti jsou přitom vnímány jako tradičně mužské (jak vyplývá z dalších výroků). Věta „*Ale funguje to i u některých takových jako mň mužů (...)*“ dokládá mechanismus konstruování maskulinity jako binární, na základě snahy oddělit se od ne-mužů, přičemž „správná“ mužskost je dostupná jen menšině (Kimmel 1992: 60). Muži, kteří vykazují určité charakteristiky připisované ženám, nejsou vnímáni jako plnohodnotní muži. Setkáváme se tedy s jevem, který Kimmel popisuje jako „*nebýt baba*“ (Kimmel 1992: 61). Narátorka i zde formuluje určitou strategii, jak se s dominační technikou vyrovnat – je přesvědčena, že je možné naučit se vystupovat odvážně, což ovšem vyžaduje určitý trénink.

N5: „*Mockrát, mockrát. To, co se mi stávalo běžně, stávalo se mi to i ve větších funkcích, že někteří muži tak reagují, jdou a podají první ruku mužům... A pokud to neudělají, tak já, my tady máme mezi sebou ženu, s takovým, až bych řekla pejorativním nádechem a tam to běží, to naprosto běží. A já s tím v podstatě bojuju celou dobu, protože nějaká támhle dosad' si co si klidně dovolila vyhrát nad starostou úžasným, nejchytřejším... To je přesně nazvaný, jo, zneviditelňování, to je přesně, nebudem si všímat... Ono to u toho starostování, když starostka přijde na nějakou akci, tak prostě tam je, stoupne si dozadu a nikdo jí nevolá dopředu. Jak vstoupí starosta do dveří, tak se můžou organizátoři přetřhnout, aby tam toho starostu přivedli dopředu, i když, já nevím, otvírají drogerii. A tohleto si myslím, že je takový jako typický... Je toho moc, jakože to zneviditelňování je běžný, všude.*“

Narátorka N5 potvrzuje, že se se zneviditelňováním sama setkala, přičemž zmiňuje i zesměšňování („*já, my tady máme mezi sebou ženu*“). Termín „zneviditelňování“ považuje za přílehlavý a uvádí jeho různé projevy. Následně dodává další příklad.

N5: „*Nebo, přišel k té skupině, kde jsem byla jediná žena a říkal, tak pánové, jak se vám to tu dneska líbilo. Já jsem říkala, no já nevím jak pánům, mně dobře, mně ano. Ale vůbec mu nedošlo, že se chová nevhodně.*“

V tomto případě se jedná o zneviditelňování prostřednictvím jazyka. „*Jazykové zneviditelňování je prostředkem diskriminace, která často není na první pohled patrná. Jedná*

se o vyjádření či pojmenování, které redukuje označení různorodé skupiny buď na většinu nebo na mocné“ (Valdrová, Knotková-Čapková, Paclíková 2010: 8). Oslovení „pánové“ naznačuje, že v rámci politického jednání není přítomnost ženy chápána jako samozřejmá, použité oslovení pravděpodobně nebylo ani použito záměrně, ale ze zvyku, který je formován androcentrickým viděním světa. Oslovení pouze mužské části skupiny také může poukazovat k primární orientaci mužů na jiné muže. Jak tvrdí Bourdieu, mužnost potřebuje druhé muže, aby ji ocenili a potvrdili její příslušnost ke skupině „pravých mužů“. Maskulinita je tedy vztahový pojem, budovaný před očima jiných mužů a pro ně (Bourdieu 2000).

N6: Spíš ne, protože já většinou nemam teda moc hovory k plénu. A když promluvim do mikrofonu třeba před těma hasičema, tak ty mě poslouchaj vždycky. Tak teoreticky jsem se s tím konkrétně nesetkala, to né. Akorát, že když třeba máme zastupitelstvo, vlastně to jsou, my jsme [uvádí počet žen a mužů v zastupitelstvu], tak kluci, který se jako vždycky na tom zastupitelstvu sejdou, neviděj se měsíc, tak jako mi vyrušujou, nebo si opravdu hrajou s těma pédeáčkama, a tak různě. Takže, to já zase jsem zvyklá, já je napomínám a oni teda většinou poslechnou, ale pak mam tu nálepku, že sem ta úča, co si to zkrátka nemůže odpustit, což je vlastně taky sexistický. Ale jenom z tohodlectoho pohledu a nemyslím si, že by to dělali záměrně, že já říkám pitomosti, že oni maj jinej názor. Ale, že spíš se neviděj a chtěj si to říct a už to nemůžou vydržet.“

Narátorka N6 nejprve popírá, že by se s dominační technikou setkávala, což zdůvodňuje tím, že má málo veřejných projevů. Následně však popisuje zkušenost ze zastupitelstva, které jako starostka vede, a popisuje projevy zneviditelňování. Zdůrazňuje však, že se nejedná o záměr (což ovšem netvrdí ani teorie dominačních technik, protože jejich uplatňování může být vědomé i nevědomé). Opět je zmiňováno i zesměšňování, které nastane, pokud se vůči zneviditelňování vymezí – získává nálepku „úči, co si to zkrátka nemůže odpustit“. Opět se tedy setkáváme s bagatelizací nedostatečného uznání.

Ke mně si to nedovolí: reflexe zesměšňování

Zesměšňování narátorky několikrát tematizovaly již v otevřené části rozhovoru, společným rysem je popírání zesměšňování, nejčastěji s poukazem na to, že narátorky samotné by si zesměšňovat z různých důvodů nikdo nedovolil. Jindy zase zpochybňovaly, že

k zesměšňování dochází na základě toho, že jsou ženy, ale vysvětlovaly si je tím, že mají své názory, které se nebojí veřejně formulovat. Narátorky také tematizovaly, že zesměšňování jsou i muži, kteří jsou s nimi v kontaktu (manžel, kolegové).

N1: *„A Kalousek s Bobošíkovou, i když jako já třeba osobně nemiluju ani jednoho [smích], ale on jí zaskočil. On byl na ní dobře připravenej, ona né. Ona nebyla připravená na to, že on jí začne před médii tykat a říkat hahaha, ty si ses na to těšila a prostě srážet její sebevědomí. Ona tam přišla jako politička a chtěla mluvit seriózně a on jí okamžitě degradoval a na to nebyla nachystaná.“*

N6: *„Já se snažím vykat všem, vykat vlastně i těm jakoby podřízeným, i mým zaměstnancům nebo i mladejm lidem, od osmnácti let nejvýš. Mně tady na vesnici jsou lidi zvyklí tykat, já to akceptuju a necejtím se tím nějak pohoršená... I když jako třeba zrovna tady [na radnici] mám jednoho takovýho pracovníka, kterej mi tyká a já bych zrovna chtěla, aby mi vykal, ale je mi to blbý mu to říct. Sem si říkala, on si zase bude říkat jaká jsem... Je mu padesát, tak ho jako... Je to starší člověk, takže mu aspoň připadám mladší. Takže mně je to osobně v tomhle případě nepříjemný, ale jinak si to neberu.“*

Na příkladu z médií narátorka N1 popsala v otevřené části rozhovoru druhou dominační techniku, tedy zesměšňování. Narátorka N6 pak v reakci na příklad popisovala zkušenost, kdy jí nedomluvené tykání vadí, přesto ale problém bagatelizovala výrokem „jinak si to neberu“. Při použití terminologie Fraser můžeme hovořit o nedostatečném uznání, pokud jsou osoby „běžně očerňovány a znevažovány stereotypní veřejnou kulturní reprezentací a/nebo každodenními interakcemi“ (Fraser, 1997: 14). Vykání chápu v souladu s jazykovými zvyklostmi češtiny jako projev úcty a respektu, v tomto kontextu pak tedy i zdánlivá banalita, jakou je nečekané použití tykání ženě mužem v rámci televizní diskuze a zřetelněji pak tykání zaměstnance starostce, vypovídá o hierarchii v rámci genderového řádu, v němž ženy zaujímají podřadnější pozici.

N2: *„Já nevím, jestli je to jenom můj pocit, že vždycky když mi někdo řekne pani [příjmení narátorky], to mi vždycky připadá, pani nějaká, já nevím. Prostě když se tady v tom zastupitelstvu někdo třeba tituluje, u někoho uvedou titul nebo si řeknou Honzo, Jardo, a mě*

řeknou pani [příjmení narátorky], tak si vždycky říkám, může říct třeba kolegyně nebo něco, jo. Takže toto mě tak, ale možná to mám jenom já jako osobně.“

Narátorka N2 pociťuje jako zesměšňování, že je oslovována jinak, než její kolegové, kteří se oslovují buď pomocí vysokoškolského titulu nebo křestním jménem. To, že v jejím případě vysokoškolským titulem oslovována není, chápu jako projev snahy o znevažování, svým způsobem je tak zneviditelňováno její vysokoškolské vzdělání, což opět chápu jako projev nedostatečného uznání. Používání odlišného oslovování ji také vymezuje jinak, než ostatní zastupitele.

V reakci na příklad narátorky opakovaně argumentovaly, že se zesměšňováním se nesetkaly díky svému věku a získaným zkušenostem.

N1: *„Tak já, protože, dá se říct, že sem byla už jako zralá žena, tak si tolik moc nedovolili.“*

N6: *„S tím jsem se nesetkala, mě tady ty chlapi maj hrozně rádi, ani nevím proč. Já jsme si říkala, že nejsem žádná prvoplánová krasavice, ale já to s těma chlapama trošku umím. Ale to je tou dvacetiletou zkušeností, že jako mladá holka, samozřejmě, ty musí mít jako ohromnej problém. Mnohokrát už jsem si řekla, díky za mých čtyřicet let, ta zkušenost je nenaučitelná, nenahraditelná.“*

Narátorky N1 a N6 zdůrazňují roli zkušenosti a věku, obě spekulují, že se zesměšňováním se mohou setkávat zejména mladší ženy. V porovnání s předchozími výroky si narátorka N6 v tomto bodě částečně protiřečí, neboť dříve uvádí, že mladší ženy se dokáží lépe prosadit. Obě narátorky dále i formulovaly strategie, jak se se zesměšňováním vyrovnat.

N1: *„A já bych doporučovala, aby ženy, který jdou do komunální politiky, nebo vůbec do politiky, aby se věnovaly těmhle tréninkům, aby měly vyšší sebevědomí a taky odpovídat, reagovat na nečekaný otázky, aby byly pohotový. Protože ženy se bojí použít vtípu. Tohle je důležitý, že by měly být připravený na všechno. A reagovat, i na to zesměšnění a mělo by se vrátit, mělo by se vrátit k tomu útočníkovi, kdežto ta žena znejistí, zrudne, rozklepou se jí nohy, vhrnou se jí slzy do očí a prostě jsou to typicky emotivní reakce, to si můžu dovolit, když*

jsem na záchodě sama, ale nemůžu si to nedovolit veřejně, tam musím mít pohrdavý úsměv Betty bojovnice a prostě oplatit stejným metrem. A to se ženy bojí.“

Narátorka při formulování strategie popisuje implicitně odlišnou socializaci mužů a žen. Jak uvádí Bourdieu, muži jsou od maláraného věku povzbuzováni k tomu, aby se účastnili symbolických her. Ženy naopak jsou vedeny k tomu, aby je v nich povzbuzovaly a dávaly jim zázemí (Bourdieu 2000). Narátorka na tento proces implicitně poukazuje a navrhuje, že absence této zkušenosti se dá nahradit vědomým tréninkem.

N6: *„A hodně jsem zjistila, že je důležitý... Třeba tady jsem měla pána, který opravdu přišel nadávat a opravdu fakt už jako familiérně a trochu posměšně se mnou mluvil, tak já toho člověka posadím, a řeknu, tak já si napíšu, abych nezapomněla, co jste chtěl. A jakmile se potom to všechno má formulovat s papírem v ruce, tak to je hrozná zbraň ten papír, tímle už jsem odradila nebo vzala z úst hodně nadávek.“*

N2: *„Pokud chceš mít nějaký slovo a chceš se k něčemu vyjadřovat, tak to tě berou možná někdy ještě jakoby hůř než toho chlapa, že opravdu používají i takový... Oni i mezi sebou používají takový nefér praktiky a tak... Ale často tě sepsujou, shodí, používají takový nějaký... I když já přemejšlim, jestli to bylo vyložene jakože proti ženě... Tam tě opravdu někdy jako nenechají, shazujou tě. Ale přemýšlím, jestli to bylo jenom vůči tomu, že jsem ženská, to ne.“*

Narátorka N2 si uvědomuje působení dominační techniky zesměšňování, situaci ale neinterpretuje jako zapříčiněnou tím, že je žena, ale spíš tím, že má odlišný názor, který se nebojí projevit. Dále formuluje strategii, jak se se zesměšňováním vyrovnat.

N2: *„Nenechat si to úplně líbit, něco řekne, shodí tě, tak prostě se snažit, znova si vzít to slovo a říct ne, takhle jsem to nemyslela a zase obhájit si to. Což takhle jsem to používala, tohle jsem dělala“*

Několikrát se objevil typ argumentace, kdy narátorky odmítly, že by je někdo zesměšňoval v jejich přítomnosti, ale předpokládají, že se děje za jejich zády.

N2: „*I když taky se to ke mně dostalo, to mi říkali moji kolegové, že samozřejmě takový posměšky na mou osobu, že to tam jako chci řídit...*“

N4: „*Myslím si, že... Jestli se něco takového děje, tak o tom až tak nevím. Nebo možná... Určitě mají komentáře, ale za mými zády a nikdo si nedovolí mi to říct rovnou. Taky už jsem někde jinde a určitě bych se bránila [smích]. Takže je to určitě, je to tím věkem, to každopádně. Když mi bylo dvacet, tak si na mě mnohem víc dovolili, ale už jsem se dostala někam jinam a nenechám si to líbit, že.*“

N5: „*Zesměšňování je běžný. Před člověkem si to asi nedovolej, ale hodně slyší, co ta pipka tam chce, no nám ta ženská bude říkat něco o kanalizacích, co ta tomu rozumí a tak.*“

Jak jsem již naznačila v teoretické části, s explicitním zpochybňováním a zesměšňováním žen se ve veřejném prostoru či v médiích setkáme dnes spíše jen výjimečně, protože by bylo vnímáno jako politicky nekorektní. Na tento vývoj upozorňuje i Havelková ve svých analýzách mediální reprezentace žen (Havelková 2006, 2008). O to záluďnější je pak nepřímé zesměšňování a zpochybňování žen, které je vepsáno do jazyka či které se děje za zády těch, vůči kterým je tato dominační technika namířena.

I narátorka N4 nejprve popírá, že by měla se zesměšňováním osobní zkušenost, následně si však vzpomíná na konkrétní příklad zesměšňování v rámci politické funkce.

N4: „*Co taky byl pro mě takový šok, když jsme měli zastupitelstvo a schvaloval se rozpočet, těsně před Vánoce, to vychází většinou na takového nějakého osmnáctého, kdy už všichni řeší cukroví a dárky a my tam ještě musíme něco schvalovat. Tak skončilo zastupitelstvo, zase jsme se samozřejmě nějak asi neshodli, ale když jsme odcházela, tak jsem každému kolegovi, kterého jsem mījela, přála hezké svátky. Většina prostě jenom řekla, jo, taky krásné svátky a v pohodě. Vyšla jsem ven a tam byla tlupa těch [označení příslušníků politické strany] a kouřili. Říkám, krásné svátky, pánové, a teď to nastalo. Náměstek mi říká, a co, dostanete pod stromek abecedu? Já na to říkám, prosím? No, abyste se naučila číst ty moje materiály. Říkám aha, dobrý. A pak další mi přál způsobem, no polepšete se. [dlouhá odmlka] A tak, to vím, to tenkrát byl takový pocit, říkám do prčic, co to je jako, nedokážou říct hezké svátky a*

nazdar, musí si takhle rýpat... Tak nevím jestli to souvisí s tím, že jsem ženská, asi jo, na mého kolegu nikdy nic takového nenastalo, je ale pravda, že on nevystupuje asi tak ostře.“

Kromě role věku a zkušeností byl jako důvod, proč se narátorka se zesměšňováním údajně nesetkává, uveden její fyzický vzhled.

N2: *„Zas já mám takovou výhodu, že prostě... Jako myslím si, že takový ty hezký ženský to maj v politice ještě horší, takový ty sexbomby nebo blondýny, ty můžou bejt častěji terčem tady té kritiky, já přece jenom jakoby... [smích] Byť můžou bejt chytrý, tak prvotní, takový nejjednodušší je zaútočit na jejich vzhled, na blond vlasy a tak. S tímhle tím jakoby osobně zkušenost nemám, protože jako nejsem nějaká zvlášť hezká, že by tady tímhle způsobem na mě útočili.“*

Narátorka N2 pokračovala v promluvě a uvedla, že s přímým zesměšňováním se nesetkala, což si vysvětluje tím, že nenaplnuje současný ideál ženské krásy. Domnívá se, že krásné ženy jsou častěji vystaveny zesměšňování na základě vzhledu. Klasickým stereotypem je pak zesměšňování světlovlásek. Ve vztahu k tělu je však ještě potřeba podotknout, že v jiném kontextu naopak může být fyzický vzhled, který nenaplnuje ideál ženské krásy, překážkou a příčinou zesměšňování.

N5: *„Tak těch příkladů by bylo asi hodně, byla jsem v jedny takový delegaci, jediná ženská a za první den, kdy jsem tam byla, tak jsem asi třikrát za den slyšela z úst velmi vysokých funkcionářů, já, my tady máme ženu, tak to splňujeme kvóty. Což je zesměšňování.“*

Narátorka N5 chápe jako zesměšňování, když jí kolegové naznačovali, že se do určité delegace dostala díky kvótám (pro upřesnění, žádná kvóta ve skutečnosti nastavena nebyla). Objevuje se tedy častý argument odpůrců a odpůrkyň kvót, který zní, že pro ženy jsou kvóty ponižující a degradující. Jsem přesvědčena, že kvóty samy o sobě degradující nejsou, degradující může být pouze jejich interpretace, která předpokládá, že ženy nemají dostatečné schopnosti/kvalifikaci/kompetence, jinak by se obešly bez kvót. Smyslem kvótování je však kompenzovat znevýhodněné skupině bariéry, které nejsou způsobeny jejich osobními kvalitami, ale pouze příslušností ke znevýhodněné skupině (viz teoretická část). Tím ovšem

nepopírám, že případné zavedení kvót by skutečně nevedlo k zesměšňování žen na základě výše popsané interpretace.

Narátorka N5 si posléze vzpomněla na konkrétní příklad, kdy byly zpochybňovány její schopnosti jen na základě příslušnosti k ženám.

N5: „*My jsme se hodně hádali nad trasou jedné silnice...Pardón [mobil zvoní, rozhovor přerušeno] Takže, město bylo v tomhle dost opomíjený a bylo to složité. Pak přišel jeden vysoký úředník [pozice úředníka] a tak jsme se tak v mé kanceláři dohadovali. A on mi říká, a paní starostko, vy vůbec nejezdíte autem, jak můžete potom tady rozhodovat o tom, jestli chcete tu silnici. No, tak samozřejmě, že jsem autem jezdila. Tak mu říkám, víte, vy si jako myslíte, že já si ráno nasadím kečky, hodím koni uzdu a jedu přes louky? Prostě to je podle mě snižování, to by si k chlapovi nikdy nedovolil a ani by ho nenapadlo, jestli chlap má nebo nemá řidičák. No, u nás v rodině je to fakt divný, protože já ho mám a můj muž ho nemá.“*

Na tomto výroku je zajímavých hned několik momentů. Zaprvé strategie narátorky, která pohotově zvolila humorné popsání situace a tím se vypořádala s nevhodným výrokiem úředníka. Ještě důležitější je však naznačený vztah mezi osobní zkušeností a politickým rozhodováním. Úředník jednak stereotypně předpokládá, že žena neumí řídit. To je v dnešní době skutečně s podivem, dle vyjádření tiskového mluvčího ministerstva dopravy je totiž současný poměr řidičů a řidiček 57,6 ku 42,4 (Portál veřejné správy ČR, 2010), žena za volantem tedy již skutečně nemůže být chápána jako výjimka. Proto se lze domnívat, že úředník si ve skutečnosti ani nemyslel, že narátorka neřídí, ale spíše účelově použil tento stereotyp právě proto, aby ji zesměšnil.

Co je však důležitější, úředník předpokládá, že člověk, který sám neřídí, nemůže rozhodovat o stavbě silnice. Předpokládá tedy, že aby mohl politik učinit kvalifikované rozhodnutí, musí mít v dané oblasti osobní zkušenost. Pokud bychom argument aplikovaly na postavení žen v politice, lze jej interpretovat jako argument ve prospěch vyššího zastoupení žen – pokud je potřeba, aby kvalifikovanému rozhodnutí předcházela osobní zkušenost, existuje mnoho oblastí politického rozhodování, v nichž mají ženy jako skupina více zkušeností než muži a tudíž by bylo vhodné, aby o těchto oblastech rozhodovaly ženy a nikoli muži, neboť jejich rozhodování nepředcházela osobní zkušenost.

Zajímavý je ještě jeden prvek a to rozpor, který se v promluvě narátorky objevuje. Na jedné straně považuje za zesměšňování, že muž automaticky předpokládá, že neřídí, na straně druhé sama uvádí „*u nás v rodině je to fakt divný, protože já ho mám a můj muž ho nemá*“ (míněn řidičský průkaz). Narátorka tedy kritizuje to, co sama implicitně předpokládá – že vlastnictví či absence řidičského průkazu souvisí s pohlavím jeho majitele/majitelky. Můžeme tedy opět hovořit o pronikání tradičního diskurzu do rovnostářského diskurzu, jak jsem již naznačila výše.

N2: „*I těm mým kolegům často vyčítali, že mě tam nějak nezpacifikujou. Tím pádem i oni byli degradováni, že se se mnou baví rovně. Takže, ale nebylo to tak napřímo.*“

N5: „*Mě vždycky štválo, že se ptali muže, ty to jako vydržíš a to ti to nevadí?*“

Výroky odráží zažitý stereotyp „běda mužům, kterým žena vládne“. Vypovídá o tom, že ve vztahu k moci nejsou ženy chápány jako ty, které by měly mocí disponovat či snad dokonce být v pozici nadřazené mužům. Kimmel říká, že jednou ze složek hegemonní maskulinity je ponižování žen – ať už vyloučením z veřejné sféry, nebo ponižujícími poznámkami atd. Maskulinita je konstruována binárně na základě snahy oddělit se od ne-mužů, přičemž „správná“ mužskost je dostupná jen menšině (Kimmel 1992: 60). Mužům, kteří ženu uznávají, pak náleží posměch, neboť tím, že uznávají ženu jako rovnocennou, ztrácí na své mužskosti. Podobně argumentuje i Bourdieu, podle něhož je zásadou prastarých struktur dělení podle pohlaví, že žena nikdy nemůže získat vládu nad muži (Bourdieu 2000).

Parta hochů, co spolu kamarádí: reflexe odpírání informací

Tuto dominační techniku chápu jako specifický druh přerozdělování, konkrétně tedy přerozdělování informací. V otevřené části rozhovoru netematizovaly narátorky odpírání informací ani jednou, což je podle mého názoru dáno tím, že odpírání informací není chápáno jako mocenská technika a zůstává tak mimo pozornost narátorek. Po uvedení příkladu však narátorky považovaly odpírání informací za běžný jev.

N2: „*Určitě, naprosto, to je klasickéj případ, častěj... Jednak teda, zase je rozdíl, jestli jsi v koalici, v opozici a teďka vůbec jako ženská (...). No, takže odpírání a setkávání na těch*

foťbálcích, v hospodě... To si myslím, že je naprosto běžná věc. A je to možná daný zase i tím, že kdyby tam bylo třeba víc ženskejch, tak už to nebudou mít tak jednoduchý, kdežto když ty ženský jsou jenom v minimálním počtu, tak jim to nedělá problém. Oni se domluví, budou mít nějakou většinu a těm ženskejm to ani nepotřebujou sdělovat. Takže určitě jo, tady to jo..“

Narátorka N2 reflektuje odpírání informací a zahrnuje i hledisko, zda je daná osoba v koalici či v opozici, přičemž v opozici je přístup k informacím nižší. Jak jsem uvedla výše, domnívám se, že teorii dominačních technik můžeme aplikovat i na vztah koalice/opozice. Zajímaví je v této promluvě úvaha, že při minimálním zastoupení žen v politice je snadnější je z rozhodování vyloučit, protože většina může být vytvořena i bez jejich hlasů.

N4: *„No, z mé pozice zase trochu těžko posoudit, ono v [jméno obce] je celé zastupitelstvo pánský klub, takže nedokážu to úplně vyhodnotit. (...) Takže nevím, já samozřejmě jsem mimo ty informace už jenom tím, že jsem opozice.“*

Narátorka N4 se necítí kompetentní k otázce odpírání informací vyjadřovat a upozorňuje na to, že celé zastupitelstvo v její obci lze chápat jako pánský klub. Dále se zde znovu objevuje souvislost s tím, zda daná osoba působí v rámci koalice či opozice, přičemž narátorka zdůrazňuje, že jakožto opoziční zastupitelka má přístup k informacím omezený. Narátorka však nad otázkou dále polemizuje a dochází k závěru, že určitou formou odpírání informací je následující příklad.

N4: *„Ale jsem vyloučená z toho pánského klubu takovým tím chováním. S mým kolegou si to leckdo rozvykládá, kdežto mě naprosto minou, jako jo. Tak to, to by se sem asi dalo zařadit. Jakože opravdu ten starosta jde za tím mým kolegou a řekne mu, je to tak a tak, kdežto u mě nikdy.“*

Narátorka N3 považuje odpírání informací za závažný problém. Sama je chápe jako bariéru, která brání ženám aktivněji se podílet na rozhodování.

N3: *„Určitě. Určitě to tak je, protože žena má jakoby problém dostat se do tý přirozený mužský party. Protože přesně, oni chodí na foťbal, oni jdou spolu na pivo, řeší spolu nějaký*

věci. A dostat se do party hochů, co spolu kamarádí, je těžký, protože přece jenom ty muži vnímají ženy jakoby že to musí to být, takže se někam dostanete, ale třeba jen na ty oficiální akce. Je velký problém dostat se na nějaké neoficiální, oni spolu sportují a podobně. Takže jo, je to tak. Myslím, že tohle je hodně velká bariéra, aby ty ženský si nějaký aktivní podíl si na tý moci braly, aby mohly rozhodovat. Protože oni si spoustu věcí domluvěj někde bokem a vám to pak předloží a pak je jen chvíle, kdy na to vy musíte reagovat a zvrátit to. A stejně tak téma kanálama jde spousta informací, který se k vám vůbec nedostanou, který vůbec nevíte.“

Objevuje se zde moment, že přítomnost žen „*jakoby musí být*“. Na tento jev poukazuje Mildorfová, která hovoří o akcích „naoko“: „(...) žena je v tomto případě určena především svým pohlavím. Je představitelkou marginalizované skupiny a slouží jako alibi, které má přesvědčit okolí“ (Mildorfová 2010: 82-3). Pokud aplikujeme tuto tezi na výše popsanou situaci, političky se sice dostanou na oficiální akce, jež se dějí před očima veřejnosti, z neformálních akcí, které jsou veřejnosti skryty, ale na nichž často dochází k důležitým politickým rozhodnutím, zůstávají vyloučeny. Narátorka si uvědomuje důsledky takového vyloučení a upozorňuje na to, že ti, kdo nebyli přítomni předchozí debatě, mají málo času se s danou problematikou seznámit a tím pádem i méně možností rozhodnutí ovlivnit či změnit.

I další výrok potvrzuje, že s odpíráním informací se političky setkávají, narátorka však v tomto případě naznačuje, že problém není jen na straně mužů, kteří mezi sebe ženy nepustí, ale i na straně žen, protože nejsou ochotny se všech akcí zúčastnit.

N5: „*Funguje to určitě, já jsem to zažila taky, ale já jsem to moc neřešila. Co neřekli přede mnou, to neexistuje, protože kdybych to měla řešit, tak se zblázním. Většinou jsem reagovala tak, jo vy jste si to tam řekli, tak to jste měli teda smůlu, protože jste mě tam nevzali. Nejsem tam, nevím to, takže to neexistuje, takže o tom budem mluvit teď. Ale je to asi otázka nějakýho přístupu nebo vypěstování si přístupu, protože to tak funguje, že jdou do hospody, jdou na fotbal, jdou kamkoliv a ženská není ochotná se zúčastňovat každý blbosti. Občas třeba jsem teda s nima někam šla, ale ne stále. Je fakt, že v takovýhle funkci se člověk musí některých věcí zúčastňovat. Nedá se nic dělat, nemusí se zúčastňovat všeho, ale musí jako mít nějaký jako bych řekla trošku čuch na to, aby...[dlouhá pomlka] Aby jako věděla, že někam musí. Ale*

já si myslím, že to je hlavně třeba v nějakých těch stranických strukturách jo, že tam, kde jsou takový ty tvrdě formalizovaný velký strany, tam je to horší, což já nezažila.“

Narátorka N5 popisuje svou zkušenost, roli zde hraje to, že při popisované situaci byla v pozici starostky, tudíž měla oproti např. opozičním zastupitelkám větší možnost přístup k informacím získat. Popisuje i konkrétní strategii, jak na odpírání informací reagovat. Popisuje, že ženy nejsou ochotné se „zúčastňovat každý blbosti“, dále však již nerozebírá proč. Dále vyjadřuje přesvědčení, že odpírání informací je problematické zejména ve velkých formalizovaných stranách. Tuto domněnku dle mého názoru podporuje fakt, že ve velkých stranách (za které v českém kontextu považují ODS a ČSSD) je žen obecně méně než v menších stranách či mezi nezávislými, zároveň je zde (pokud opět použiji obrat Mildorfové) větší „boj o kost“ a tudíž i větší snaha ženy z rozhodování vyloučit.

Ve dvou případech narátorky popíraly, že by se s odpíráním informací setkaly, což zdůvodňovaly zejména velikostí obce.

N1: *„To zatím, takhle né, takhle se mi to nestalo. (...) Velký obce maj třeba jiný problémy, ale já to neznám.“*

N6: *„Asi to existuje, ale u nás né (...) Já nechodím do tý hospody, ale mám psa, chodím každé den po vsi, procházkou, že si prohlédnu, kde co je. Takže mezi lidi chodím, ale nechodím do tý hospody. A protože vlastně moji zastupitelé, nebo respektive do tý hospody chodí v menšině, tam chodí jenom dva, takže u nás se to fakt nestane. A ještě tyhle děti kluci, jak sem říkala, né že by jako nebyli tvořivý pro komunální politiku, ale radši si to nechaj přinést na tom stříbrným podnosu, vyslechnou si pro a proti a řeknou, jo to uděláme a to neuděláme a moc kreativní jako nejsou.“*

Narátorky N1 a N6 připouští, že odpírání informací může existovat, narátorka N6 dále předkládá vlastní strategii, jak získávat informace o dění v obci. Že se nesetkala s odpíráním informací kromě velikosti obce vysvětluje tím, že její kolegové nejsou příliš aktivní a neschází se mimo zastupitelstvo.

Pokud jde o strategie, jak se s vyrovnáním dominačních technik vyrovnat, kromě výše zmíněné strategie (přímá komunikace s občany a občankami) se objevil také názor, že je potřeba aktivně informace vyžadovat.

N3: *„Já to spíš beru tak, že když je něco, o co mi konkrétně jde, co chci prosadit, tak se o to hodně zajímám, tam si po těch informacích jdu, tam je aktivně oslovuju sama a tam jim aktivně třeba nabízím schůzky, tak pojd'te, sejdeme se, povíme si to, abych se k nějakým těm informacím dostala. Ale je to opravdu těžký, jo. A dokážu to dělat jenom u věcí, když je nějaká věc, za kterou si jdu, o kterou se zajímám. Pak může být spousta věcí, který mi tím uniknou, protože se k těm informacím někdy nedostanu a dostanu to už naservírovaný, skoro hotový. A někdy už s tím nic už neuděláte a může to bejt i něco, co vám může hodně vadit.“*

Musí se někde ubrat: reflexe dvojité zátěže

Narátorky mnohem častěji a zřetelněji reflektovaly působení nespravedlivého přerozdělování, konkrétně tradiční genderovou dělbu práce. Tematizovaly ji jak na obecné úrovni, tak přímo ve vztahu k politické funkci (dvojitá či trojitá zátěž). Samy ji také zdůrazňovaly jako jeden z důvodů, proč je v politice málo žen. Podrobná analýza výroků však dokládá, že jim samotným v politické kariéře nebrání. Ačkoli dvojitá zátěž političkám život komplikuje, jak dokládají promluvy narátorek, lze se s ní vypořádat. Můžeme usuzovat, že dvojitá zátěž žen je spíše zástupným problémem, který je používán jako „logický a přirozený“ argument pro ospravedlnění nízké politické participace žen. V této části se také nejčastěji objevoval jev, který jsem v úvodu analytické části nazvala jako střet genderového a tradičního diskurzu. Narátorky na jedné straně používaly argumenty časté v genderovém diskurzu - dělba práce jako nespravedlivá, konstruovaná, zdůrazňování role výchovy, vnějšího prostředí - na druhou stranu však stále implicitně i explicitně vyjadřovaly tradiční předpoklad, že práce v domácnosti a péče o děti je primární odpovědností žen.

N3: *„Samozřejmě, že ještě pořád tady není zažitý, že žena, která se věnuje něčemu jinému, že může rodinu ne jakoby odložit, ale že si to může nějakým způsobem nastavit. Pořád na tom malém městě není běžné, že si to nastavíte tak, že máte pomocníci v domácnosti, chůvu, že muž převezme část našich povinností a vy se věnujete něčemu jinému. To asi taky ženám chybí, aby se mohly soustředit trošku taky na něco jinýho.“*

Narátorka N3 reflektovala genderovou dělbu práce již v otevřené části rozhovoru. Svou geografickou lokaci zdůvodňovala dodržování tradiční dělby práce. Obratem „*muž převezme část našich povinností*“, konkrétně přivlastňovací zájmeno „naše“ (ve smyslu „ženské“) narátorka nevědomky opakuje zažitý vzorec (který přitom sama kritizuje), že určité činnosti by měly být vykonávány ženami a jiní muži. Muži mohou tyto „ženské“ povinnosti částečně převzít a ženu dočasně nahradit, primárně jsou však vnímány jako odpovědnost žen.

N2: *„To jsou ty nerovné podmínky, třeba při jakýmkoliv startu. Řekněme, že na ženě v České republice leží větší tíha činností, co musí zvládat. (...) Tady na ženě leží spousta činností a není tu dělení rolí v domácnosti a jakoby se ti chlapi nezapojou. Takže i kdyby byla dobrá, i kdyby tu příležitost měla, že by narazila na dobrý kolegy v práci, v politice a tak, tak ještě musí mít tu podporu v rodině, protože jinak by se to nedalo zvládat. Rodinný život a děti, kariéru a ještě třeba politiku.“*

Narátorka N2 reflektuje v otevřené části rozhovoru nespravedlivé přerozdělování práce v rámci domácnosti a rodiny. Jako nutnou podmínku úspěšné kariéry ženy formuluje podporu ze strany rodiny. Explicitně také tematizuje jev, který jsem popisovala v teoretické části, tedy „trojitou zátěž žen“. Opět se setkáváme se znaky heteronormativního diskurzu, neboť narátorka automaticky předpokládá tradiční model rodiny s dětmi.

N6: *„Můj táta i můj manžel si trvají na svých koníčcích, já mám taky svoje koníčky, ale musím si je stejně většinou udělat až... Musím zkrátka mít takovej režim práce, abych stihla tu práci, kterou mám, a pak se věnovala těm koníčkům, to je hlavní... O to se i my většinou hádáme, že vlastně jediná doba, kdy on přebere tu moji roli, je, když vycestuju úplně pryč. Jakmile má šanci, že se třeba na dvě hodiny večer vrátím, tak většina práce zůstane na mně.“*

N1: *„Že tím trpí ta jedna část, no. Netrpí, starám se o rodinu, zavářím, sklízím zahradu, ale třeba už nestačím číst, omezuju sebe.“*

Narátorky N6 a N1 uvádí, že aby bylo možné dostát všem povinnostem, musí omezit svoje zájmy a koníčky. Důsledkem dvojité či trojité zátěže je tedy i to, že ženy mají v průměru méně volného času než muži, setkáváme se tedy s další podobou nespravedlivého přerozdělování. Tvrzení narátorek dokládají i četné výzkumy, například Lumprecht a Stamm

dochází ve švýcarském kontextu k závěru, že: „*Ženy mají zpravidla k dispozici až o 25 % méně volného času než muži ve srovnatelných situacích*“ (Lumprecht, Stamm 1994: 135). Pro české prostředí Václavíková-Helšusová uvádí, že: „*Zatímco muži si každý den 1 hodinu volného času najdou ve 48 %, mezi ženami je to o deset procent méně*“ (Václavíková-Helšusová 2003: 13).

N6: „*Ale ty chlapi na to nejsou zvyklí, opravdu. Praha má určitě jinej standard, ale stejně mám hrozně málo kamarádek, jejichž chlap umí uvařit. A když, tak se to ale bere tak, že opravdu jen uvaří, ale servis, ten potom zase dělá manželka, která potom ten bordel uklidí. A mám málo kamarádek, kdy by...Respektive neznám žádnou, kde by si chlap vzal mateřskou a choval se jako žena.*“

Opět se zde opakuje motiv souvislosti mezi geografickou lokací (vesnice/malé město versus velké město) a tradiční dělbou práce. Genderový řád je tak implicitně popisován jako konstrukt, jehož podoba je závislá na vnějších podmínkách. Větu „*kde by si chlap vzal mateřskou a choval se jako žena*“ lze interpretovat tak, že maskulinitu a femininitu narátorka konstruuje i na základě činností, kterými se konkrétní člověk zabývá. Usuzuje, že muž pečující o dítě by se „*choval jako žena*“ a ztratil tak svou mužskost. Opět se obrátím ke Kimmelovým analýzám konstruování maskulinity a sice k pravidlu „*nebýt baba*“. Autor tvrdí, že maskulinita je konstruována neustálým vymezováním se v opozici vůči femininitě, což obnáší i rozdělení „*ženských*“ a „*mužských*“ činností (Kimmel 1992). Pokud má tedy muž být „*správným*“ mužem, musí odmítnout ty činnosti, které jsou spojovány se ženami. Výrok narátorky N6 tento mechanismus potvrzuje.

Také další narátorka uvádí, že je možné sladit práci, rodinu a politiku, zdůrazňuje ale, že bylo nutné přerozdělit práce v rámci domácnosti.

N2: „*Prostě chci se zapojit, tak si to musím doma zorganizovat. Tím pádem musí manžel převzít nějaký úkoly. Tím pádem zase jakoby ukazuješ těm dětem, že tatínek prostě u nás peče dorty a tatínek u nás vaří, že to je běžná věc. U nás to není, že bychom to měli naučený, ale je to nezbytnost, abychom vůbec přežili. Stejně tak si zase myslím, že je dobrý, když ty děcka vidí, že se zapojuješ v nějakých veřejných záležitostech, tak předpokládám, že jim to taky nebude jednou lhostejný.*“

Narátorka N2 považuje za pozitivní, že její děti vidí netradiční vzory – otce, který pečuje o domácnost a matku, která se politicky angažuje. Předpokládá, že role výchovy a vzorů je klíčová pro narušování stereotypů. Opět je však implicitně přítomen předpoklad, že práce v domácnosti je její povinností a tudíž bylo na ní práci v domácnosti zorganizovat.

„N5: Ale já si snad myslím, že ne. Protože mě je zřejmě bytostně jedno, jestli mam naleštěno nebo nemam. (...) Můj muž teda nereptá, když má co jíst. Je mu úplně jedno, co tam je a umí si všechno ohřát, ale je fakt, že když si prostě veme tři dny za sebou rohlík, tak čtvrtý den začne brblat. Takže samozřejmě, měli jsme konflikty, že není vypráno, žehlení, já jsem teda žehlení zrušila, tak že není tohle, že není tamto. Takže ty konflikty tam jsou. Já na jednu stranu jsem pro ten tradiční model a na druhou stranu jako nechci, aby mě něco svazovalo, takže něco se musí nutně šidit. No tak u nás je to úklid, u nás se šidí úklid. Ale zas sem třeba nikdy nešidila děti, si myslím, vykašlala jsem se na ten úklid, no tak jsme neměli umytý nádobí, ale chodili jsme venku po výletech. Když jsem přišla domů, tak jsem se věnovala jim.“

Narátorka N5 nejprve popírá, že by vnímala dvojitou zátěž, vzápětí však připouští, že kvůli nevykonání některých domácích prací měla opakovaně konflikty s manželem. Přesto podporuje tradiční model, který je však kladen do protikladu ke druhé variantě – „nebýt svazována“. Na pomyslných vahách tedy stojí na jedné straně tradice, na straně druhé svoboda či nezávislost (a konflikty v rodině). Narátorka jako strategii zvolila omezit některé z domácích prací, je tedy ochotna do jisté míry tradici porušit. Odmítnutím vykonávat některé domácí práce narátorka nabourává tradiční model dělby práce, což jí i uvolňuje ruce pro politickou činnost. Proč ale narátorka „je pro“ tradiční model, o kterém ví, že ji svazuje? Jev lze interpretovat pomocí Bourdieuho konceptu dispozic a objektivního očekávání. Protože se ženské dispozice, vštěpované rodinou a celým sociálním řádem, setkávají s objektivním očekáváním, které je vepsáno do pozic nabízených ženám, mohou se tyto dispozice realizovat a dokonce rozvíjet. Toto zharmonizování dispozic s pozicemi může vést k tomu, že oběti nadvlády vnímají svou pozici i jako poslání (Bourdieu 2000).

N5: *„No, den má 24 hodin. Žena má jenom dvě ruce, takže se musí z něčeho ubrat, buď to bude na úkor politiky, bude to na úkor tý práce a nebo úkor domácnosti. V našem případě je*

to úklid domácnosti. Já mám dceru, která se o to aspoň trošku postará. A i ten partner musí už potom vidět, že pokud chce mít partnerku a nejen služku, tak musí přidat ruku k dílu. Takže i u nás se to nádobí umeje i jinýma rukama, než máma rukama.“

Narátorka N6 podobně jako narátorka N5 vidí jako strategii omezení domácích prací a jejich přerozdělení mezi členy a členky domácnosti. Jak ilustrují i výše uvedené výroky, „šizení“ se ani v jednom případě netýkalo rodiny a dětí, které však bývají často uváděny jako hlavní příčina nízkého zastoupení žen.

N4: *„Protože si nemyslím, že by to, že má žena dítě, jí vylučovalo, ať už z jakékoliv profese nebo z politiky, samo o sobě. Spíš jí vylučuje to, že ten manžel si nepřeje, aby ona něco dělala. Nebo manžel se prostě nebude věnovat tomu děcku, nebo nebude řešit tady tyto věci, protože jako to přeci vždycky řeší ženská a on přeci bude nosit ty peníze. Takže to je, já tohle vnímám jako dohodu mezi těma dvěma a v momentě, když to zvládnou plus třeba nějaké ty služby a pomoc zvenčí jako. Proč by jako nemohla být na úradě hlídací služba, nebo prostě je zastupitelstvo, tak jako tam dětský koutek nebo něco, to se všechno dá udělat, ale musí být ta vůle, že.“*

Narátorka N4 explicitně odmítá chápat mateřství jako vylučující faktor. Za vylučující považuje neochotu mužů pečovat o děti, podporovat ženy v politické či profesní dráze atd. Navrhuje také konkrétní strategie, jak zlepšit podmínky pro zastupitelky – hlídací služba na úradě, dětský koutek na zastupitelstvu.

Vykašlat se na to: reflexe obviňování a zahanbování

Poslední dominační technikou je obviňování a zahanbování. Osoba vystavená této technice je vystavena kritice za situaci, kterou nezapříčinila, v důsledku však za ni cítí vinu. Obviňování a zahanbování reflektovaly narátorky již v otevřené části zohovoru.

N2: *„Nicméně i tak se [manžel] občas neudržel, protože těch jednotlivých jednání a různých společenských akcí, na kterých se musíš aspoň někdy objevit, je fakt strašně moc. A i on vlastně často už to třeba nezvládal doma, čili já jsem po příchodu z nějaké akce, kde jsem nebyla, že by mě to bavilo nebo tak, rozumíš, jako ze zájmu. Tak jsem prostě přišla vyčerpaná*

a ještě jsem to jakoby schytala a cítila se blbě, že jsem někde dlouho. Takže i tak, i když podpora doma byla, tak i tak to bylo neustále náročný jakoby komunikačně v rodině.“

Na ženu je zde uvalena odpovědnost za pozdní příchod a potažmo i za to, že muž „*doma nezvládal*“. Zvolená slova „*neudržel se*“ muže svým způsobem omlouvají, naznačují, že snaha byla, ale situace zašla tak daleko, že manželovi jaksi po právu došla trpělivost. Odráží se zde zažitý postoj, že místo ženy je v soukromé nebo spíše domácí sféře rodiny. Ten ilustruje i následující výrok jiné narátorky.

N6: „Jsem tady taková bílá vrána, která si dovolí odjet manželovi na služební cestu a nechat ho doma, aby se staral o děti.“ (...) Tahle zakonzervovaná představa, že ženská musí být doma, že když děti mají mámu, tak musí mít doma ten servis. Tak to je tady všude.“

Ve fokusní části rozhovoru narátorky zdůrazňovaly, že obviňování často přichází nejen od mužů, ale i od žen.

N2: „Setkáš se jakoby nepřímo s tím, že hrajou na city, že se třeba zeptaj, a co děti? A s kým teďka jsou? A to ti není blbý tam teďka jít? A tak. A to jako fakt hodně často řeší hlavně ženský, zahrajou na tu strunu, že pak máš... Přece jenom se tomu neubráníš a vždycky máš takový jako lehký výčitky, že si říkáš, no tak do prčic, má to smysl, tři hodiny tady takovýho klábosení o ničem a děcka jsou tam jako, rozumíš, někde...“

Narátorka popisuje pocity viny za to, že nechává děti samotné (respektive s otcem). Okolí ji podsouvá, „*správná milující matka*“ by měla být za každých okolností doma s dítětem. Nechám stranou, že neustálou blízkost matky lze chápat jako konstruovaný ideál, který se objevuje až na konci 18. století s nástupem měšťanského modelu (viz např. Badinter 1998). Za podstatný považují výrok „*A to jako fakt hodně často řeší hlavně ženský (...)*“. Ilustruje tzv. komplicitu žen, neboli jev, kdy ženy podporují a reprodukují patriarchální řád. Příčinami komplicity se zabývá např. Bourdieu, který nabízí možné vysvětlení, že: „*Symbolická moc se může uplatňovat jen za přispění těch, kdo jsou jejím předmětem a kdo ji snášejí právě proto, že ji spoluvytvářejí.*“ (Bourdieu 2000: 50).

N5: „Zjistila jsem, že mám pocit viny, že buď pracuju doma a nestarám se o rodinu a nebo se starám, ale tu práci, kterou jsem si přinesla domů, kvůli tomu jsem neudělala. Tak to sem měla tehdy pocit viny.“

Narátorka N5 popisuje pocity viny, způsobené tím, že její pozornost se musí dělit mezi více sfér. Specifickým příkladem je pak zkušenost narátorky N4, která uvádí, že obviňování ze strany partnera přerostlo až v rozchod.

N4: „Mám úplně konkrétní zkušenost. Ten člověk, který mě do politiky dostal [předchozí partner narátorky], nezvládl mou politickou kariéru a po pár letech utekl. Zpočátku jsme v tom byli spolu, ale pak mu to začalo vadit, pak mě začal vyčítat, ty řešíš pořád tu politiku a jako v podstatě to totálně nezvládl.“

Navrhovaná strategie pro vyrovnání se s obviňováním a zahanbováním se podobá strategiím naznačeným u dvojité zátěže.

N6: „No, to jako, to mam výčitky, kor když mi to jako třeba opravdu jako ta rodina někdy jako řekne, nebo mi řekne, že děláš tohleto, proč to děláš ty, to nemůže dělat nikdo jinej, jako to. (...) Takže výčitky jsem vůči tomu určitě měla, ale snažim se opravdu hodně dobře si organizovat práci a věnovat se, umět si vybrat, co můžu opustit, co můžu ošidit, kam nemusim jít třeba a tak.“

Jako možnou strategii narátorka vidí pečlivou organizaci práce, která by nezavdala příčiny k výčítkám a doporučuje soustředit se na prvním místě na nejdůležitější věci a ostatní „ošidit“. Totéž doporučuje i narátorka N5.

N5: „Takže měla jsem takový výčitky, ale pak jsem se na to vykašlala, řekla jsem, sem doma a budu se věnovat dětem. No tak asi podlahu neumeju, to je pravda, ale dobrý. To je jediná moje rada, tohle, vykašlat se na to.“

4.3.3 Shrnutí výstupů z analytické části

Všechny narátorky tematizovaly znevýhodněné postavení žen v české společnosti a považovaly je za reálný problém. Častěji reflektovaly nerovnosti plynoucí z nespravedlivého

přerozdělování, než z nespravedlivého uznání, což svědčí o nízké míře senzitivity vůči skrytějším a jemnějším mechanismům udržování hierarchického postavení žen a mužů a to i přesto, že narátorky lze považovat za genderově poučené.

Příčiny strukturálně znevýhodněného postavení žen nahlížejí nejčastěji jako důsledek nespravedlivého přerozdělování, konkrétně genderové dělby práce. Jak však vyplývá z jejich osobních zkušeností, které formulovaly ve výrocích, pro ně samotné nepředstavuje dvojitá či trojitá zátěž nepřekonatelný problém a popisovaly své strategie, jak se s ním vyrovnat. Nejčastější strategií je přerozdělení prací v rámci domácnosti a dále upozadění významu některých domácích prací.

Nejčastěji uváděnou příčinou genderové dělby práce byla role výchovy a rodinných i jiných vzorů. Narátorky zdůrazňovaly, že na reprodukci genderové dělby práce mají podíl zejména „matky, co vychovávají ty nemožný syny“. V důsledku je tak větší odpovědnost za příčiny i změnu tohoto stavu kladena právě na ženy.

V promluvách se opakovaně objevoval bagatelizující postoj vůči existenci specificky genderových nerovností. Narátorky implicitně vyjadřovaly přesvědčení, že oproti jiným geografickým i historickým kontextům je současné postavení žen v zásadě uspokojivé. Tento smířený postoj můžeme interpretovat jako určitou „strategii přežití“, prostřednictvím které narátorky racionalizují své znevýhodněné postavení, aby se s ním mohly vyrovnat. Zároveň se často objevoval postoj, že konkrétní dominační technika sice existuje, jich se však z nejrůznějších důvodů (věk, odbornost, oblíbenost atd.) netýká. Následně však narátorky uváděly konkrétní příklady dominačních technik, které svědčí o opaku. Snahu o oddělení se od těch, kteří se s působením dominačních technik setkávají, můžeme interpretovat jako snahu o oddělení se od „bezmocných“ a zaujmout tak vyšší postavení v sociální hierarchii. Implicitně je konstruována opozice „My“ – silné mocné ženy, které se politicky angažujeme, narušujeme tradiční genderové vzorce a dokážeme si poradit i s působením znevýhodňujících mechanismů versus „Ony“ – slabé a bezmocné, lapené v síti předsudků a tradiční genderové dělby práce, znevýhodňované prostřednictvím dominačních technik.

Častým argumentem byla „neexistence oficiálních bariér“, zároveň však narátorky projevovaly určitou senzitivitu v tom smyslu, že nezůstaly u tohoto prostého konstatování a snažily se tematizovat, kde z jejich pohledu stojí příčiny nerovnosti žen a mužů a nízké politické participace žen. Kromě již zmiňované role výchovy tematizovaly také genderové stereotypy či reprezentaci tradičních genderových rolí v médiích. Za zajímavý považují názor, že ženy nejsou schopny rozpoznat v politice své zájmy a nemají tak motivaci do

politiky vstupovat. Domnívám se, že neschopnost rozeznat zájmy žen souvisí s neochotou plně si uvědomit znevýhodněné postavení žen. Odstranění nerovností, které jsou racionalizovány jako nepříliš závažné, pak nepůsobí jako dostatečně závažný důvod, proč se veřejně politicky angažovat.

Z analýzy výroků vyplynul určitý rozpor v argumentaci, kterou chápu jako střet „tradičního“ a „genderového“ diskurzu. Narátorky na jednu stranu využívaly argumenty běžně používané v oblasti genderových studií, refletovaly například konstruovanost genderové dělby práce, braly v potaz roli vnějšího prostředí, neodkazovaly k roli přírody atd. Zároveň je však tato rétorika narušována pronikáním tradičního diskurzu – objevoval se tradiční stereotyp empatických žen a agresivních mužů, domácí práce a péči o rodinu tematizovaly implicitně jako primární povinnosti žen, bagatelizovaly problém porovnáváním s jinými zeměmi, kde je diskriminace žen větší atd.

Dílčím cílem práce bylo identifikovat strategie, které narátorky používají k vyrovnání se s působením dominačních technik. Níže předkládám jejich přehled.

Souhrn tematizovaných strategií proti:

1. zneviditelňování

- v případě zneviditelňování během mluveného projevu - použít nečekaný zvuk, vtipnou poznámku
- upozornit na toho, kdo zneviditelňuje
- trénink (pohotových reakcí, veřejných projevů atd.)

2. zesměšňování

- tréninky zvyšování sebevědomí a schopnosti pohotově reagovat
- použít vtipu, oplatit stejnou mincí - znemožnit toho, kdo zesměšňuje
- v případě konfliktu nad konkrétním problémem si vzít do ruky papír a tužku a žádat o naformulování problému písemně
- v případě zasedání zastupitelstva - vzít si znovu slovo, vysvětlit, že takto jsem to nemyslel/ a znovu představit svůj návrh

3. odpírání informací

- odmítnou akceptovat jakákoli rozhodnutí, která nebyla učiněna za přítomnosti všech dotčených

- vyvíjet vlastní způsoby získávání informací
- aktivně shánět informace, iniciovat setkání

4. dvojité zátěži

- přenos dobré praxe ze zemí více nakloněných genderové rovnosti
- přerozdělit domácí práce v rámci rodiny
- upozadit význam některých domácích prací
- využít pomoci zvenčí (zajištění placeného úklidu či hlídání dětí)
- zřídit hlídací službu na úřadě, dětský koutek na zastupitelstvu, přizpůsobit termíny schůzek a zasedání možnostem zúčastněných

5. obviňování a zahanbování

- pečlivá organizace práce
- vymezení vlastních priorit
- upozadění některých činností (domácí práce)

Závěr

Cílem mé diplomové práce bylo nastínit nízké zastoupení žen v české komunální politice jako komplexní problém a v empirické části pak zdoovědit otázku, jak vybrané genderově poučené političky-narátky reflektují genderově specifické mechanismy udržování moci. Snažila jsem se poukázat na to, že pro správné pochopení příčin nízkého zastoupení žen je potřeba na něj nahlížet interdisciplinárně jak z politologické, tak z genderové a feministické perspektivy.

Zastoupení žen v komunální politice sice postupně roste, tento nárůst je však jen velice váhavý a pomalý. Přesto, že na komunální úrovni je zastoupení nejvyšší, stále nedosahuje v průměru ani tzv. kritické hranice 30 %. Oproti volbám do PS PČR jsou zde malé šance na zvýšení zastoupení žen pomocí preferenčních hlasů. Možnost „přeskočit“ na kandidátní listině na komunální úrovni byla zákonem omezena a ve velkých městech působí spíše v neprospěch vyššího zastoupení žen. Negativní vliv na zastoupení žen mělo také rozdělení Prahy na 7 volebních obvodů, které poškodilo menší politické subjekty, zejména VV a koalici SZ-SNK. Tím, že se jednalo o strany s vysokým počtem žen na volitelných místech kandidátních listin, došlo i k ovlivnění celkového počtu žen v pražském zastupitelstvu.

V neprospěch vyššího zastoupení žen jasně působí i absence genderových kvót. Zastoupení žen mezi zvolenými za dvě strany, které určitou podobu genderových kvót používají (SZ, KSČM) pak dokládá, že genderové kvóty jsou efektivním nástrojem pro zvýšení politické participace žen. Z institucionálního hlediska by ke zvýšení počtu žen v politice přispělo i prosazování evropských strategických dokumentů jako je např. *Evropská charta za rovnost žen a mužů na úrovni života ve městech a obcích*.

Kapitolou sama pro sebe je politická kultura ve vztahu k genderu, tedy míra nakloněnosti společnosti k rovnosti žen a mužů. Analýzy mediálních diskurzů z českého prostředí dokládají, že existuje silná polarizace žen a mužů ve vztahu k moci. Na symbolické úrovni je konstruována role žen tak, že se vylučuje s angažováním v politické funkci. Toto stereotypní uvažování se odráží jak v průzkumech veřejného mínění, tak v mediálním diskurzu, stejně jako v samotné činnosti ženských frakcí politických stran. O úrovni české politické kultury vypovídá i jev, který Mildorfová označuje příznačně jako „boj o kost“.

Tento termín vztahuje k ostrým vnitrostranickým soubojům o moc a zvolenými slovy zdůrazňuje jeho nekultivovanost (Mildorfová 2010: 80-1). Podobný boj se odehrává i při povolebních vyjednáváních, kdy politické strany zcela ignorují vůli voličů a voliček po změně a vytváří koalice, která jdou jak proti jejich ideologickému smýšlení (např. četné koalice ČSSD a ODS), tak proti výsledkům voleb, což vzhledem k absenci žen na volitelných místech právě u největších stran má i přímý vliv na zastoupení žen v nejužším vedení měst.

Zvláštní pozornost jsem věnovala hlubším strukturám a mechanismům, které nás nutí smýšlet o ženách a mužích rozdílně, vycházela jsem přitom z pojetí genderu Iris Marion Young. Ukázala jsem, že příčiny bariér, které brání vyšší politické participaci žen, můžeme nahlížet jako důsledky nespravedlivého přerozdělování a nedostatečného uznání (koncepty Nancy Fraser), které ve vzájemné součinnosti vedou ke strukturálně znevýhodněnému postavení žen.

Představila jsem teorii dominačních technik jako vhodný nástroj pro uchopení mechanismů, které ztěžují političkám vykonávání politické funkce a přispívají k nízké politické participaci žen. Její přínosy spatřuji v tom, že na rozdíl od většiny teorií, které se snaží tento jev uchopit, koncept dominačních technik nerozlišuje bariéry vnější a vnitřní a tak se mu daří zachytit vzájemnou provázanost různých faktorů. Zároveň přitom poukazuje na roli jazyka jakožto formujícího principu, jímž je spoluvytvářena naše žitá realita. Zahrnuje jak rovinu přerozdělování, tak rovinu uznání a nabízí i konkrétní strategie pro akci–vyrovnání se s působením dominačních technik, což v důsledku může přispět ke zlepšení postavení žen v rámci veřejných funkcí i k vyššímu zastoupení žen.

V empirické části jsem hledala odpověď na otázku, jak vybrané komunální političky reflektují genderově specifické mechanismy udržování moci, konkrétně působení dominačních technik. Za nejdůležitější považuji následující zjištění.

1. Narátorky explicitně tematizovaly znevýhodněné postavení žen jako reálný problém. Častěji identifikovaly bariéry plynoucí z nespravedlivého přerozdělování, bariéry plynoucí z nedostatečného uznání tematizovaly až po uvedení konkrétních příkladů ve fokusní části rozhovoru. Ačkoli se jednalo o ženy, které byly v minulosti proškoleny v oblasti genderu a v teorii dominačních technik, projevovaly určitou necitlivost vůči skrytějším a jemnějším

mechanismům, které v rovině nedostatečného uznání přispívají ke znevýhodněnému postavení žen.

2. V promluvách narátorek můžeme sledovat dva protikladné diskurzy, hovořím o střetu genderového a tradičního diskurzu. Na jedné straně narátorky používají výrazy a koncepty, které se obvykle objevují v rámci diskurzu genderových studií, jako např. konstruovanost genderové dělby práce, role vnějšího prostředí a výchovy, absence naturalistických argumentů. Zároveň je však tato rétorika narušována pronikáním tradičního diskurzu – objevoval se tradiční stereotyp empatických žen a agresivních mužů, domácí práce a péče o rodinu byla implicitně tematizována jako primární povinnost žen, bagatelizovalizace problému porovnáváním s jinými zeměmi, kde je diskriminace žen větší atd.

3. Opakovaně se objevil postoj, který bagatelizuje působení dominačních technik i znevýhodněné postavení žen obecně. Objevoval se argument, že žádná oficiální (míněno legislativní) bariéra neexistuje, narátorky také implicitně vyjadřovaly přesvědčení, že oproti jiným geografickým i historickým kontextům je současné postavení žen v zásadě uspokojivé. Zároveň se často objevoval postoj, že konkrétní dominační technika sice existuje, narátorek samotných se však z nejrůznějších důvodů (věk, odbornost, oblíbenost atd.) netýká. Snahu o oddělení se od těch, kteří se s působením dominačních technik setkávají, můžeme interpretovat jako snahu oddělit se od „bezmocných“ a zaujmout tak vyšší postavení v sociální hierarchii. Implicitně je konstruována opozice „My“ – silné mocné ženy, které se politicky angažujeme, narušujeme tradiční genderové vzorce a dokážeme si poradit i s působením znevýhodňujících mechanismů versus „Ony“ – slabé a bezmocné, lapené v síti předsudků a tradiční genderové dělby práce, znevýhodňované prostřednictvím dominačních technik.

4. Narátorky projevovaly určitou senzitivitu v tom smyslu, že se snažily tematizovat, kde z jejich pohledu stojí příčiny nerovnosti žen a mužů a nízké politické participace žen. Kromě již zmiňované role výchovy tematizovaly také genderové stereotypy či reprezentaci tradičních genderových rolí v médiích. Za zajímavý považuji názor, že ženy nejsou schopny rozpoznat v politice své zájmy a nemají tak motivaci do politiky vstupovat. Domnívám se, že neschopnost rozeznat zájmy žen souvisí právě s neochotou plně si uvědomit znevýhodněné postavení žen. Odstranění nerovností, které jsou racionalizovány jako nepřiliš závažné, pak nepůsobí jako dostatečně závažný důvod, proč se veřejně politicky angažovat.

5. Narátorky představily celou řadu strategií, jak se s dominačními technikami vyrovnat (konkrétní strategie viz podkapitola Shrnutí výstupů z analytické části).

Vzhledem k rozsahu práce a časovému limitu jsem zdaleka nevyčerpala všechna témata a aspekty, které se pojí k teorii dominačních technik. Již během přepisů rozhovorů bylo zřejmé, že pro přesnější pochopení některých pozic narátorek by bylo vhodné uskutečnit vícenásobné rozhovory. Zajímavé by bylo prozkoumat fenomén dominačních technik nejen v rovině jeho reflexe političkami, ale např. prostřednictvím zúčastněného pozorování v rámci zasedání zastupitelstva či městské rady nebo pomocí obsahové analýzy nahrávek ze zastupitelstev a výstupy porovnat s výsledky analýzy rozhovorů. Hlubší analýzu by zasloužila otázka, proč narátorky opakovaně uvádí dvojitou zátěž jako významnou bariéru, která ženám brání se více politicky angažovat, přičemž samy se s ní však dokáží vyrovnat a samy ji jako překážku nechápou. Zcela stranou jsem také nechala otázky vstupu do žen do politické funkce a motivace stávajících političek, které by vydaly na samostatnou analýzu. Tyto a jiné otázky tak poskytují prostor pro další bádání v této oblasti.

Bibliografie

Amnéus, D., Eile, D., Flock, U., Steuer, P.R. (2004). *Validation Techniques and Counter Strategies: Methods for dealing with power structures and changing social climates*. Stockholm: Stockholm University

Ås, B. (1992) *De fem härskarteknikerna: en teori om maktens språk* ("The Five Master Suppression Techniques, A theory about the language of power"), videonahrávka.

Ås, B. (2004). *The Five Master Suppression Techniques in Women In White: The European Outlook*. Stockholm: Stockholm City Council, s. 78–83

Badinter, E. (1998). *Materská láska*. Bratislava: Aspekt

Balík, S. (2008). *Česká komunální politika v obcích s rozšířenou působností: koalice, voličské vzorce a politické strany na místní úrovni v letech 1994-2006*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury

Balík, S. (2009). *Komunální politika : obce, aktéři a cíle místní politiky*. Praha: Grada

Baslarová, I., Binková, P. (2006). *Mediální obraz českých političek v období voleb do Poslanecké sněmovny v roce 2006: Rovné příležitosti vs. promeškaná příležitost?* Praha: Fórum 50 %, o.s.

Beauvoirová, S. (1966). *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis.

Beck, U., E. Beck-Gernsheim (1995). *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press

Bird, S. R. (1996). *Welcome to the Men's Club: Homosociality and the Maintenance of Hegemonic Masculinity* In *Gender and Society*, Vol. 10, No. 2 (Apr., 1996), s. 120-132, [cit. 16.11.2009], dostupné z <<http://www.jstor.org/stable/189829>>

CEMR (2006). *Evropská charta za rovnost žen a mužů na úrovni života ve městech a obcích*. Paříž: CEMR

CVVM (2007). *Role mužů a žen*. Praha: CVVM, [cit. 11.3.2010], dostupné z http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100732s_ov71206.pdf

Čmejrek, J. (2008): *Obce a regiony jako politický prostor*. Praha: Alfa Nakladatelství

Flick, U. (2002). *An Introduction to Qualitative Research*. London: Sage Publications

Fraser, N., Honneth, A. (2004). *Přerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofia.

Fraser, N. (1997). *Justice Interruptus. Critical Reflections on the Postsocialist Condition*. New York: Routledge.

Fraser, N. (2007). *Rozvíjení radikální imaginace: globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Praha: Filosofia.

Gill, B. (2000) *Losing out locally: Women and local government*, London: Fawcett Society.

Guba, E. G., a Lincoln, Y.S. (1994). *Competing paradigms in qualitative research*. In Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. *Handbook of qualitative research*. London: SAGE Publications. s. 105-116.

Hammersley, M.(1995). *The Politics of Social Research*. London: SAGE Publications.

Havelková, H. (1999). *The Political Representation of Women in Mass Media Discourse in the Czech Republic 1990-1998*. In *Czech Sociological Review* Vol.7, Nr. 2, Fall 1999, s.145-165.

Havelková, H. (2006). *Jako v loterii: politická reprezentace žen v ČR po roce 1989*. In Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (eds.). *Mnohohlasem. Vyjednávání ženských prostorů pro roce 1989*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, s. 25–42.

Havelková, H. (2002). *Politická reprezentace žen v České republice*. In Cviková, J., Juráňová, J. (eds.). *Hlasy žien. Aspekty ženskej politiky*. Bratislava: Aspekt, s. 82–100.

Havelková, H. (2008). *Cesta do hlubin genderové politické kultury: Příklad kritické analýzy ideologie*. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Vol.9, no 1/2008

Hendl, Jan. (2005) *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.

Hills, J. (1982) *Women local councillors: a reply to Bristow* In *Local Government Studies*, vol 8, no 1: s. 61-71, January/February

Ishiyama, J. (2006). *Book Review: Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. In *Party Politics*, Vol. 12 (January 2006), pp.155-6, [cit. 11.12.2009], dostupné z <<http://www.ppq.sagepub.com/content/12/1/155.citation>>

Kimmel, M.S. (1992). *Mali by /môžu /budú muži podporovať feminizmus?* In *Aspekt* 1999/2, s. 57.- 62

Klimentová, M. (2006). *Ženy v komunální politice*. [online] Praha: Fórum 50 %, o.s. [cit. 12.5.2010]. Dostupné z: <<http://www.padesatprocent.cz>>.

Křížková, A., Václavíková-Helšusová, L. (2003) *Women's Participation and Representation in Local Politics*. In Hašková, H., Křížková, A. (eds). *Sociological Papers: Women's Civic and Political Participation in the Czech Republic and the Role of European Union Gender Equality and Accession Policies*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. s.26-30

Lamprecht, M., Stamm, H. (1994) *Die soziale Ordnung der Freizeit*. Zürich: Seismo, s. 127-45

Lundberg, E. (1997). *The Five Master Suppression Techniques*. Växjö : The Committee for Gender Equality, The City of Växjö.

Maccoby. E.E, Jacklin. C.N, (1974) *The Psychology of Sex Differences*. Stanford: Stanford University Press

Matland, R.E. (1999). *Legislative Recruitment A General Model and Discussion of Issues on Special Relevance to Women. Paper for the international conference on Women's Representation in Eastern Europe*. Bergen May 28-29, 1999, [cit. 20.5.2010], dostupné z <http://www.essex.ac.uk/ECPR/events/jointsessions/paperarchive/mannheim/w2/matland.pdf>

Mohanty, Ch.T. (2007) *Očima Západu: feministický výzkum a koloniální diskurzy*. In Oates-Indruchová, L (ed). *Ženská literární tradice a hledání identit. Antologie angloamerické feministické literární teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství. s. 310-339.

Norris, P. (2004). *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press, s.3-39, 179-209.

O'Leary, V.E., Flanagan, E.H. (2001). *Leadership* In J. Worell (ed) *Encyclopedia of women and gender: Sex similarities and differences and the impact of society on gender*, Volume 2, New York, NY: Academic Press: 645–56.

Parbring, B. (2009). *Somebody is Making You Stupid!*. NIKK Magasin. 1/2009.

Pražský metropolitan (2010). *Chci přispět ke zlepšení dopravy a bezpečnosti*. Pražský metropolitan, číslo 8, s.10-11

Rakušanová, P., Václavíková-Helšusová, L. (2006a). *Ženy v mužské politice*. In: Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (eds.). *Mnohohlasem*. Vyjednávání ženských prostorů pro roce 1989. Praha: Sociologický ústav AV ČR, pp. 43–60.

Rakušanová, P. (2006b). *Česká politika: Ženy v labyrintu mužů?* Praha: Fórum 50%.

Ramazanoglu, C., Holland, J. (2004). *Feminist methodology: challenges and choices*. London: SAGE. s. 1-16, 145-164.

Rao, N. (2005). *The representation of women in local politics*. In *Policy & Politics*, Vol. 33, No. 2 (April 2005), pp. 323-339, [cit. 16.11.2009], dostupné z <<http://www.ingentaconnect.com/content/tpp/pap/2005/00000033/00000002/art00007>>

Reinharz, S. (1992). *Feminist methods in social research*. New York: Oxford University Press. s.18-94, 126-196, 214-269

Sokolová, V. (2004). *Současné trendy feministického myšlení*. In *ABC feminismu*, Lenka Formánková a Kristýna Rytířová (eds.). Brno: Nesehnutí, s.199-212.

Sokolová, V., Kolářová, K. (2007). *Gender and Generation in Mutual Perspective*. In *Gender and Generation: Interdisciplinary Intersections and Perspectives*, eds. Kateřina Kolářová, K., Sokolová, V. Prague: Litteraria Pragensia. s. 1-20.

Stewart, D. (1980) *Women in local politics*. Metuchen, NJ: Scarecrow Press.

Strauss, L. (1999). *Qualitative Analysis For Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.

Šprincová, V. (2009). *Participace, nebo reprezentace? Dva modely prosazování žen do veřejných rozhodovacích procesů*. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta humanitních studií. 105 s. Vedoucí diplomové práce Hana Havelková.

Šprincová, V. (2010a). *Co nového přinesly volby?* [online] Praha: Fórum 50 %, o.s. [cit. 20.7.2010]. Dostupné z: < <http://padesatprocent.cz/cz/zpravodajstvi/analyza-vysledky-voleb-snemovna-2010>>.

Šprincová, V. (2010b). *Vše, co potřebujete vědět o komunálních volbách I.* [online] Praha: Fórum 50 %, o.s. [cit. 20.9.2010]. Dostupné z: < <http://padesatprocent.cz/cz/zeny-v-politice/komunalni-zastupitelstva/vse-co-potrebuje-vedet-o-komunalnich-volbach>>.

Young, I.M. (1990). *Justice and the Politics of Difference.* Princeton: Princeton University Press

Young, I.M. (1995). *Asymetrická reciprocita: O morální úctě, údivu a obohacené myšlence.* In *Aspekt* 1995. Číslo 2-3, s. 30-37

Young, I.M. (2000). *Inclusion and Democracy.* New York: Oxford University Press

Young, I.M. (2002). *Lived Body vs Gender: Reflections on Social Structure and Subjectivity.* In *Ratio*, Vol. 15, No. 4, December 2002, s. 410-428.

Václavíková-Helšusová, L. (2003). *Distribuce a naplnění volného času mužů a žen.* In *Gender, rovné příležitosti, výzkum.* Číslo 3-4/2003, s.13-14.

Valdrová, J., Knotková-Čapková, B., Paclíková, P. (2010) *Kultura genderově vyváženého vyjadřování.* Praha: MŠMT

Vodička, K., Cabada, L.(2007) *Politický systém České republiky. Historie a současnost.* Praha: Portál.

Welch, S. (1978). *Recruitment of women to public office: a discriminant analysis.* In *Western Political Quarterly*, vol 33, no 1: 372–80.

Zábrodská, K. (2009). *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita.* Praha: Academia

Elektronické zdroje:

www.padesatprocent.cz, Fórum 50 %, [cit 12.5.2010]

<http://www.mvcr.cz/clanek/informace-o-zpusobu-hlasovani-ve-volbach-do-zastupitelstev-obci-ve-dnech-15-a-16-rijna-2010-300857.aspx> , MVČR, [cit 2.9.2010]

www.volby.cz , ČSÚ, [cit 22.10.2010]

http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/7226/_s.155/10202?docid=109613, Portál veřejné správy ČR, [cit 10.10.2010]

Zákony

Zákon o obcích 128/2000 sb., dostupné z [http://www.zakonycr.cz/seznamy/128-2000-Sb-zakon-o-obcich-\(obecni-zrizeni\).html](http://www.zakonycr.cz/seznamy/128-2000-Sb-zakon-o-obcich-(obecni-zrizeni).html)

Příloha I.: Tabulky

Poznámka: Tabulky jsou číslovány podle jejich pořadí uvedení v textu.

Tabulka 1: Vývoj zastoupení žen v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky v letech 1996-2010

Rok	Podíl žen abs.	Podíl žen v %
1996	30	15 %
1998	30	15 %
2002	34	17 %
2006	31	15,5 %
2010	44	22 %

Zdroj: ČSÚ, tabulka autorka

Tabulka 2: Vývoj zastoupení žen v českých vládách v letech 1992-2009

	od	do	celkový počet členů/ek vlády	celkový počet žen za celé funkční období vlády	podíl žen za celé funkční období vlády
vláda Václava Klause I.	2.7.1992	4.7.1996	26	0	0,00%
vláda Václava Klause II.	4.7.1996	2.1.1998	23	1	4,30%
úřednická vláda Josefa Tošovského	2.1.1998	17.7.1998	18	2	11,10%
vláda Miloše Zemana	22.7.1998	12.7.2002	28	0	0,00%
vláda Vladimíra Špidly	15.7.2002	4.8.2004	21	2	9,50%
vláda Stanislava Grosse	4.8.2004	25.4.2005	18	2	11,10%
vláda Jiřího Paroubka	25.4.2005	4.9.2006	22	3	13,60%
vláda Mirka Topolánka I.	4.9.2006	9.1.2007	15	2	13,30%
vláda Mirka Topolánka II.	9.1.2007	26.3.2009	24	5	20,80%
úřednická vláda Jana Fischera	8.5.2009		17	3	17,60%

Zdroj: Fórum 50 %

Tabulka 9: Vývoj názoru na užitečnost zapojení žen do politiky²⁷

Měsíc a rok	6/2006	11/2006	5/2007	11/2007	6/2009
rozhodně ano a spíše ano	87 %	89 %	87 %	88 %	86 %

Zdroj: CVVM, tabulka Fórum 50 %

Tabulka 10: Vývoj názoru na vhodnost kvót pro volené funkce²⁸

Měsíc a rok	6/2006	11/2006	5/2007	11/2007	6/2009
rozhodně ano a spíše ano	35 %	34 %	39 %	39 %	47 %

Zdroj: CVVM, tabulka Fórum 50 %

²⁷ Otázka zněla: „*Domníváte se, že je pro společnost užitečné či neužitečné, aby se ženy zapojovaly do veřejných funkcí?*“

²⁸ Otázka zněla: „*Jak vhodná nebo nevhodná jsou podle Vás následující opatření, kt. mohou pomoci k vyrovnanému zastoupení žen a mužů v politice? Proměna mechanismů sestavování volebních kandidátek uvnitř politických stran ve prospěch vyrovnaného zastoupení žen a mužů.*“

Tabulka 11 : Vývoj názorů na rozdělení rolí v rodině v letech 1998-2006²⁹

	Muž			Oba stejně			Žena		
	1998	2003	2006	1998	2003	2006	1998	2003	2006
Nakupovat	1	1	2	39	45	50	60	54	48
pečovat o děti	0	1	0	51	59	56	49	40	43
vzdělávat se	16	16	18	78	79	77	1	1	1
pěstovat koníčky	10	7	7	87	89	92	0	1	0
zajišťovat domácnost	74	64	73	26	34	27	0	1	0
být iniciativní v intimním životě	27	25	24	61	66	66	6	4	5
vařit	1	2	1	18	20	21	81	78	77
pěstovat kontakty	13	10	12	78	82	80	4	5	4
starat se o rozpočet	17	21	24	57	58	58	26	21	17
mít funkce	41	35	38	48	55	53	1	2	1
uklízet	1	1	2	47	48	50	52	50	48
dělat kariéru	45	39	47	48	54	50	0	1	0

* Dopočet do 100% tvoří odpovědi „nevím“

** Výzkumy z července 1998, ledna 2003 a listopadu 2006

Zdroj: CVVM, tabulka autorka

²⁹ Otázka: „ Kdo by měl podle Vás v rodinách a) nakupovat potraviny, b) pečovat o děti, c) dále se vzdělávat, d) pěstovat koníčky, e) finančně zajišťovat domácnost, f) být iniciativní v intimním životě, g) vařit, h) pěstovat společenské kontakty, i) starat se o rodinný rozpočet, j) zapojovat se do společenských funkcí, k) uklízet, l) usilovat o profesní kariéru?“

Tabulka 12: Co považuje obyvatelstvo za ukazatele úspěšnosti ženy/muže? (v %, rok 2006)

	rozhodně důležité	spíše důležité	ani tak, ani tak	rozhodně nedůležité	spíše nedůležité
Žena					
postavení v zaměstnání	16,2	45,1	25,8	9,2	2
harmonická rodina	49,9	40,3	6,9	1,2	0,1
sladění povinností	45,2	46,1	5,4	1,3	0,2
Muž					
postavení v zaměstnání	55,6	35,7	6,6	1,4	0,1
harmonická rodina	39,2	44,4	11,5	2,6	0,7
sladění povinností	36,3	42,9	14,9	3,2	1,3

* Dopočet do 100% tvoří odpovědi „nevím“

Zdroj: CVVM, tabulka autorka

Příloha II.: Vzorek narátorek

Věk	30-39	40-49	50-59	60-69	
Počet narátorek	2	2	1	1	
Vzdělání	SŠ	VŠ			
Počet narátorek	2	4			
Stav	Svobodná	Vdaná	Rozvedená		
Počet narátorek	0	5	1		
Obec podle počtu obyvatelstva	0-500	500-1000	1000-10 000	10-50 000	50 000+
Počet narátorek	1	1	2	1	1
Kraj	Středočeský	Ústecký	Moravskoslezský	Olomoucký	Jihočeský
Počet narátorek	2	1	1	1	1
Příslušnost k politické straně	TOP09	SOS	Nezávislá		
Počet narátorek	1	1	4		
Funkce	Zastupitelka	Starostka	Radní		
Počet narátorek	2	3	1		
Doba působení ve funkci (volební období)	1.	2.	3.		
Počet narátorek	3	1	2		

Poznámka: Z důvodu zachování anonymity narátorek neuvádím údaje do vzájemné souvislosti.

Příloha III.: Scénář rozhovorů

Sociodemografické údaje a další obecné otázky

věk

vzdělání

stav

obec

příslušnost k politické straně

funkce

doba působení ve funkci

místo konání rozhovoru

Otevřená část:

Okruh 1: cesta žen do komunální politiky

1. Motivace: Proč jste se rozhodla vykonávat veřejnou politickou funkci?
Podporoval Vás někdo ve vstupu do politiky? Čeho chcete při svém působení dosáhnout?
2. Bariéry: Narazila jste na nějaké překážky, které Vám vstup do politiky znesnadňovaly? Rozmlouval Vám někdo vstup do politiky?

Okruh 2: zkušenost žen působících v politice

1. Pozitivní zkušenost: Co Vás těší na Vaší politické práci? Co Vám politika dala/dává? Vzpomněla byste si na konkrétní situace, které hodnotíte jako pozitivní zkušenost/které Vám byly příjemné?
2. Negativní zkušenost: Co Vám na vykonávání politické funkce vadí? Co Vám Vaší práci nejvíce komplikuje? Vzpomněla byste si na konkrétní situace, které hodnotíte jako negativní zkušenost/které Vám byly nepříjemné?
3. Specifická zkušenost žen: Existují dle Vašeho názoru specifické problémy, se kterými se musíte vyrovnávat jako žena? Považujete za problém sladění Vaší role v rodině a domácnosti a Vaší politické role?

Okruh 3: konstrukce diskriminace v promluvách komunálních političek

1. Konstrukce diskriminace: Co podle Vás znamená diskriminace?/Jak byste definovala diskriminaci?
2. Reflexe diskriminace v českém kontextu: Myslíte si, že jsou ženy v české společnosti diskriminovány? Pokud ano, mohla byste uvést konkrétní příklady?
3. Osobní zkušenost s diskriminací: Setkala jste se sama či někdo ve Vašem okolí s diskriminací na základě pohlaví?

Fokusní část:

Nechat narátorky reagovat na příklad dominační techniky.

Zneviditelňování:

Zneviditelňování znamená, že se osoba chová k jiné osobě nebo celé skupině osob tak, jako by neexistovala, ať už z důvodu ignorance, síly zvyku nebo ze zlé vůle. Působí skrze jazyk a neverbální komunikaci. Jejím příkladem může být vyrušování či věnování se jiným činnostem (čtení novin, psaní SMSek), zatímco zneviditelňovaná osoba hovoří.

Zesměšňování:

Vyjadřuje nerovnost a nadřazenost a je uplatňována skrze jazyk. Osoby jsou snižovány, znevažovány a redukovány na objekt. Zesměšňování znamená, když muži různými způsoby naznačují, že ženy jsou nekompetentní a nepotřebné ke všemu, kromě sexu a tradiční domácí práce. Zesměšňování je úzce spojeno s infantilizací, tedy s jevem, kdy s osobou či skupinou osob jednáme jako s dítětem a očekáváme od něj dětskou reakci, což může zahrnovat např. i nedovolené oslovení jménem či tykání.

Odpírání informací:

Lidé, kteří nemají přístup k potřebným informacím, nemohou jednat ve svém nejlepším zájmu, dominační technika odpírání informací jim zabraňuje jednat tak, jak by jednali, pokud by měli k dispozici dostatek informací. V praxi se projevuje tím, že osoby vystavené této technice nejsou zasvěceny do písemné komunikace,

termínů schůzek atd. Existují prostředí, v nichž se scházejí specificky muži a do nichž ženy nebývají vpuštěny. V těchto „pánkových klubech“ se pak často činí politická rozhodnutí

Dvojitá zátěž:

Dvojitá zátěž označuje jev, kdy ženy musí zvládat jak pracovní povinnosti, tak vedení domácnosti a péči o děti. Protože tyto sféry jsou kladeny jako neslučitelné, ženy jsou v důsledku stresované – kritika přichází ze všech stran a cítí se proto nepatříčně, bojují s pocitem selhání

Obviňování a zahanbování:

Je kombinací a důsledkem předchozích technik. Lidé, kteří nedostávají potřebné informace, se stávají neviditelnými. A ti, kteří jsou zesměšňováni a ponižováni nakonec nemají jinou volbu, než internalizovat tuto zprávu a cítit vinu a hanbu. Stud a vina jsou na lidi uvaleny zvnějšku, ale osoby je prožívají jako své vnitřní pocity.